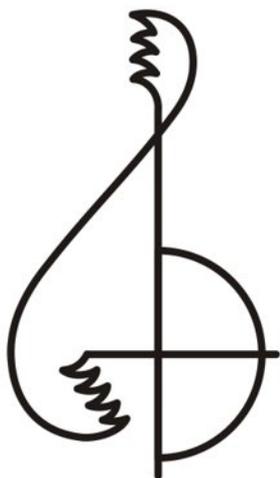

5

2009

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли, НÆКУЫСАТЫ Наирæ,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2009

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСПАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2009

НОМЫРЫ ИС:**БОГАЗТЫ УМАР: 90 АЗЫ**

БОГАЗТЫ Умар. Дрездены фæзы. Радзырд 6

ТЫДЖЫТЫ ЮРИ: 75 АЗЫ

ТЫДЖЫТЫ Юри. Фæдисоны уадындз. Æмдзæвгæтæ 17

ГÆГОЙТЫ Шота. Уарзæгой зæрдæтæ. Мелодрамæ 22

ЧЕДЖЕМТЫ Æхсар. Буц лæвар. Æмдзæвгæтæ 65

МУРАСТЫ Эльбрус. Этюдтæ 70

*ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус, АБАЙТЫ Эдуард, ДАШИТИ Раман.
Æмдзæвгæтæ* 91

МАМИАТЫ Таймураз. Цот — амонды сæр. Очерк 103

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 109

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ТЪЕХТЫ Тамерлан. Поэт — редактор 120

*ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр. Къубалты Алыксандр —
ирон стыр поэт* 123

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

ГÆБÆРАТЫ Никъала. Ирон æвзаджы нырыккон уавæр 135

Нæ раны стæм, аланты бындартæ 148

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

*ДЗУЦЦАТЫ Зæлинæ. Елбыздыхъойы эпистолярон
бынты тыххæй* 150

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

*ДЗАМПАТЫ Ларисæ. Рæзгæ технологитæй пайда кæнын
ирон æвзаджы урокты* 153

*Журналы авторты хъуыдытимæ редакци
алкад разы нæ вæййы*

БОҒАЗТЫ УМАР: 90 АЗЫ

ДРЕЗДЕНЫ ФÆЗЫ

Радзырд

Иоганн Кюхенгоф рагæй дæр фистæгæй цæуын уарзта. Йæхинымæр-иу хъуыдытæ кодта, кæнæ-иу зонгæтæй искæуыл сæмбæлд, зæгъгæ, уæд-иу арæх баздæхтысты бægæны нуазынмæ. Ныр дæр, ацы сæрдыгон дзæбæх изæр, йæ зæрдæ бægæны æрцагуырдта æмæ сфæнд кодта бægæныдонмæ фæзилын. Фæлæ фæзы рекламæты фæйнæджы раз бирæ адæм ауыдта æмæ фæлæууыд.

«Адон дзæгъæлы не 'рæмбырд сты», — ахъуыды кодта Иоганн æмæ, адæм кæм лæууыдысты, уыцырдæм фæраст.

Фæйнæгыл ныхæст уыди стыр афишæ. Иоганн æй нæма бакаст, афтæ фехъуыста адæмы ныхæстæ:

— Кавказ! О, уый диссаг хъуамæ уа!..

— Сæ туг фыцгæ кæны кавказæгтæн.

Иоганн йæхи хæстæгдæр байста фæйнæгмæ. Кæсы афишæ... Бакаст æй дыккаг хатт дæр:

*Советон Цæдисы Паддзахадон концерт.
Цæгат Ирыстоны адæмон кæфтыты
ансамбль*

«Алан»-ы гастрольтæ ГДР-йы.

Иоганн йæ цæстытæ бацъынд кодта, йæ хъустæ ссыгъдысты æмæ гуыр-гуыр кодтой. Стæй фæуыргъуыйау, исчи мæ афтæмæй куы бафиппайа, уæд мæ цы

фенхъæл уыздæн, зæгъгæ, æмæ фæстæрдæм цалдæр къахдзæфы акодта. Арф ныуулаæфыд, йæ ныхы хид фындзыкæлмæрзæнæй ныссæрфта æмæ уырдыгæй фæрасти. Кæдæм, ууыл хъуыды дæр нæ акодта, æвиппайды йæ сæр йæ кой сси, цыма йæ тыгъд быдыры уад иунæгæй æрæйæфта æмæ йæ йæ уæлныхты сиса, уыйау.

Йæ хæдзары къæсæрæй куы бахызти, уæд Иоганнæн йæ бинойнаг Кристи йæ размæ фæци. Йæ пиджак ын йæ къухтæй райста æмæ йæ рагъæныл сауыгъта.

— Абон дæхи хуызæн нæ дæ, ницы дæ риссы? — фæкоммæ йæм Кристи.

Иоганн архайдта, цæмæй йæ бинойнагимæ ма фемдзаст уа, ууыл.

— Нæ, ницы... Бафæллادتæн...

Иоганн йæ дзаумæттæ аивта æмæ хихсæнмæ бацыд. Айдæнмæ бакаст æмæ армы тъæпæнæй йæ роцъо асæрф-асæрф кодта. О, азтæ, азтæ... Фæзындысты йыл æгъатырæй азтæ. Къæмисæнтыл халас æрæвæрдтой, ныхыл æмæ цæстыты бын хæлуарæджы тынау æнцъылдтæ сбирæ сты.

Цалынмæ лæг йæхи æхсадта, уæдмæ Кристинайæн йæ сихор цæттæ уыди. Фæлæ Иоганн ницы уыйас йæ хъус бадардта хæрынмæ. Æфсоны æвнæлдтытæ бакодта, стæй сыстади æмæ балкъонмæ ацыд: сихоры фæстæ уым бадын уарзта æмæ-иу газеттæ касти. Фæлæ ацы хатт газетты хъуыды дæр не 'ркодта. Æрбадт йæ бадæны, йæхи фæстæмæ ауагъта, йæ цæстытæ бацъындгæнгæйæ. Æмæ та федта афишæ:

Ирон адæмон... кæфтыты ансамбль «Алан»... Германы...

«Ирæттæ Дрездены... Концерт... Ирон джигитты концерт... ирон... ирон...» — хъуыдытæ кодта Иоганн. Афишæйы цы дыууæ лæппуйы уыд æнахуыр дарæсы, уыдон æм, цыма сæ къахфындзтыл лæугæйæ, бахудтысты, афтæ йæм фæкаст.

Кристи цыдæр æрбадзырдта æмæ дуары хъæр æрбайхъуыст — телеграфмæ кусынмæ ацыд. Иоганн йæ фæстæ дæр нæ акаст, дзургæ дæр æм ницы скодта — æнæзмæлгæ йæ бынаты бадгæ баззад, цыма фынай баци, уыйау.

Нæ, Иоганн фынай нæ уыд: уый хъуыдытæ кодта... йæ цæстытыл фыдфынау ауадысты кæддæры хъуыддæгтæ...

1942 азы уалдзæджы Иоганн Кюхенгофмæ фæсидтысты æфсадмæ — фюреры хъуыдис салдæттæ, фюрер немыцæгтæн зæрдæтæ

æвæрдта, дуне иууылдæр Германы бауыдзæн, зæгъгæ. Фæлæ йын йæ мондæгтæ суадзын нæ уагъта Советон Цæдис, æмæ гъе уый тыххæй Иоганн дæр бахаудис æфсадмæ. Æмæ бахæццæ суанг кавказмæ.

Иоганнæн йæ хъуыддаг ацыд: сæ гауптман дзы йæхицæн цумайы лæдзæг скодта, æмæ коммунистты нæмгуытæй хызт уыди. Йæ мад æмæ йæ фыдмæ дæр дзæбæх писмотæ фыста, Хуыцауы арфæйæ, дам, хайджын дæн...

Нæ, уыдæттæ не 'рлæууыдысты йæ зæрдыл Иоганн Кюхенгофæн. Уый æрымысыди ирон хъæу. Фæззæджы дæр ма йæ сæрмæ хъæд цъæх кæмæн дардта, уыцы ирон хъæу. Хъæу уыди сабыр, фронтæй йæм гæрах дæр нал хъуыст. Гауптман йæхицæн равзæрста дзæбæхдæр хæдзар, бинонты æддæмæ атардтой. Æрæмбырд сты цалдæр афицерæй æмæ цæл кодтой. Ныхас съл бахæцыд æмæ-иу худæгæй бакъæцæл сты.

Дзырдта гауптман:

— Мæ фыдæй писмо райстон. Куы базыдта, Кавказы дæн, уый, уæд мæм фыссы: Фыццаг дунеон хæсты размæ, дам, ирон джигиттæ Берлины уыдысты, бæхтыл хъазыдысты æмæ кафыдысты. Æнахуыр дарæс, æнахуыр кæфтытæ. Адæм съл сæ цæст æрæвæрдтой. Ныр дзы ахæм дарæс никæуыл уал ис...

Йæ ныхас ын айста иннæ афицер:

— Ныр Уæрæсейы адæмтæ иу джиппы уагъд æрцыдысты, хъауджыдæр сæ нал ис.

Æртыккаг афицер, иннæтæй расыгдæр, стъол йæ къухæй æрцафта:

— Ау, æмæ нæ бон нæу уыцы хъæддаг кафт фенын. Ам иу лæппу куы уыдис... Эй, Иоганн, марадз-ма æрбакæн æй ардæм.

Иоганн æцæг федта бинонты æхсæн иу хъомылгомау къæсхуыр лæппуйы. Цы гæнæн ын уыд, йæ агурæг ацыд. Ссардта йæ... Лæппу куы фезмæлыд, уæд ыл сылгоймæгтæй иу ныттыхст æмæ йын кæугæйæ æнæзонгæ æвзагыл цыдæртæ дзырдта.

Иоганн цалдæр къахдзæфы акодта хæдзарырдæм æмæ та йын къухæй ацамыдта. Фæндыди йæ зæгъын, ма тæрс, ницы дын кæндзынæн, зæгъгæ, фæлæ уырыссагау иу дзырд йеддæмæ нæма базыдта, æмæ йын æй загъта:

— Карош, карош... — æмæ йæ афтæмæй афицерты размæ бакодта.

Расыг афицер лæппуйы куы федта, уæд йæ бынатæй сыстад. Лæппумæ баздæхт.

— Ти... танцуйт, танцуйт... — әмә йә кьәхтә зәххыл әрхоста, ләшпумә йе 'нгуылдзтәй амонгәйә.

Иоганн федта, ләшпу афицертәм куыд касти, уый: йе 'рфгуйтә әддәг-мидәг ауадысты, цәстытә цәхәртә скалдтой, фындз ныццыргь, мәлләг уадултә базмәлыдысты.

Расыг афицер ныххудти:

— Ха-ха-ха, мәнә фыртәссәй ныхъхъандзал!

Фәлә гауптманмә хорз әмбәрста ләшпуйы цәстәнгас. Йә размә бацыд әмә йә дәндәгты әхсәнәй сыф-сыфгәнәгау райхъуысти:

— Танцуйт, танцуйт...

Ләшпуйән йә цәсгомы ахаст ницы хуызон фәци, афтәмәй бакаст гауптманмә. Уый йә ахуыр змәлдәй рахиз кьухәй ныццәлхъ ласта ләшпуйы әхсәрфарс.

Расыг афицер худәгәй бакьәцәл:

— Карош, карош!..

Худтысты иууылдәр, гауптманәй фәстәмә. Агуывзәйы раугьта нозт әмә та ләшпуйы размә бацыд.

— Шнапс... Водько... пийт, танцуйт...

Ләшпу йәм кәсгә дәр нә бакодта, әнцад әнәзмәлгәйә ләууыди. Гауптман дәр ма иу чысыл аләууыд, стәй нозт ләшпуйы цәсгомыл бакалдта. Фәлә та уый уәддәр йә бынатәй нә фезмәлыд.

Расыг йә худынай не 'нцад:

— Карош, карош!..

Иоганн уыдта: ләшпуйән нозт йә цәсгомәй йә риумә әртаггай хауди әмә йын тәригъәд кодта: «Цәмән әфхәрынц әнәбон әфхәрд ләшпуйы, — ахъуыды кодта уый. — Ныууадз әй әмә дә минасы хъуыддаг кән...»

Цалдәр фәлтәрәны ма акодтой афицертә ләшпуйы скафын кәныныл. Фәлә уый нәдәр йә бынатәй змәлгә фәкодта, нәдәр исты сдзырдта. Әмә йә уәд нәмын райдыдтой, цалынмә нә ахауд әмә йә тәнәг былтыл туджы әртәхтә нә фәзынд, уәдмә. Стәй йә уатәй рапшәрстой, әмә гауптман Иоганнән загьта:

— Дә разы йә кьәбицы бакән. Райсом әй әрфәрсын хъәуы, кәд партизантимә баст у...

Иоганн ләшпуйы кьәбицмә бакодта, голджытә ссардта, пьольыл сә әрытыдта әмә йын бацамыдта схуысс, зәгьгә. Йәхәдәг дуар сәхгәдта әмә уатмә ацыд.

Афицертæ уæддæр ма нызтой æмæ хъæрæй дзырдтой. Суанг ма гауптманыл дæр фæзынди нозт, архайдта сеппæтæй хъæрдæрæй дзурыныл, цæмæй йæм иннатæ хъусой...

Æнафонмæ ахаста уыцы хъуырдухæн. Стæй, сæ дзаумæттæ дæр нæ раластой, афтæмæй алырæтты бафынæй сты.

Иоганн фынгтæ иста æмæ йæ хъус афицертæм дардта. Æфснайд куы фæци, уæдмæ йæ бауырныдта — иууылдæр расыг тарф фынæй уыдысты. Уатæй хъавгæ рацъидис. Бакодта къæбицы дуар. Лæппумæ æргуыбыр кодта: уый бадти къуымы, æмæ йæ буар æгасæй дæр зыр-зыр кодта.

Иоганн ыл схæцыд, æмæ уый дæр сыстад. Ракодта йæ йæ фæстæ, æрхызтысты кæртмæ...

Уыдис мæйдар æхсæв, хæдзары æндæргæн дæр зынтæй равзарæн уыдис. «Ацы талынджы æнцонтæй аирвæздзæн», — ахъуыды кодта Иоганн æмæ лæппуйæн зæгъынмæ хъавыд лидзгæ, зæгъгæ. Фæлæ куыд?

Стæй йын къухæй тармæ ацамыдта æмæ йын йæ фæсонтæ басхуыста.

Лæппу йæ бамбæрста æмæ уайтагъд æхсæвы æбæрæджы æрбатади, Иоганн лæууыди æмæ касти, лæппу кæцырдæм фезмæлыд, уыцырдæм...

Дыккаг бон райсом раджы хур скæсæнырдыгæй æрбайхъуысти сармадзанты нæрын. Штабæй æрбацыд унтер æмæ гауптманимæ сусæгæй ныхæстæ кодта. Иоганн уый хæдразмæ тыххæй-фыдæй райхъал кодта йæ хицауы: сармадзанты уынæрмæ хъæуы адæм æмызмæлд скодтой, уæлдайдæр та немыцаг æфсæддонтæ. Гауптманæн йæ цæсгом уыди рæсыд, йæ цæстытæ — ивылд доны хуызæн лакъонхуыз, сæ бынмæ лалымтæ.

Иоганн тарсти, хицауæн лæппу йæ зæрдыл куы 'рлæууа, уымæй. Ахæм тыхст заман адæймаджы фесафын мур дæр ницы у. Фæлæ гауптман Иоганнæн йæхи дæр уайтагъд нæ базыдта...

Фашисттæ хъæуæй тагъд афардæг сты, афицеры аходæнмæ дæр нал равдæлди. Фæссихор фæзындысты сырхæфсæддонтæ. Куы æрталынг, уæд Иоганн Кюхенгоф бахаудис уацары. Йемæ ма бахаудысты бирæтæ. Æгас æхсæв сæ фæкодтой фæндæгтыл. Райсом раджы бахæццæ сты, афицертæ лæппуйы кæм кафын кодтой, уыцы хъæумæ. Иоганн æй базыдта, йе 'уæнгтæ ихæнриз скодтой лæппуйы тыххæй.

Хъæуы уацайрæгты бауагътой сæ фæллад уадзын. Иоганн

бафиппайдта, йе 'мбэлттæ иууылдæр сæргуыбырæй куыд бадтысты, уый, сæ алыварс цы цæрджытæ æрæмбырд, уыдонмæ бакæсын сæ ничи уæндыд. Нæ уæндыд Иоганн дæр, фæлæ-иу хатгай уæддæр йæ сæрыл схæцыд. Æмæ федта: чи сæ кодта, уыцы сырхæфсæддонтæй иуимæ лæууыди лæппу, къухæй амыдта Иоганнырдæм æмæ цыдæртæ дзырдта.

Иоганн йæ цæстытæ байгом кодта. Æдде уыди талынг, æрттывтытæ калдтой электрон цырагътæ. Лæг йæ бынатæй сыстад, балкъонæй уатмæ бахызт. Цырагъ не ссыгъта, афтæмæй стъолол сигареттæ рацагуырда. Иу дзы сдымдта æмæ фæстæмæ рацыд йæ бынатмæ. Арф сулæфыд сыгъдæг уæлдæф æмæ та æрбадти. Æнхъæл уыд æмæ йæ уæззау хъуыдытæй фæхицæн. Фæлæ та куыддæр йæхи æруагъта, афтæ йыл сæхи ныццавтой...

Уацары фæцис суанг хæсты кæронмæ. Сæмбæлдис йæхи хуызæн кусæг лæппутыл, немыцаг коммунисттыл. Бамбæрста, хæсткъахæг чи уыдис, уый — йе 'мбæстæгтæ, фюрерæй йæхицæн хуыцау чи сарæзта æмæ йæ алы дзырдмæ дæр хæлиудзыхæй чи хъуыста, уыдон. Куы суæгъд æмæ йæ райгуырæн зæххыл куы æрлæууыд, уæд Иоганн уайтагъддæр бацагуырда йæ мад æмæ йæ фыды. Нал базыдта, сывæллонæй фæстæмæ цы Дрездены цард, уый: уыди бынтон дæрæнгонд. Æмæ йæ цæстытыл ауадысты, фæндагыл цы хъæутæ æмæ горæттæ федта, уыдон.

Ссардта Иоганн сæ хæдзар дæр... Нæ, уый хæдзар нал уыд — баззад ма дзы æрмæстдæр дуртæ, æфсæйнаджы муртæ æмæ фæнычы цæнд. Æрбадти сæ разы æмæ сæм касти, йæ цæстытæ уæззау цæссыгтæй байдзаг сты. Æмæ нæ федта, йæ размæ зæронд лæг куыд æрбацыд, уый. Æрмæст фехъуыста — чидæр схуыфыд, æмæ уæд йæхиуыл схæцыди.

— Чи дæ? — чидæр æй фарста.

Иоганн фæрсæджы федта — йæ фыды æмбал, зæронд кусæг.

— Кæм сты... махонтæ? — зыр-зыргæнгæ хъæлæсæй бафарста Иоганн æмæ цæндмæ бацамыдта йæ къухæй.

Зæронд лæг æм хæстæгдæр бацыд.

— Иоганн... — йæ цæссыгтæ асæрфта æмæ йæ сæр æруагъта, — фæмард сты...

Иоганн арф ныуулаффыд.

— Арт чи фендзары, уымæн дзы йæхи сæр дæр фæсудзы...

Махæн дæр афтæ...

Бирæ азтæ рацыд уæдæй нырмæ. Æнусы æрдæджы бæрц

рацарди дунейыл Иоганн, фæлæ дзы никуы рох кодта, йе 'мбæстæгтæ фашистты ардыдæй цы æбуалгъ митæ кодтой, уыдон.

Æгъатыр арты цы адæмты басудзынмæ хъавыдысты, уыдонæй иуы минæвæрттæ ныр æрцыдысты Кавказæй Дрезденмæ: хъуамæ сын фенын кæной сæ аивад, сæ кæфтытæ... Кæддæр расыг фашистты тыхы руаджы цы кæфтытæ фенын фæндыд, уыдон.

Иоганн бирæ фæбадти балкъоны. Йæ цæстытыл ауадысты къæсхуыр лæппу æмæ афишæйыл рæсугъд дарæсы чи уыд, уыдон.

Кристи йæ лæгыл фæдис кодта.

— Цæуылнæ схуыссыдтæ?

— Ныртæккæ...

Иоганн йæ дзаумæттæ раласта, йæ хуыссæны йæхи æруагъта, фæлæ йæм хуыссæг нæ цыди; афтæмæй йыл æрбабон. Райсомæй йæ сæр къодахау ныууæззау. Йæ амондæн фæлладуадзæн бон уыдис. Йæхи цынадта æмæ йын фенцондæр.

— Кристи, изæры кусынмæ нæ цæуыс? — бадзырдта Иоганн йе 'фсинмæ.

— Цыма йæ нæ зоныс, телеграф хуыцаубоны ноджы фылдæр кæй кусы, уый. Æмæ цы кæныс?

— Мæ дзаумæттыл ма мын иту сæвæр...

— Искуыдæм цæуыс?

— О... — Иоганн куыддæр фæкъæмдзæстыгхуыз. — Кавказæй нæм кафджыты ансамбль æрцыд...

— Адæм æндæр ницы кой кæнынц, — загъта Кристи. — Кæд æй мах дæр телевизормæ кæсгæйæ фениккам.

Кристи нæ зыдта йæ лæджы кæддæры хабæрттæ: уый цур сæ никуы мысыди, уæвгæ дæр сæ никуы никамæн дзырдта...

Изæр нæма уыд, фæлæ уæддæр Иоганн рагацау сæ хæдзарæй рацыди. Уынгты уыд бирæ адæм, уæлдайдæр фæсивæд. Иоганн сæм касти æмæ йын цыдæр йæ зæрдæ æлхъивæгау кодта. Хæлæг сæм нæ кодта — уый фаг хъару йæм нæ уыдис, хъысмæт ын æй нæ саккаг кодта, йæ дуг æндæр уыд. Йæ зæрдæйы рис дæр уый мидæг ис. Ныр дæр ма дзы цæсгом сыгъдæг куы нæ у...

Иоганн бахæццæ фæзмæ. Знон дзы афишæ йеддæмæ ницы уыдис. Ныр ын йæ тæккæ астæу сарæзтой тымбыл сценæ: кæмдæриддæр слæуу, уæддæр кафджыты уындзынæ. Иоганн фæзыл æрзылд æмæ цæхæрадонырдыгæй бандоныл æрбадт.

Хур чысыл фæкъул ныгуылæнырдæм, фæлæ боны рæсугъд ахаст нæ фендæрхуызон. Йæ тынтæ нывæзта уæлдæфы, æмæ цауылдæриддæр æндзæвыдысты, уыдон æнахуыр æрттывд кодтой. Уæлдай рæсугъд дардтой бæлæстæ — сæ цъæх сыфты сызгъæриндоны тылд рухс хъардта æмæ афтæ зындысты, цыма цъæх хъæдабæйыл сызгъæрин æндахæй хæрдгæхуыдтæ нывгонд уыд. Иоганн бирæ уарзта сæрды райдиан, цыма хæдзæрттæ дæр уыцы афон уæлдай рæсугъддæр ваййынц. Æмæ-иу цæхæрадоны дæр йæ зæрдæйы дзæбæхæн уымæн бадтис...

Фæлæ ныр Иоганн уыдæттæй ницæуыл хъуыды кæны, уыдон æй абон не 'ндавынц. Уый йæхимидæг йæхи цæттæ кæны фембæлдмæ... Тæрсгæ цы фембæлдæй кæны, уымæ. «Æз аххосджын нæ дæн, — хъуыды кодта. — Æнæбакæнгæ цы хъуыдагæн нæй, уым куы бахауай, уæд та?! Уацары уæвгæйæ, æз мæ удыл никуы бацауæрстон... Ме 'мбæстæгтæ кæй бафхæрдтой, уыдоны зынтæ цæмæй фæрогдæр уыдаиккой.. Уæвгæ, уымæн дæр æнæгæнгæ нæ уыд. Уæдæ аххосджын дæн? — Йæ зæрдыл æрлæууыдысты зæронд лæджы ныхæстæ: — Арт нæхæдæг бандзæрстам... Нæ уазджытæ зонынц — сæ ныхмæ хæцыдысты немыцаг фашистæ. Æмæ се 'фсæдты рæнхъы чи уыд?..»

Хуры тынтæ зылдысты Иоганны алфæмбылай, цинтæ йыл кодтой. Фæлæ дзæгъæлы архайдтой, уый сæ нæ хъуыды кодта. Йæ цæстытыл ауад ирон хъæу... иу сылгоймаг йæ мард чызгыл ныддæлгом. Немыцаг хæдтæхджытæ æрæппæрстой бомбæтæ. Уæдæ цард афтæ у... тымыгъ куы сыстын кæнай, уæд дзы дæхæдæг дæр æвыдæй нæ аирвæздзынæ... Дрезден дæр фæци бомбæты бын... Уыцы чызгау нал сты йæ мад æмæ йæ фыд дæр...

Иоганн фæзмæ куы 'рбацыд, уæдмæ дзы бирæ адæм æрæмбырд. Фæлæ ма уæддæр къордгæйттæй цыдысты æмæ цыдысты. Иоганн сфæнд кодта сценæмæ хæстæг бацауын æмæ размæ лæгæрста. Фæлæ уæддæр хæрз хæстæг нæ бацыд, цыма йæ уазджытæй исчи базондзæн, зæгъгæ, уымæй тарсти, уыйау.

Фæзы къух бакæнæн нал уыд дрезденæгтæй. Уæддæр автобустæ куы фæзындысты, уæд сæ размæ фæндаг уæрæхæй-уæрæхдæр кодта. Адæмы æмдзæгъд ныннæрыд. Иоганн, йæ къубал ивазгæйæ, йæ каст скодта автобустæм. Уыдон æрлæууыдысты. Дуæрттæ фегом сты, æмæ дзы æддæмæ хизын райдыдтой чызджытæ æмæ лæппутæ æнахуыр дзаумæтты — Иоганн ахæмтæ уынгæ дæр никуы фæкодта. Цæмæндæр касти лæппутæм: сæ

сарыл уæлдзарм аив худтæ, сæ уæлæ цухъхъатæ, нарæг астæу-тыл æвзист рæттæ, хъаматæ, сæ къæхтыл хæдбынтæ.

Сценæмæ куы схызтысты, къухæмдзæгъд куы банцад, уæд размæ рацыд немыцаг лæппулæг:

— Абон махмæ æрбацыдысты Советон Цæдисæй зынаргъ уазджытæ — Цæгат Ирыстоны адæмон кæфтыты Паддзахадон ансамбль «Алан»...

Фæз нæрыди къухæмдзæгъдæй.

Иоганнæн йæ улæфт дæр нал хъуыст, æрмæст уынгæ хорз кодта. Сценæйы иуварс æрбадтысты фæндырдзæгъдæг æмæ æмдзæгъдгæнæг. Райхъуысти рæсугъд мелоди, æмæ ахал сты артисттæ къæйттæ-къæйттæй — лæппу æмæ чызг, лæппу æмæ чызг. Уыдон ленкгæнæгау зылдысты сценæйы, сæ сæрмæ та хуры тынтау уылæнтæ кодтой фæндыры æнахуыр зæлтæ.

Иоганн уый æнхъæл кæд уыдаид, æмæ ирæттæ афтæ рæвдз, афтæ аив кафдзысты, сæ фезмæлдыл сын йæ цæст хæцгæ дæр нæ кодта.

Æвиппайды фæзындысты, Иоганн афишæйыл цы дьууæ хæрзконд лæппуйы ныв федта, уыдон. Лæппутæ кодтой дьууæ æрдхорды кафт. Цæргæстау зылдысты, цыма ныртæккæ хæрдмæ стæхдзысты, афтæ йæм каст. Ирон артисттæ нарты кафт куы кодтой, уæд та концертмæ кæсджытæн сæ къухæмдзæгъдæн кæрон дæр нал уыд. Иоганн, цыма зæххыл нал лæууыд, афтæ æнкъардта йæхи.

Æрвнæрæгау нæрыди къухæмдзæгъд, концерт куы фæци, уæд дæр. Æмдзæгъд кодтой, кæстæ чи кодта, уыдон дæр æмæ, сценæйы цы сæрæн лæппутæ æмæ чызджытæ лæууыд, уыдон дæр. Зæрдиагæй æмдзæгъд кодта Иоганн дæр. Æрмæстдæр иу хатт уыцы тагъд нывнæлдта йæ дзыпмæ, фындзыкæлмæрзæнæй асæрфта йæ цæссыгтæ.

Стæй райхъуыстис хъæртæ, немыцаг æмæ уырыссаг æвзагыл:

— Хæлардзинад! Сабырдзинад! Хæлардзинад!

— Сабырдзинад! Хæлардзинад! Сабырдзинад!

Æрмæст Иоганнæн нæ уыд йæ бон хъæр кæнын, йæ зæрдæ афтæ спарахат, æмæ цины уылæн хъуыраей уæлæмæ улæфт нал уагъта. Иоганны бафæндыд сценæмæ хæстæг бацæуын, уазджытæн сæ къухтæ райсын, йæ хъæбысы сæ æрбакæнын. Æмæ размæ фезмæлыд. Фæлæ æвиппайды йæ цæстытыл ауади кæддæры ирон лæппу, расыг фашисттæ йæ куыд кафын кодтой, уый. Æмæ йæ бынаты сагъдау баззад. Худинаг æм æркас-

тысты йæ фæлтæры æбуалгъ митæ. Æфсымæртау царæн куы ис зæххыл, кæрæдзийы хорздзинадæй, кæрæдзийы рæсугъдзинадтæй хайджын уæвынæн сын фадат куы ис, уæд цæмæн хъуыдысты, адæм æфсармы кæй тыххæй кæнынц, уыцы æбуалгъ митæ... — сагъæс кодта лæг...

Автобустæ уазджытимæ ацыдысты. Адæм хæлиу кæнын райдыдтой. Цыдис сæхимæ Иоганн дæр. Æмæ йæ сæры уыдис æрмæстдæр иунæг хъуыды: абон федта ирон кæфтытæ. Адæмты кæрæдзийæн чи уарзын кæны, ахæм бон ын уыд абон.

Дæлдзæх фæуæнт, арт чи æндзары æмæ адæмты цæхæрмæ чи калы, уыдон...

1973 аз

ТЫДЖЫТЫ ЮРИ: 75 АЗЫ

ТЫДЖЫТЫ Юри

ФÆДИСОНЫ УАДЫНДЗ

МÆЙДАР АХСÆВЫ

Мæй мылазон мигъты балæст...
 Аз фæллад æфсургъыл бадын.
 Аз цæуын... кæдæм? Нæ зонын.
 Аз цæуын... кæдæм? Нæ хатын.

Фæндаг адзæгъæл и тары,
 Амæ ризгæ сисын дудын,
 Куы фырадæргæй ныккæуын,
 Куы фырадæргæй ныххудын.

Цыма мæн рæхыс нывæста,
 Цыма мæм сындз-лæдзæг рарди,
 Катай зæрдæйы æруæззау,
 Катай зæрдæйы æрцарди.

Боны фидиуæг – сæуæхсид,
 Аз дæумæ кæсын æнхъæлмæ,
 Аз дæумæ кæсын, цы фæдæ?
 Сис сырх тырыса мæ хъæрмæ!..

1989.19.06.

ДÆУÆН ФЫЦЦАГ...

Æдзæм – æвзистæртæх уæлвæзтæ,
 Аедзæм – æвзистæртæх дæлвæзтæ,
 Йæ цыллæ сыл æлвисы мæй,
 Кæнынц уæззау æнуды фæстæ
 Нывæфтыд арвы бын фынаей.

Æрттивгæ Терчы уылæн цадæг
 Нывæнды а-ло-лайы кадæг,
 Уырынгтæ хæхтæй уадымс рог
 Хæссы фæллад зæрдæйæн сатæг,
 Хæссы фæллад зæрдæйæн ронг.

Мæ риу нæ быхсы маст-азарæн,
 Мæ риуæй цардмæ тоны зарæг, –
 Куы стула хур, хæзнайæ – дзаг,
 Уæд æй, чызгай – уырзæй æвзарæг –
 Дæуæн æрвитдзынæн фыццаг!..

1989.21.10.

КÆД...

Кæд, мыййаг, тызмæгæй дзурон,
 Разынон гæртамхор, цурон;
 Кæд, мыййаг, мæсгуытæ халон,
 Искæй номыл лами калон,
 Кæд æрфгуытæ дарон тарф, –
 Мæн æргæрах кæнæд арв!..

Кæд сæртæг уон, кæд нæ бæззон,
 Кæд дæрзæг уон, кæд нæ хæссон
 Адæмæн æнцой мæ зардæй,
 Адæмæн цæхæр мæ артæй,
 Фурдæн н'агурон йæ арф, –
 Мæн æргæрах кæнæд арв!..

1991.09.02.

ДЫМГÆМÆ

Дымгæ, ды алыгътæ коммæ,
 Æви нæ кæсы дæ коммæ
 Абон дæ уæнгты æхсар,
 Абон дæ баййæфта сар?

Нал уынаем царды рæстдзинад,
 Алы ран – тона, мæнгдзинад,
 Ингæны былыл лæууæм
 Æмæ нæ сæфтыл кæуæм.

Дымгæ, лæгъстæйæ дæм дзурæм,
 Дымгæ, лæгъстæйæ дæ курæм:
 Ма кæ нæ бæллицтæ рох,
 Балвас дæ арт-бæхы рох.

Денджызы арфмæ нын ахæсс
 Зилгæ-сыфтæрау нæ сагъæс
 Æмæ нæ зæрдæты рис,
 Æмæ нæ зæрдæты низ.

Райс-ма фæдисоны уадындз,
 Размæ æдæрсгæйæ атындз,
 Саумылаз мигътæ фæсур,
 Æмæ та сæрттива хур!..

1989.27.03.

БÆЛАСЫ ХЪАСТ

Æз цæринагтæн цы зæгъон
 Ацы тар, ныгуылгæ бон?
 Æз хуыссын фæлвыхæй зæххыл
 Æмæ хус кæнын бынтон.

Уалдзæджы сыфтæр æфтыдтон,
 Дардтон дидинагæй сырх,
 Алкæй сатæджы рæвдыдтон,
 Алкæмæн лæвæрдтон дыргъ.

Нæ, мæ адзалыл нæ ниуын,
 Фæлæ сабухта мæ мæт:
 Зулкъ ныббырыди мæ риуы,
 Афæлдæхта мæ фæрæт..

2001.12.07.

ÆХСÆРДЗÆН

Æхсæрдзæн хохы рындзæй хауы,
Æхсæрдзæн — цъититы æхсыр;
Сæр-сæргæнгæ, фынчытæ тауы,
Чыс-къæйтæ йе 'ртæхтæй æхсы.

Ай-агъай, нæ бакæсдзæни коммæ
Къæбæда сабиау – фыдуаг.
Зæгъгæ, æрхæццæ нучы коммæ —
Кæсагау нал вæййы тæлфаг.

Нынныгъуылы æмвæтæг доны
Æмæ æрбайсæфы æваст
Тъымы-тъыматæм уым, йæ роны,
Æд ныфс,
Æд хивæнд ми,
Æд хъазт.

2001.20.07.

РАЙСОМЫ ХЪУЫДЫТÆ

Арвыл азгъордтон мæ цæстæй,
Арв – æмвæтæн, авгау ирд.
О, куыд рæсугъд дæ, мæ бæстæ;
О, куыд рæсугъд дæ, мæ Ир!.

Фæзтæ, тыгъд быдыртæ, хæхтæ
Найынц хуры тынты хи,
Дари уыгæрдæнтæй рæгътæм
Уадымс анывæста хид.

Уыдон мойгæнæг чызджытау
Скодтой уалдзыгон фæлыст,
Æмæ Терчы урс фынчытау
Риуы нал тæлфы мæ рыст.

Нæй мын дзыллæйæ фæхицæн,
Уарзын царды цины знæт,
Никуы агуырдтон мæхицæн:
Уа мын иунæгæй дзæнæт.

2001.11.08.

* * *

Уарзты æхсарæй
Адæм цæрынц,
Масты азарæй
Хæхтæ кæлынц.

1999.09.04.

* * *

Ыстыгътой-иу раджы
Ыстигъджыты царм.
Ыстигъджытæ абон
Ыстигъынц нæ фарн.

1999.13.06.

* * *

Бæлæстау хæларзæрдæ, æнгом
Адæмтæ куы уайккой, тæхуды, –
Туг нæ кæлид, арвы дуар сын гом,
Хъуысид-иу сæ марой нæ, сæ худын.

1999.10.07.

УАРЗЛГОЙ ЗЛРДЛТЛ

Дыуулархайдон, фарастнывон мелодрамл

А Р Х А Й Д Ж Ы Т Л:

И р б е г — блрзонд, хлрзконд ллппуллг.

Р и м м л — йл ус.

З а у ы р — сл ллппу, скълладзу.

З н а у р — сл ллппу, скълладзу.

У л з д и н ц л — улздан сылгоймлг.

И г о р ь — йл фырт.

А ц ы р у х с — йл ус, уындджын сылгоймлг.

Х а д и з л т — Ацырухсыл мад.

М и л и ц и о н е р.

Архайд цлуу дыууыналм лнусу флстаг азты

Цалынмл лмблрзлн нлмл байгом, улдмл хлуысыл зарлг:

«Дыуул удл клрлдзийы куы 'мбарой, улд л злххыл лнцондлр у цлрын».

Стлй флндыры цлгдлмл микрофонлй рлйхлуысты:

*«Улрзондзлнал... Цлс тых, цлс хлуру лс ацы хуымлтлг дзырды. Слу-
уон лрталху, рлсуг, суслны хуруу тл тыхджын лмл судзлг дл. Нлцлймл
дл лс лбарлн, нлцллуыл дл лс ллвлн. Дунейы хорзлзлнлдтл длр цлсты
нал фллхлдынц, лдлймлджы рлулмл дл куы ллхлзыс, улд... Дл батавыл
ллджы злрдл. Цы уллд лдлймлг лнл длу? Лнлууд, лнлхлмомыл... Фллл,
хлуыллг, алклй бон нл свлйлы длу фылдхлууртлй ллхлзын.»*

ФЫЦЦАГ АРХАЙД

ФЫЦЦАГ НЫВ

*Улт. Игорь стъллы фарслмл блды, йл клухтл йл слрмл блцлу,
лфтлмлй арф хлуудыты ацыд.*

И г о р ь. Уыл лнхлл тл чл улд, лмл мл хлуылдлгтл лфтл
ныссуйтл улдзысты. Мл цлсгом лдлммл лклсын нал хллцы.

Æрбахызт Уæздинцæ.

У æ з д и н ц æ. Бынтондæр дæхимæ хъусыныл куы фæдæ. Никуы ницы æрцыд? Арв куыд нæры, афтæ нæ цæвы. Æвæццæгæн дæ амонд уый нæ уыд. Цом, исты бахæр. Дæхи фæфидар кæн.

И г о р ь. Гыцци, куыд æнцонæй йæ зæгъыс... Иучысыл мæ мæхи бар бауадз.

У æ з д и н ц æ. Уадзын дæ, уадзын, фæлæ æгæр дæхи...

(Игорь æнæдзургæйæ æддæмæ ахызт.)

Мæ лæшпу йæхи хуызæн нал у. Амæндтæ скæнæгæн цы загъдæуа?.. *(Райхъуыст дзæнгæрæджы зæлланг. Уæздинцæ фæцæуы дур кæнынмæ. Хæдзармæ æрбахызт Ирбег.)*

И р б е г. Уазæг нæ уадзут?

У æ з д и н ц æ. Уазæг — Хуыцауы уазæг. Ды дæхи уазæгыл ма нымай. Мидæгдæр нæм рахиз. Исты ног хабæрттæ ракæн.

И р б е г. Ногæй ницы, Уæздинцæ. Æмæ Игорь кæм ис?

У æ з д и н ц æ. Дæ хæдрæзмæ æддæмæ ахызт, мæстджын у тынг...

И р б е г. Мæнæй ма...

У æ з д и н ц æ. Дæ хъуыддаг ирон æгъдауыл куы аразай, уæд дæхæдæг дæр, стæй кæй хæссыс, уый дæр хъуамæ ирон уа. Ирон уаг æмæ æгъдауæй. Науæд адон хъуыддæгтæ ирон æгъдауыл фæфæнды аразын, сæ митæ та æндæрхуызон рауайынц. Цы митæ нын акодта уыцы æнæнтыст чызг... Мæ хист бахæр, кæд нын зæронд æхцайæ ссæдз минæй фылдæр нæ бахардз. Нæ хъуыддаг нывыл куы рауадаид, уæд ууыл чи дзуры! Фæлæ æрхонгæ адæмæй нæ кæрт куы байдзаг, уæд цыма мæ иунæджы хистмæ æрцыдысты, афтæ зын мын уыдис.

И р б е г. Нæй гæнæн..

У æ з д и н ц æ *(йæ цæстытæ йæ раздарæнæй асæрфта).* Ныридæгæн нын æй цалдæрæй бафидис кодтой, фидиссаг фæуа! Мæ хъæбулы мын адæмы цæсты бафтыдта æмæ йæ æлгъитгæ дæр куыннæ кæнон? Адæмы æвзаг дур халы, цæмæй зонын, цытæ дзурынц мæ иунæгæй. *(Скуыдта. Уыцы рæстæджы мидæмæ æрбахызт Игорь, æмæ йæ мад йæ хуыз фæивта. Агуывзæ Ирбеджы размæ æрбассыдта.)* Аназ-ма йæ. *(Цыма йæм æрдæбонсарæй хатгæ кодта. Æддæмæ ахызт.)*

И г о р ь *(æппынæрæджиу).* Афтæ у, сылгоймагæн ничи ницы бамбардзæн.

И р б е г. Афтæ у... Сылгоймаджы уды сæрыстыр маргджын калмæй уæлдай нæу. Сылгоймаг, цыфæнды зынтæн дæр ныхъхъæцздæн, æрмæст уыцы калм искауыл фæхæцæд, æрмæст фенæд, уыцы калм кæуыл фæхæца, уый утæхсæн...

И г о р ь. Чи зоны, раст дæ, фæлæ Ацырухс ахæм дæр нæу.

И р б е г. А-гъа, мæ хæлар, дæ зæрдæ йыл бынтон нæма суæлæхох?

И г о р ь. Рæдийыс.

И р б е г. Уæдæ йæ сæрыл цы хæцыс?

И г о р ь. Чи хæцы йæ сæрыл? Æз дын зæгъын: Ацырухсмæ сылгоймаджы сæрыстырдзинад дæр нæй.

И р б е г (*фæхъыг ын*). Æз та зæгъын: ис! Стæй Ацырухс ацы хъуыддаг рекламæйæн сарæзта, цæмæй угурты цæсты тынгдæр сахада. Дæу та раппæрста афишæйы хуызы. Уый — стыр актрисæйы стæм экземпляр публикæйæн, да — йæ фæзындын чи хъусын кæны, уыцы афишæ. Ныр алæппутæй алчидæр дæуæй афтæ хъуыды кæндзæн: ай къуымы авæринаг куы нæ у, уæд ын Ацырухс цæмæн афтæ бакодта? Æмæ Ацырухсмæ агурдзысты цыдæр æмбæхст хорздзинæдтæ. Æмбисонд та афтæ: чи цы агуры, уый ссары. Дæуæй та зæгъдзысты: Ацырухс дæр кæмæн нæ бакуымдта, уымæ цавæр лæгдзинад хъуамæ уа! Æ, хæдæгай, цы дын загъта, фæстæмæ куы æрыздæхт, уæд? Цы æфсон ссардта йæхи сраст кæнынæн? Адæймаг куы у, æмæ адæмы æхсæн куы цæры, уæд æй исты æфсон ссарын дæр нæ хъуыди?

И г о р ь. Раст зæгъыс, æз дæр демæ разы дæн: ацы хъуыддаг рекламæйæн сарæзта. Æфсон æрымысын та йæ хъæугæ нæ кодта.

И р б е г. Уæддæр дын цы загъта?

И г о р ь. Мæ чызгон уавæры, дам, нал уыдтæн æмæ, мæ нæ фæндыд, нæ чындзæхсæвы фæстæ фенамонд уыдаин, уый. Раст зæгъгæйæ, мæхимæ дæр æрцыди ахæм хъуыды, фæлæ йын йæ растдзинадыл тынг не 'ууæндыдтæн.

И р б е г. Дзурыс йемæ?

И г о р ь (*уæлæхохæй*). Уый ма мæ бахъуыд!

И р б е г. Йæхæдæг та?

И г о р ь. Йæхæдæг мыл рувасау йæхи асæрфы, афæлвары мемæ дзурыныл, фæлæ йæм æз ме 'ргом никуы раздæхтон.

И р б е г. Цæуылнæ?

И г о р ь. Мæ удхæссæг фестад.

И р б е г. Дæ бæсты йæм æз мæхи æрлæгъз кæнин æмæ дзы мæ маст райсин. Кæд чызджыты цæсты дæр дæ кад сырæзид. Уый зон, æмæ чызджытæ кæрæдзимæ туджджынты цæстæй кæсынц. Ныртæккæ бирæ чызджыты фæнды Ацырухсы бынаты уæвын æмæ йæм хæрам сты, дæумæ та — мæсты. Ды дзы дæ маст куы райсис, уæд уыдонæн дæр ссæуид сæ маст, сæ къах ыл æркъуыриккой, ды та сын хъайтар басгуыхис.

И г о р ь (*сæрыстыр худт бакодта*). Мæтæй йæ амар! Йæхи дæр уый фæнды.

И р б е г. Нæ мæ уырны. Цæмæн?

И г о р ь. Цæмæй искуы чындзы куы ацæуа, уæд сентименталон ныхæстæй йæ мойæн бауырнын кæна йæ сыгъдæг улы рæстдзинад. Цæссыгкалгæ йын дзурдзæни: «Мæнæн удхæссæг фестиادي йæ уынд дæр, æмæ дзы чындзæхсæвы размæ бон алыгъдтæн. Фæстагмæ куы ’рыздæхтæн, уæд нæлгоймагæн куыд æмбæлы, афтæ мыл нæ атигъ кодта йæхи, фæлæ ноджы мæ фæдыл тынгдæр бафтыд. Æз дæр адæймаг дæн, æмæ мæ адæмы уайдзæфтæ дæр басастой, смой кодтон. Фæлæ цас хъуамæ фæцардаин ахæм адæймагимæ! Цалдæр боны фæстæ дзы мæхи байстон». Æппæт дæр уый тыххæй сарæзта. Мæ разы та йæхи цæмæй сраст кодтаид? Дыккаг бон æй фæстæмæ ратардтаин. Ды та зæгъыс: дæхи йæм æрлæгъз кæн, æмæ дзы дæ маст райс. Нæ, æз ын йæ фæндтæ йæ хъуыры фæбадын кæндзынæн! Уый цы фæнды, уый нæ рауайдзæни. Гъеуæд бамбардзæн, йæ чъизи цæсгом мæ номæй афтæ æнцон бахъахъхъæнæн кæй нæу!

И р б е г. Дæу куыд фæнды, афтæ кæн, фæлæ уый уыцы хъуыдаг куы кодта, уæд дæ хæларгтæй дæр нæ фæтарсти, ницæуыл сæ банымадта! Æз та дæ хæлар кæм дæн, уым ахæм æфхæрд нæ ныббардзынæн, мæ маст дзы райсдзынæн мæхирдыгонау.

И г о р ь. Уый аккаг нæу. Ахъуыды кæндзæни: йæхæдæг мæм ничердыгæй æххæссы æмæ мыл адæмы ардауы.

И р б е г. Ды дзы дæхи маст райс дæхирдыгонау, æз — мæхирдыгонау. Афтæ мæ ма бамбар æмæ дæ сæрыл дзурын. Нæ, мæн дæр ницæуыл банымадта, æмæ йын æз уый нæ ныббардзынæн. Кусы ма?

И г о р ь. Рувас у, зыдта йæ, куыстæй йæ асурдзысты, æмæ куы ’рыздæхт, уæд йæхæдæг курдиат балæвæрдта.

И р б е г. Ссæрибар æй кодтой?

И г о р ь. О.

И р б е г. Уый канд асурынæй нæ тарсти, фæлæ коллективы 'хсæн кусынæй дæр, стæй ахуыргæнинагтæй. Раст зæгъгæйæ, ды дæр рæстæгмæ искуыдæм куы ацæуис кусынмæ, уый мæ фæнды. Иуæй дæм адæм къухæй нал амондзысты, иннæмæй та: кæд коллектив дæ сæрыл хæцджытæ сты, уæддæр дæм сæ зæрдæйы мацæуыл фæгуырысхо уыдаиккой, уый гæнæн нæй. Ахуыргæнинагты раз авторитет æрхаудта, нал дæм хъусдзысты, фæсвæдæй дыл пыррычытæ кæндзысты. Ахæм уавæрты адæймаг сæгад уыздæни.

И г о р ь. Æмæ гъа. Нæ зонын. Лæг искуы дæр кæм ссардзæн куыст, кæд дарддæр хъæуты. Ам та районы центр у, стæй — хи хæдзары.

И р б е г (*рамæсты*). Игорь, ды рагæй дæр афтæ уыдтæ: исты хъуыддæгтыл фыццаг иучысыл батыхсыс, стæй сæ сæхи бар ауадзыс, цалынмæ сæхигъдауæй не 'рбæстон ваййынц... Уый та æгуыдзæгдзинады нысан у. Чи зоны, Ацырухсимæ дæр уымæн афтæ æвзæр рауад уæ хъуыддаг: фыццаг зылдтæ йæ фæстæ æмæ йæ зæрдæмæ фæцыдтæ, стæй дæ ныфс куы бацыд, уæд дæхи ауагътай. Дæ алы къахдзæфæй тæрсгæ ма кæн. Ды та заводы бакусызынæ... (*Чысыл паузæйы фæстæ*). Ныр та уал хорзæй баззай, мæнæн цæуынафон у, автобус дæр афонмæ фæзынд.

И г о р ь. Фæлæуу-ма, Уастырджийæн ма уæддæр акувæм (*Уæздинцæ хатæнмæ æрбахызт*).

У æ з д и н ц æ. Дæ нывонд фæуон, ахæм арæх нæм куы не 'фтыс. Мах хъыгджын адæм стæм, æмæ нæ ма фæлмæц. Цума, лæппу, уым дунейы лæвæрттæ æнæхицау куы баззадысты. Иу къухсæрфæн нæ уæддæр зона.

И р б е г. Гыцци, фæтæргай уыздынæн.

У æ з д и н ц æ. Адæм иууыл махæн тæргай кæной? (*Игорь æддæмæ ахызт, Уæздинцæ йæ хъалæс фæныллæгдæр кодта.*) Дæуыл æууæндын, дæ нывонд фæуон. Ацы лæппу дзурын никæйуал уадзы, фæлæ уæддæр хъуамæ зæгъон: æрмæст къухдарæн æмæ сахат дыууæ мины аргъ уыдысты. Ирон æгъдаумæ гæсгæ, ахæм хабары фæстæ сын хъуамæ сæ аргъыл ноджы иу ахæм æрæвæриккой, фæлæ æнæгъдау адæмæй цы домыс? Нæхиуæттæ нын уæддæр куы 'рбарвитиккой...

И р б е г. Уый уын мæ быгъдуан, стæй ирон æгъдау куыд у, афтæ бакæнæнт. Исчи сын хынджылæггаг куынæ у.

У æ з д и н ц æ. Дæ нывонд мæ сæр, (*йæхи йыл æрбакъул кодта.*) дæуыл æууæндын. Ацы лæппу суцца у æмæ йæм сдзурæн дæр нал ис. Уæддæр сын бæргæ дзырдтон — горæтаг чындз мæ ницæмæн хъæуы. Иу хъæууон чызг нукуыуал ис! Ай йæхæдæг ницы, фæлæ сымах æмбæлттæ куы стут — иу хъæуккаг чызг не ссардыстут? (*Игорь æрбацыд, æмæ Уæздинцæ йæ ныхас фæивта.*) Мæ мард фен, ды та нæм тагъд куы нæ æрбауайай. Æмбæлттæ куы стут. Мæгуыр адæммæ ничиуал цæуы?

И р б е г. Цæмæн афтæ зæгъыс? Мæгуыр хæйрæг, уынæн кæмæн нæй. Æрбауайдзынæн. Æз Ацырухсимæ аныхас кæндзынæн. Мæ бон цы уа, уымæй...

У æ з д и н ц æ. Дæуæн дæ бон бирæ у. Аныхас кæн йемæ, чи зоны æрфæсмон кодта йæ митыл. Байхъусдзæн дæм. Сразы йæ кæн... Рагацау дын зæгъын бузныг.

И р б е г. Бузныг, уый фæстæ...

И г о р ь. Гыцци...

У æ з д и н ц æ. Æнцад дæ дзыхыл хæц. Хъуыддæгтæ Ир-беджы бар бауадз. Ахæм ран сæрыстырдзинад ницæмæн хъæуы. Ды дæ фырмæстæй дзурыс, æндæр æй... Дæ хъуыддаг кæн Ир-бег, кæд дзы исты рауайа, уæд дын стыр лæвар мæнмæ.

И р б е г. Цæуын, кæд мын зын у уæддæр. (*Ацыд*).

Æ м б æ р з æ н

А В А Н С Ц Е Н Æ

И р б е г (*фæзынд рахизырдыгæй*). О, куыд зын мын у цæуын, дзурын, ахæм хъуыддаджы фæдыл, фæлæ æрдхорды тыххæй — лæг цынæ бакæндзæн. Мæхи фæрсын: кæм ис йæ аххосаг, кæм? (*Фæссценæйæ хъуысы фæндыры цагъд.*) Сагъæсæн фаг сты нæ курсы адæмы хабæрттæ дæр. Институт каст куы фæстæм, уæдæй дыууæ азы нæма рацыд, æмæ, мæхи нæ нымайгæйæ (*ма банымайæм Игорь æмæ Ацырухсы дæр*), иннæтæ иууылдæр бинонты кой бакодтой. Сæ фылдæр дзы фæстæмæ дæр рахицæн сты. Мæ ныхасы сæр дæр ууыл у. Иу лæппуйæн та дзы æртæ хатты бантыст ус ракурын! Æртæ хатты дæр рахицæн сты. Цæмæн? Куыд хъал уыдысты нæ курс! Хъазтизæры нæ кæд чи акодта ирон кафт? Æрмæстдæр европæйаг кæфтытæ. Кæрæдзимæ иронау дæр нæ дзырдтам, фæлæ уырыссагау. Афтæ фондз азы дæргъы. Сыгъдæг парижæгтæ систем.

Фæлæ мæнæ Ацырухс æмæ Игоры хабар... Фондз азы иумæ фæахуыр кодтам, дьууæ азы иумæ куыстой. Сæ кæрæдзи базонынæн сын рæстæг уыди. Æмæ хъуыддæгтæ та чердæм ныззылдысты. Ацырухс чындзæхсæвы размæ бон дзæуджыхъæумæ афардæг и. Цæмæн? Цæмæй сæ чындзæхсæв ма уыдаид, цæмæй Игорьмæ чындзы ма ацыдаид. Æмæ авд азы дæргъы ууыл хъуыды кæныны фадат нæ уыди Ацырухсæн? Кæд æй уарзта, уæд хъуыддæгтæ къуырцдзæвæнмæ цæмæн æркодта? Кæд æй уарзта, уæд дзы рагацау йæхи цæмæн байста? Стæй йæ мæхæдæг куы зыдтон — уарзта йæ. Ау, Ацырухс æцæгæй дæр рекламæйæн сарæзта ацы хъуыддаг? Нæ мæ уырны. Æниу ацы царды алцауыл дæр баууæндæн ис. Мæнæй уый, размæ, сæр дæ бахъуыд! (Ацыд.)

ДЫККАГ НЫВ

Архайд цауы хæдзары. Хъуысы дзæнгæрджы хъæр.

Х а д и з æ т (*фæцауы дуар кæнынмæ*). А-а! Мæнæ ма нæ чи абæрæг кодта. Мидæмæ.

И р б е г (*æрбахызт*). Дæ бон хорз. Ацырухс хæдзары ис?

Х а д и з æ т. Хæдзары ис уыцы æвзæр дæр.

И р б е г (*йæ къух ын исы*). Уæууа, исчи ма йæ чындздзон чызджы æцæгæлоны цур æфхæры? (*Худы*.) Уæд та ма мæ зæрдæмæ цауы.

Х а д и з æ т. Æмæ ды æцæгæлон дæ? Мидæмæ рахиз.

А ц ы р у х с (*рацыд*). А, Ирбег?! (*Ацырухсы фæндыд Ирбегыл рог тыхст акæнын, фæлæ йын уый йæ къух райста.*)

И р б е г. Мæнæ цы и, мадæл арсы хуызæн дæ.

А ц ы р у х с. Мадæл арсы хуызæн та цæмæн?

И р б е г. Уымæн дæр лæгæтæй фыццаг йæ уынæр райхъуысы, стæй йæхæдæг дæр фæзыны.

А ц ы р у х с. Хатыр курын алцыфиппайаг Ирбегæй (*худы*).

И р б е г (*йæхи фæтызмæг кодта*). Искæйы æфхæрын дæ уд, дæ дзæцц цæмæн у?

А ц ы р у х с (*худы*). Куыд мæ рахуыдтай? Цæй, мадæл арсы лæгæты абад.

Х а д и з æ т. Ам абадут, аныхæстæ уал кæнут. Æз уæ... (*Ацыд*).

А ц ы р у х с. Æз дæм мæсты дæн...

И р б е г. Æз дæр дæм мæсты дæн...

А ц ы р у х с. Цæмæн?

И р б е г. Ды мæм мæсты кæй дæ, уый тыххæй.

А ц ы р у х с (худы). Æз дæр уый тыххæй. Цæуылнæ искуы æрбауадтæ? (Ирбег ницы дзуры. Ацырухс фенкъард.) Ды дæр мæм фæхæрам дæ? (Йæ сæр æруагъта.)

И р б е г. Знон уым уыдтæн...

А ц ы р у х с. Æмæ?

И р б е г. Хъæлдзæг агъуды мидæг сау дары.

А ц ы р у х с. Йæхи аххос уыд, фæлæ азымджын æз дæн. Хъуыддаг уый онг цæмæн æруагътон?

И р б е г. Ацырухс, æз нæ уарзын ахæм сæрыстырдзинад.

А ц ы р у х с (бацымыдис). Цахæм?

И р б е г. Хи уды пайдайæн искæй къæхты бын чи сæууæрды.

А ц ы р у х с. Банцай, ды ницы зоныс.

И р б е г. Цæмæн?

А ц ы р у х с. Бинонты цардæн.

И р б е г. Ды йæ зоныс?

А ц ы р у х с. Хатын æй.

И р б е г. Хатгæ йæ æз дæр кæнын.

А ц ы р у х с. Мæ мад æмæ мæ фыды схуыст ныхæстæй мæ бон нал у, æмæ ма мын дæ уайдзæфтæ нæ фаг кодтой.

И р б е г. Кæй аххос дын у?

А ц ы р у х с. Æмæ дзы мæ аххос цы ис?

И р б е г (рамæсты). Лæппуйы худæджы сæйраг фæкодтай, æмæ ма ноджы дæхи раст кæныс?

А ц ы р у х с. Æмæ-ма йæ бафæрс, цал хатты йын загътон: дæ нысан фæстæмæ ахæсс. Уый дын, ай-гъай, уыдæттæ нæ загътаид. Сылгоймагау йæ маст дам-думтæй исы. Лæгау-лæг йæ маст афтæ фæисы?

И р б е г. Ды йæ бынаты куы уаис, уæд цы бакæнис?

А ц ы р у х с. Фыццаджыдæр уал дам-думтæ нæ кæнин!

И р б е г. Уæдæ?

А ц ы р у х с (ахъуыды кодта). Уæд та мын афтæ загътаид: цы дыл схардз кодтон, уый мын æхцайæ бафид.

И р б е г. Æхцайæ?

А ц ы р у х с. О, æмæ æппæт уыцы æхцатæй искæцы чызгæн зынаргъ лæвар балхæн.

И р б е г. Цæмæй, уыцы чызгыл дæ чындздзон лæвæрттæ куы федтаис, уæд-иу дын зын уыдаид?

А ц ы р у х с. О, афтæ æнхъæлыс, æмæ-иу мын уæдæ æхсызгон уыдаид? Зоныс æй — нæ уарзын Игоры. Фæлæ, зæгъгæ, афтæ бакодта, уæд-иу мын мæ зæрдæ балхъывтаид.

И р б е г. Диссаджы адæм стут, сылгоймæгтæ.

А ц ы р у х с. Диссаджы нæ, диссаджы æдых адæм.

И р б е г. Æдых?

А ц ы р у х с. О.

И р б е г. Цæмæн?

А ц ы р у х с. Хъус-ма, афтæ æнхъæлыс, æмæ æцæгæй дæр чындзы фæцæуын Калакмæ ныууайын у? Нæлгоймагæн цы у? Уый ницы сафы. Стæй сæ цард ацæуа æви нæ, уæддæр йæхи хæдзары баззайы. Сылгоймаг та? Ныууадз, чысылæй фæстæмæ кæм схъомыл дæ, уыцы хæдзар, уыцы бинонтæ, æмæ æрцæр кæйдæр бинонты 'хсæн. Йæхи æмбарынхъом чи фæвæййы, уыцы сывæллон дæр куынауал æрцахуыр вæййы æцæгæлон бинонтыл, уæд хъомыл адæймаг та? Кæй фæдыл фæцæуай, уый куы уарзай, æввахс дæм куы уа, уæд уый цинай йæ бинонтыл дæр фæцахуыр уыдзынæ. Фæлæ-ма ахъуыды кæн: дæ мойæ дæр куы нæ рухс кæна дæ зæрдæ, уæд дæхи куыд æмбардзынæ уыцы бинонты 'хсæн? Цы ма уыдзæн уымæй зындæр?

И р б е г. Раст нæ дæ, чындз бинонтæн иумæйаг свæййы, хи бинонтау æй райсыңц.

А ц ы р у х с. Ницы æмбарыс бинонты цардæн. Ус æмæ лæг кæрæдзи бирæ куы фæуарзынц, уæддæр лæджы бинонтæн чындз æцæгæлон адæймагæй баззайы — йе 'фсинæн, йæ хицауæн, йæ файнустæн, йæ тиутæн...

И р б е г. Цæмæн?

А ц ы р у х с. Фембарынц æй, уыцы æцæгæлон адæймаг искуы хæдзары æцæг хицау кæй суыдзæн, уыдон та дзы фæрсаг адæймæгтæй кæй аззайдзысты, æмæ йæм хæрамзæрдæ вæййынц.

И р б е г. Хъус-ма, уæддæр мын нæ загътай, цы дæм рауад æнæнхъæлæджы?

А ц ы р у х с. Зæгъин дын æй, фæлæ тæрсын, куы мыл фæхудай.

И р б е г. Нал æй уарзыс?

А ц ы р у х с. (мæстыйæ). Нал! Нал! Æз афтæ нæ зæгъын æмæ æвзæр лæппу у, йе йæ бинонтæ нæ бæззынц. Фæлæ адæймаг йæ цард-цæрæнбонты кæимæ арвита, ахæм нæ уыд. Æз мæхи тыххæй зæгъын. Чи зоны, бирæ чызджытæ ахæм лæгмæ бæллынц æмæ,

чи зоны, рæдигæ дæр нæ кæнынц, фæлæ æз ахæм нæ дæн. Уый мæн уарзта, саби йæ мады куыд уарзы, афтæ. Цыфæндыйæ дæр мæ зæрдæмæ цæмæй фæцæуа, ууыл архайдта. Уæлдай акъахдзæф, уæлдай митæ, уæлдай ныхас никуы скодтаид. Алцы дæр ын рагацау барст уыд. Æз та рагацау зыдтон, цы та зæгъдзæни, кæм цы сараздæн, иннæбон цы ми кæндзæн. Æмæ дзы мæ зæрдæ фæцъæх. Мæнæн мæ удхæссæг сты бæрзонд ныхæстæ — идеал, эротикæ, платоникон уарзт — фæлæ-ма ахъуыды кæн: дунейы лæшпуты æхсæн мæхицæн иунæг æвзарын æмæ цахæм хъуамæ уа? Фæуæд афтæ — бæстон хорз царды нæй, фæлæ дæ идеалмæ иуцасдæр уæддæр хъуамæ ма уа æввахс? Уæд цæмæн цæуын чындзы? Æрмæстдæр лæджи тыххæй? Æмæ, афтæ лæгмондаг чи у, уыдон бон æртыгæйттæ дæр куы райарынц! Кæд дæ бон æнæ лæгæй нал у, уæд ацу æмæ хæт, агур ног æмæ ног лæгтæ. (Ирбег худы). Цæуыл худыс? Æз, мой скæныны адæргæй чи ацæуы, уыдонæй дзурын. Уæдæ сын æндæр куыд рахонæн ис сæ куырм мондæгтæ? Стæй ахæмтæ цæмæй хуыздæр сты хæтаг сылгоймæгтæй? Дæ зæрдæмæ чи нæ цæуы, ахæм лæджи хъæбысы хуыс æмæ рæстæгæй-рæстæгмæ дæ хъарм хъуыдытæм æрцæуæд æндæр устыты лæгтæ, сусæг тæхуды кæн кæйдæр устыты лæгтæм, сусæг тæхуды кæн кæйдæрты устытæм — ахæм лæгтимæ чи цæры! Уый цы у, уый? Дæ цард сусæг тæхудыйыл цæмæн ивыс, кæд æмæ дын гæнæн уыди, кæд æмæ дын ныр дæр гæнæн ис — ахицæн у! О, æмæ хицæн дæр авæййынц. Фæлæ цафон? Сывæллоны хицау куы бавæййынц, уæд. Бирæтæ чындзы дæр уый тыххæй ацæуынц, сывæллон сæ фæуа. Æз не 'мбарын, кæй нæ уарзын, уымæй дын сывæллон уа, уымæ куыд хъуамæ батырнай? Стæй ахæм сывæллæтты дæр æцæг мады уарзтæй уарзой, уый дæр мæ нæ уырны. Стæй сын уыцы сывæллæттæ сæ дарддæры амондæн къуылымпыы хос кæй сты, уымæ гæсгæ сæм хæрамзæрдæ ма уой, уый кæй бауырдзæни? Æмæ иугæр афтæ у, уæд мады уарзты хуызы цæмæн цæуынц æнаххос сывæллæтты тæригъæды?

И р б е г. Уый ды дзурыс, æви?.. Дзур, дзур, хъусын дæм...

А ц ы р у х с. Мæ бинонтæ, мæ хæстæджытæ, стæй ды дæр, мæн азымджын кæнут, чындзæхсæвы размæ бон кæй алыгъдтæн, нæ чындзæхсæв кæй фехæлдтон. Хорз, мæхи аххосджыныл нымайын, дыууæ хæдзары дæр дзæгъæлы фæлхæстæм кæй æруагътон. Фæлæ, ау, хуыздæр уыдаид, узал зæрдæйæ иудзæвгар куы ацардаиккам, æмæ стæй куы рахицæн уыдаиккам, уæд?

Хорз, æз нал дзурын, мæ чызгон ном æнæхъуаджы кæй фесæфтаин, ууыл, фæлæ нын сывæллон куы райгуырдаид, уæд ма цæмæн хъуамæ бафтыдтаин æнæхъуаджы сидзæртæм иу? Демæ ныхасгæнгæйæ тæрсгæ фæкæнын, дæ зæрдæмæ чи нæ фæцæуа, ахæм исты куы зæгъон. Ды демæ ныхасгæнæджы дæ дæлбар бакæныс, дæу куыд хъуыды кæнын фæнды, уымæ фæтырны. Æмæ дæ фылдæр уымæн уарзын. Игорьмæ та уый æппындæр нæй. Чи зоны, дæхимидæг худыс. Æмæ худ. Фæлæ мæн цæмæн бахъуыд ахæм мой, æвзæр романау иухатт кæй бакæсай, æмæ дыккаг хатт бакæсынмæ кæй нал райсай? Кæимæ цæрай, уымæ алы бон дæр исты куына арай, алы бон дæр æм исты ногмæ куы нæ æнхæлмæ кæсай, уæд уый цардæмбал у æви муми?

И р б е г. Уый зонды къуыбар куы дæ, æмæ дæ æз...

А ц ы р у х с. Хъус дарддæр... Сылгоймагыл нæлгоймаджы фыд-зыкъуыр тых куыд нæ фидауы, афтæ нæлгоймагыл та сылгоймаджы нымд митæ нæ фидауынц. Игорæн сылгоймаджы удыхæд ис. Мæ зонды дæлбар хъуыды кодта, мæнæ сывæллон йæ мады зондæй куыд фæхъуыды кæны, афтæ. Чи зоны, искæмæн йæ идеал ахæм къухылтухгæ мой у, фæлæ мæнæн та — мæ удхæссæг. Ды та мæ бафæрсдзына: уæдæ дзы нысан цæмæн райстай? Нысан куы райстон, уый фæстæ мыл æртæфст, кæимæ мæ цæрын хъæудзæн? Загътон ын йæхицæн дæр, загътон ын кæйдæрты цур — нæ йæ бауырныдта. Куыд æнхæл дæ, ныр дæр йæ нысан фæстæмæ цæуылнæ хæссы? Нырма æнхæлмæ кæсы, мæгуыр. Уый дын йæ лæджы гакк! Зæгъæм Игоримæ нын цæрын ацайдагъ. Фæлæ уарзт кæм нæй, уым рæсугъд цотæн дæр бынат нæй. Уæдæ уæд хъуамæ нæ цот дæр уыдаиккой фыдуындтæ, гуылмызтæ! Дæумæ, чи зоны, ницы кæсы, фæлæ æцæг ахъуыдыйы аккаг уый у. Æрымыс-ма, не 'мбæлттæй фыдуынд чи уыд, уыдон! Ды нæ зоныс, адæмы уарзтæй, адæмы рæвдыдæй цас цухдæр сты уыдон, ды нæ зоныс, се 'взонджы бонтæ куыд хъызæмаргæнгæ æрвитынц!

И р б е г. Хатыр, Ацырухс, æз уыдæттæ нæ зыдтон. Дæ ныхæстæ мæ сагъæсы ныппæрстой. Мæнæ цы зондджын дæ, мæнæ! Дзур, ноджыдæр, æз дæм ардыгæй райсоммæ дæр хъусдзынæн.

А ц ы р у х с. Хъус, уæдæ дарддæр... Зонгæ-зонин фыдуынд цот чи рауадзы, уыдон ныййарджытæ не сты. Уыдон фыдгæнджытæ сты. Сымах фæнды, цæмæй æз зонгæ-зонин

фыдгәнәг суыдаин. Уымәй дәр — әнаххос сабиты раз. О, әз фәрәдыдтән, афойнадыл мәхи бахызтон фыдгәндәй, чындзәхсәвы фәлхәстә йын бакодтон йә амәддаг, әмә әрхаудтән азымджын бынатмә. Әз тәригъәдджын дән, әдзәсгом: уый сымах стут хәрзвәтк, цәсгомджын, әгъдауджын, әз та — сәфт адәймаг, эгоист, хивәнд, әнәгъдау. (Худы.) Ха-ха-ха, мәнә куыд ницәйаг дән, әмә йә куыд нә зыдтон.

И р б е г. Афтә ма дзур. Ды зондджынтәй зондджындәр дә.

А ц ы р у х с. Сфәлмәцыдтән мә бинонты, стәй мә зонгәты уайдзәфтәй дәр, әмә хьуамә искуыдәм ацәуон. Әз та заводы бакудзынән. Әрмәст мәхимә хәрам уыдзынән, ды дәр мәм кәй смәсты дә, уый тыххәй. Әз дын адәттә уымән радзырдтон, цәмәй мәм хәрам мауал уай. (Ләгъстәгәнгә.) Зәгъ мын, хәрам ма мәм дә?

И р б е г. О, фәхәрам дәм дән.

А ц ы р у х с. Цәмән?

И р б е г. Афтә әмбәхстзәрдә кәй уыдтә нырмә, уымән.

А ц ы р у х с. Әмбәхстзәрдә? (Әнкъардәй.) Уымәй раст дә.

И р б е г. Дә ныхәстәм дын сәрәй кәронмә байхьуыстон ләмбынәг. Ды раст дә, фәлә...

А ц ы р у х с. Фәлә цы?

И р б е г. Цы, куы зәгъай, уәд... Хуыцауәй курәгау дә курын, байхьус ныр мәнмә дәр. Игорь йәхи хуызән нал у. Иннә ахәм йә мад... Игоры бынаты әндәр... Цы зәгъынмә хъавын, уый әмбарыс.

А ц ы р у х с. Уәдә цы ми бакәнон? Зәгъ-ма мын әргом... Әз дәр хуыздәр уавәры куы нә дән. Мә мады уайдзәфтәй мәхицән бынат нал арын. Мацы мә басусәг кән, Ирбег, әз дә мад, дә фыды уазәг, зәгъ-ма, дәхи зондәй әрбацыдтә ардәм, әви дә ләшпуйы бинонтә әрбарвыстой?

И р б е г. Мәхи зондәй. Стәй дын раст куы зәгъон, уәд... Нырмә дәр дәм әнхәлмә кәсынц. Кәд, дам, мыйаг әрфәсмон кәнид йә митыл. Ды мын ныртәккә ам цытә фәдзырдтай, уыдон радзурдзынән ләшпуйән. Чи зоны йәм бахъарой әмә фәива. Бафәлвар әй.

А ц ы р у х с. Дә ныхәстә мә сагъәсы ныппәрстой. Цы дын зәгъон, нә зонын. Нагъ зәгъын дәр мә бон нәу. Әз дәумә рагәй дәр... Суанг ма институты куы ахуыр кодтам, уәд мә зәрдәйы арф ныххаудтә. Уарзтон дә сусәг уарзтәй...

Хатыр, ацы ныхæстæ дын нукуы загътон, уымæн æмæ дæ уæд æфсармы кодтон. Ныр мæ цæсгом суагътон. Цæмæн? Уымæн æмæ мæнæн дæр ныр уалдай нал у. Кæд дæу афтæ фæнды, цæмай æз смой кæнон Игорьмæ, уæд дæ фæндыл разы дæн. Донласт хуылыдзæй нал тæрсы. Зæгъ сын, хуыцаубонмæ зæгъ цæттæ кæнут чындзæхсæвмæ. Æвæццæгæн, мæ амонд уый у. Æз æндæр амонды аккаг нæ дæн. Æз дын æрдæбон цы ныхас загътон, ома сусæг уарзты тыххæй, уый гæды ныхас уыд. Ферох æй кæн. Æз ницы загътон, ды ницы фехъуыстай. Хатыр... Æз гыццийæн фехъусын кæнон мæ фæндон. Уадз, фенцондæр ын уа. Ныртæккæ фæстæмæ фездæхдзынæн. (Ацыд.)

И р б е г. Мæнæ цы диссæгтæ фехъуыстон мæхи дыууæ хъусæй. Уарзгæ мæ кодта, æмæ æз та... Ме 'дылы сæры аххос уыд, æндæр никæй. Уый куы зыдтаин, уæд... Кæйдæр хъуыддæгтæ аразын, фæлæ... Кæйдæр, зæгъгæ, ме 'рдхорды амонд. Цы дын зæгъон, Ацырухс? Мæхæдæг дæр абон дæ уавæры дæн. Цæргæ-цæрæнбонты кæй нæ уарзыс, уыимæ цæр! Уый цæй цард у? Ацырухс æцæгæй дæр рагæй цыд мæ зæрдæмæ, фæлæ... Цы зæгъон мæ амонд скæнæгæн? Уарзы мæ ныр дæр, уарзы. Æз та йæ мæхицæй иуварс кæнын. Цы ми бакæнон? Мæ уарзты ныхмæ рацæуон, æви ме 'рдхордыл гадзрахатæй... Нæ, мæнæй уый, байрæджы кодтай.

(Фæзындысты Хадизæт æмæ Ацырухс.)

Х а д и з æ т. Хатыр, иунæгæй дæ ныууагътам... Дæ цæрæнбонтæ бирæ уæнт! Мæ зæрдæмæ та хуры цъыртт ныккасти. Куыд дын раарфæ кæнон, нæ зонын. (Йæ хъæбысы йæ кæны. Йæ цæссыгтæ æркалдысты.) Ды куы нæ уыдаис, уæд... Ахæм хъуыддаджы тыххæй акувын дæр æмбæлы. Æз тагъд уыдзынæн. Абадут уал, аныхæстæ кæнут. (Фæцæуы, Ирбег æй нæ уадзы.)

И р б е г. Нæ хъæуы, Хадизæт, æз ардыгæй хуыцаубонмæ нал дæр хæргæ кæнын, нал дæр нуазгæ. (Худы.) Стæй ацы цины хабар цас тагъддæр фехъусын кæнон лæппуйы бинонтæн, уыйас хуыздæр. Уæдæ хъуыддаг алыг ис. Хуыцаубоны чындзæхсæв!

Æмбæрзæн

А В А Н С Ц Е Н Æ

Æмбæрзæны фæстæйæ хъуысы къæрцæмдзæгъд. Чындзæхсæв йæ тæмæны бацыд. Лæппу æмæ чызг кæнынц тымбыл кафт. Хъуысы хъæртæ: «Гъе, уый дзы лæппу у, гъе! Дæхи йын бауарзын кæн! Æмæ цы хорз фидауынц иумæ, уый та!» Кафт куы фесты, уæд: «Цары фиу! Сæ амонд иу!» Рахизырдыгæй фæзынд Ирбег. Райхъуысти хонгæ цагъды мелоди. Цагъдимæ хъуысынц зарæджы ныхæстæ:

*Тар хъæды бæлас калын нæ комы, гъей!
Куы кома, уæддæр хъæды кæронмæ, гъей!
Нанайы буц чызг чындзы нæ комы, гъей,
Куы цæуа, уæддæр хъæуы кæронмæ, гъей!*

Ирбег хъусы зарæгмæ. Чысыл паузæйы фæстæ сценæйы порталмæ бацыд æмæ йыл банцой кодта. Утæхсæн кæны.

И р б е г. Чысыл айрæджы кодтон, фæлæ ницы кæны. Цæуын хъæуы чындзæхсæвмæ.

Райхъуыст фынджы хистæры кувыв: «Æмбал кæмæн нæй, уыцы кадджын Хуыцау, табу дæхицæн уæд!

— Оммен, Хуыцау!

— Ирыстон, ирон адæм де узæг, уæнт!

— Оммен, Хуыцау!

— Хуыцау, бирæ хорздзинæдтæ дæм ис æмæ нын дзы хай бакæн!

— Оммен, Хуыцау!

— Абон дыууæ мыггаджы хæстæгдзинад бакодтой. Игорь æмæ Ацырухс бирæ азты æнæнизæй, рæсугъдæй, уарзонæй цы фæцæрой, Хуыцау уый зæгъæд!

— Оммен, Хуыцау!

— Сæ кæрæдзи комулæфт сын æхсызгон цы уа, æмзай-æмзæронд цы бауой, фæрнджын æмæ амондджын цы уой, Хуыцауы цæст сын уый бауарзæд! Хъæубæстæн уарзон чындз цы уа, хистæртæн лæггад куыд кæна. Фидæн ацафон нæ лæппуйы куывдмæ куыд фæхоной, æмæ дзы мæхæдæг æвдисæн куыд уон, Хуыцау ахæм амонд радтæд!

— Оммен, Хуыцау!

— Æ, тæхгæ-нæргæ Уастырджи! Хуыцауæй ирон адæмы 'хсæн дыууæрдæм минавар дæ, Хуыцаумæ фæндаг дын гом у, æмæ нæ кæддæриддæр дæ рахиз базыры бын дар!

— Оммен, Хуыцау!

— Æ, Хетæджы дзуар, Цæгат Ирыстонæй, Хуссар Ирыстонæй, дæ бынмæ кувывнмæ цæуынц æрвылаз æртыгæй кæрдынтимæ, æмæ сын-иу сæ кувинагтæ дзæбæхæй айс!

- *Оммен, Хуыцау!*
- *Тбау-Уацилла, бæрзондыл бадыс, ныллæгмæ хæртæ ракæн!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Фосы Фæлвæра, фосы хицау дæ, æмæ нын дæ бирæ фосæй хорз кусæрттæгтæ дæтт, цæмæй дын-иу сæ сæрæй дæ ном арæм!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Рыныбардуаг, дæ чъылдыммæ дын кувдзыстæм, де 'ргом нæм макуы раздах!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Æ, сыгъдæг Мадымайрæм, сылгоймæгты фарс дæ, нæ сылгоймæгтæ æрвылаз дæр тырынтæ цы арой, æмæ Ирыстон кæхцыты кувæндон куыд суа, ахæм арфæ рака!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Реком, Мыкалгабыртæ, бærкаддæттæг стут, æмæ нæ бærкадтæ бынайсгæ, уæлеахадгæ куыд уой, ахæм арфæ дæр ракæнут!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Æз кувын нæ зонын, курын зонын, æмæ дæ цы курæм, уый нын-иу дзæбæхæй ратт!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Хуыцау, де сконд дзуæрттæй афтæ чи загъта, мæ ном куы ссардтаид, тынгдæр æхцон уымæн уæд!*
- *Оммен, Хуыцау!*
- *Афтæмæй, чи ацахода, уый цæрæнбон Хуыцау бирæ скæнæд!»*
- Кувыны фæстæ уæнтæхылаей фæцæуы Ирбег. Йæ размæ фæцис Игорь.*
- И г о р ь.* Уый та куыд у, ме 'рдхорд? Цæмæн æрæджы кæныс? Къухылхæцæг нæ бакуымдтай, чындзхæссæг дæр... Утæппæт адæмы 'хсæн дыл мæ цæст куы нæ 'рхæцыд, уæд загътон: Цæуон, мæхæдæг æй бабæрæг кæнон, кæд мæм истæуылы мæсты у...
- И р б е г.* Ванцон мæсты нæу. Мæхи æвзæр æнкъардтон æмæ... Хатыр курын. Арфæ дын кæнын. Амондджын ут!
- И г о р ь.* Бузныг. Ацы хатт дын æй хатыр кæнын. Иууылдæр мæ афæрсынц, æмæ дын Ирбег кæм ис? Цæй, ницы кæны, минæвар мын уыдтæ. Ды йæ сразы кодтай, хæсгæ дæр ма мын æй ды скæнай? Æнхæлдæн, дæ чемыл нæ дæ, ме 'рдхорд?
- И р б е г.* Нæ, нæ, куы дын загътон, мæхи чысыл æвзæр æмбарын, фæлæ мын æнæцæугæ нæй. Иу дыууæ дзы куы аназон, иу кафт дзы куы ракæнон, уæд мæ низ æрбайсæфдзæн.
- И г о р ь.* Гъе уый дын лæт! (Ацыдысты.)

ÆРТЫККАГ НЫВ

Хæдзарæн йæ иу фарс зыны. Кæртæй уынджы 'хсæн — фæндаг. Ирбег хæдзарæй рацыд, гыццыл дуар йæ фæдыл рассыдта, йæ цæст уæларæдæм хъавгæ ахаста. Ацырухс æрцауы, дыууæ бедрайы рогаг æрхæссы.

И р б е г. Цæмæй та йæ базыдтай, зæрдæ, цæмæй, рагацау цæмæн бакатай дæ, мæнæ куыддæр ахиза уынгмæ, афтæ йæ ауындзынæн æмæ та йæ цинæй бон дæр фæрайдзастдæр уыздзæн, раст электрон иту куы рафтауай, æмæ уый адыл уаты цырагъ тынгдæр куыд срухс кæны, уыйау. (*Ацырухс æрхæстæг. Ирбег æм йæ к'ух фæтылдта.*) Ацырухс, фæлæуу-ма!

А ц ы р у х с. Цы кæныс? Цы дæ хъæуы? (*Йæ к'æртатæ æрæвæрдта. Ирбег æм худæнбылæй бацыд.*)

И р б е г. Ацы хорз райсом дæ райсом хорз уа, мæ ницæйаг сыхаджы хорз ус! (*Ацырухс ныппырыкк ласта.*) Цæуыл худыс, Ацырухс?

А ц ы р у х с. Цæуыл худыс, цæуыл, Ирбег?

И р б е г. Ды кæй худыс, уымæ гæсгæ худын.

А ц ы р у х с. Æз дæр уæдæ афтæ.

И р б е г. Дыууæйæ дæр цы аныгуылинаг зондджынтæ рахастам! Хуыцау ахæм хатыр куы бакæнид, æмæ нын нæ худын нæ фарсæй куы нæ фæкæнид.

А ц ы р у х с. Ацы æвæджиау райсом дæ райсом дæр хорз уæд, æмбисонды Римæйы ницæйаг лæг! (*Худы.*)

И р б е г. Нæ йæ бахахх кодтон нæ, мæхи хуызæн хъама-цыргъзонд дæ, уый. Дæ удæнцой Игорь нæма фæзынд, йæ игæр мын æрбайхæла?

А ц ы р у х с. Нæма.

И р б е г. Уæдæ уæд ацы уæлæуыл дзæнæтон бон дæу хуызæн æрвонсконд иунæгæй цы кусы? Æрхæндæг æмæ уæнтæхъилæй æвгъау нæ дæ? Дæуæн фыртæригъæдæй мæ рæзгæ фæрстæ куы фехæлдысты...

А ц ы р у х с. Цы гæды гадза дæ! Фæлæ мæн сагъæстæм не 'вдæлы: п'æмидортæ рувинаг, михтæм бæттинаг, михтæ дæр мæм куы уайд, бæттæн синаг дæр мæм куы уайд...

И р б е г. Уæууа! Æмæ уыцы дæсныадмæ мæнæй арæхстджындæр нæ хæхбæсты куы ничи и!

А ц ы р у х с. Стæй дæуæй хиппæлой... Æцæг, æцæг, синаг уæм нæй? Æз ма Римæмæ ныууаинаг уыдтæн...

И р б е г. Римæмæ? Мæнмæ нæ, фæлæ Римæмæ? Балхынцъ æй кæндзыстæм. Фæлæ дæуæн æз... дæ пьæмидортæн æз мæ зæрдæйы дудгæ тæгтæй дæр синагтæ скæндзынæн.

А ц ы р у х с. Мауал-ма хынджылæг кæн. Синаг уæм ис, хуымæтæг синаг? Дæ тьепловоз цæмæй фæсæрфыс, ахæм хъуы-мацы уадздзæгтæ дæр хорз...

И р б е г. Æххæст ма уæ тьепловоз дæр загътаис, цæмæй дæ комкоммæ мæнæй исты курын ма бахъæуа. Синаг дæр мæм ис. Æнæхъæн къуыбылой! Сдавон æй?

А ц ы р у х с. Мæхæдæг уæм ныууайдзынæн. Дæу, мыййаг, Римæ куы нал рауадза.

И р б е г. Æстафырæллæх! Æмæ Римæ ахæм карз кæд уыд? Тынг дард баст мæ куы дары — нырыккон сылгоймæгты зонд-джын зондыл хæст куы у.

А ц ы р у х с. Кæд афтæ уæгъдибар дæ, уæд дæ алфамблай цы хизыс? Дæ сыхаджы хуымтæм кауы сæрты цы скæс-скæс кæныс?

И р б е г. Дæ цуры ахæм дзаджджын хай куы уа, уæд ма æнæхæрд рæттæ цы агурыс, æфсæст гал кæрдæджы цъушпытæ куы тона, уыйау?

А ц ы р у х с. Дæу чи къахы, уый дæр...

И р б е г. Уæдæ айсахат сдавон синаг, зæгъыс?

А ц ы р у х с. Кæд дын зын нæу, уæд... *(Йæ къæртатæм æрæвнæлдта. Ирбег ын сæ дуар бакодта, Ацырухс ацыд. Ирбег тамакоты къопп асгæрста йæ дзыппы, йæ ныхтæй фæхæст сигаретыл, сласта йæ, сдымдта. Уынгыл дæлæмæ йæ цæстæнгас аив ахаста. Уыцы хъуыддагхуызæй бахызт сæ кæртмæ. Йæ размæ фæцис Римæ.)* Римæ, пьæмидортæ кæмæй бастам, уыцы синаг та цы фæкодтай?

Р и м æ. Дæхи ауындзыс?

И р б е г. О. Дæ хъуырыл. Бауромдзынæ?

Р и м æ. Мæ фæскъæбут кæй бадыс, уый дын фаг удæнцой нæу?

И р б е г. Ау, уый æз, мæнæ мæхæдæг *(йæ риу тьæпæн къухæй бахоста)* бадын дæ къæбутыл?

Р и м æ. Чи нæ кæй рагъыл бады æмæ даргъ цъæхснаг уисæй чи бæхтæрæн кæны? Мæнæйуый æви дæуæйуый? Дæуæйуый æмæ дæ дыууæ лæппыны дæр! Уыцы хъал кæмæй дæ. *(Фæзмы йæ.)* «Мæ фырттæ — хъамайы дыууæ комы!»

И р б е г. Мæ лæппынтæ цас сты, дæу дæр уыйас, стæй фылдæр дæр ма...

Р и м æ. Æз уый тыххæй фæстæмæ иу хыпп-сыпп дæр нæ кæнын. *(Тасы дзаумæттæ æхсы.)* Гæрстæ æнæхъан æргъом æхсинаг, дон дæр дæхæдæг скъæф, дæ хæдзардарæг та кæмæндæр зæрдæхъыдзыгæнæг ныхæстæ кæнæд, синæгтæ йын агурæд...

И р б е г. Цавæр кæмæндæр?

Р и м æ. Дæ уды сырх гага Ацырухсæн, йе 'взар билцъыл бахус уа уыцы гагайæн...

И р б е г *(зæронд усау йæ уæрджытæ æрхоста)*. Мæнæ ног æмбисæндтæ! Хуыцауы хатыр разынад дæ уæздан зæрдæйы, зæгъ мын æй, куыд хæйрæг та разындтæ æмæ та цæмæй базыдтай уый дæр?

Р и м æ. Ды — хинæвдылд рувас, æз — дæ къæдзил! Ау, Ацырухсы куыстытæ мæнæн сусæг сты? Æмæ иугæр Ацырухс истауыл бахъынцъым кодта, уæд мах сываз йæ сæр дыууæ куыройы фыды астау дæр фæцæвдзæн — синаг уым ис, зæгъгæ йын зæгъ, уый йеддæмæ; ферох кæндзæн хуртуанмæ йæхи лæппынты, гъа. Йæ шилофкæриу усыл ма цы дзурæм, ахиздзæн йæ ирон æфсармы сарты дæр, фæлæ уæддæр йæ хурты хуры зæрдæхудты нæ бацæудзæн..

И р б е г. Æ, йæ бæрæг бынатæй мæ иртæст уд дæ фæхъхъау æрбауа, мæ иунæг макуыферохгæнгæ уарзон! Мæ циндзаг зæрдæйы базыртæ мын ма къуыр: цы мæ кæныс, арыд маргъы хуызæн дын куы уон, уæд? *(Ирбег йæхи баивæзта æмæ Римæйæн ахъæбыс кæнынмæ хъавыд, фæлæ уый дæрддзæф алаууыд æмæ ма йын йæ хуылыдз хæдоны здыхтæй йæ былтæ дæр бакъуырдта.)*

Р и м æ. Дæ къæдзилджын митæй та бынтон ме сæфт фæдтон! Лæг уæд дæ ном æмæ ахæм тæригъæддаг æнæбон у. Ацу мæ цурæй! Уартæ шифанеры бынмæ баппæрстон синаг. Бæстæ ма сгыбаргыбур кæн — райхъал уыдзысты сывæллæттæ, æмæ та уыдон дæр ме 'ккойы сбаддзысты. О, стæй мын дон дæр æрдав — дыууæ къæрттайы æрмæстдæр. *(Ирбег мидæмæ хъуызгæ бацыд.)* Фæнды йæм дзур, фæнды ма. Уæддæр æм цæуы, кæд фæцу æмæ ма 'рцуыи фæндагыл санчъех кæны, уæддæр. *(Ирбег рацыд æмæ Римæйы цурæй къæртатæ йæ иу къухмæ систа, сæ зыланг-мыланг фæцыд, зулмæ бакаст Римæмæ, цымæ ницы схуыст ныхас зæгъид, зæгъгæ, фæлæ уый йæхи ницыхъусæг æмæ ницыуынæг скодта. Æрмæст Ирбег куыддæр уынгмæ ахызт, афтæ йæ фæдыл ахъæр кодта.)* Дзагæй сæ-иу рахæсс!

И р б е г. О! Цъупдзагаей! Къахнадаей!

Р и м æ. Тагъд кæндзынæ æмæ сæ цæллахъ-мыллахъаей фердаг кæндзынæ!

И р б е г. Мæнтæджы сыфтæ дзы ныппардзынæн! (*Рæвдзго-мау ацыд. Римæ йæ фæдыл кæсы.*)

Р и м æ. Цыма кæдмæ тыхцæрдтытæ кæндзынæн йемæ? Йæ дзаумæттæ йын æхсын, йæ хæринаг афоныл... Йæ сывæллæттæм ын кæсын. Цыма веййы уæдæ? Уыцы сылгоймаг ын бынтондæр йæ сæр разилын кодта. Æз йæ фыртты мад дæн, хъæбыстæ та æндæр кæмæндæр кæны. Диссаг, кæддæры уарзон адæймаг дын афтæ æцæгæлон суæд... Уæдæмæ рæсугъдмæ чи мой кæны, уый йæхицай хынджылæг кæны. (*Æрбадт.*) Цы ми бакæнон, нæ зоннын. Сыхы дам-думтæй дæр мæ бон нал у. Куыд, дам ын бых-сыс? Æз дæр сын иубон афтæ: зæгъын, кæй кæм хæры, уым ныхы. Уæдæ сын æндæр цы хъуамæ загътаин? Кæд мын зын уыд, уæддæр... (*Фæзынд Ирбег.*) Цæй тагъд уыдис? Исчи дæ фæсте сырдат?

И р б е г. Ды мын ницы æнхъæл дæ, фæлæ æз арт дæн, арт! Мæ дыууæ фадыджы дæр ма ныххуылыдз сты. Æртаг дæр дзы не 'рхаудта зæхмæ.

Р и м æ. Дæ фадгуйтæ сæ не 'руагътой, нæ?

И р б е г. Фæкалдтæн æмæ... Цæй, хъæуы ма дæ?

Р и м æ. Хъæуы.

И р б е г. Дæхæдæг æрдав, уый хъом дæ.

Р и м æ. Ды та?

И р б е г. Мæн та не 'вдæлы. Стæй лæгау лæг дон нæ фæхæссы.

Р и м æ. Уæдæ цы фæкæны? (*Римæ йæ къухтæ йæ сины сæртæм загъдцæттæ фæбыцау кодта.*) Уæдæ цы фæкæны лæгау лæг та?

И р б е г. Лæджы фидауц ми — суг сæттын, куыройдзау, хосдзау, хъæддзау, арахъдзау, сырddзау æмæ ма æндæр «дзаутæ», сæйрагдæр та, æфтиагдзау — улупа, къæркъæргæнаг æхцатаей йæ усы фырзыдæй зырзыргæнаг къухты æрнымайы мæй дыууæ хатты. Кæцы минуæг дзы нæй йæ бынаты, уый-ма зæгъ?

Р и м æ. Нæ, дæхи барæй фæмæгуыртæ кодтай, ис ма дзы «дзаутæй» фæсвæды...

И р б е г. Бамбæрстон дæ. Куырысдзау...

Р и м æ. Сывæллæттæ куы райхъал уой, уæд та?

И р б е г. Уæд сæ иу цъæх кæрдæгмæ ауадз æмæ исты пысыра амал кæндзысты сæхицæн. Таккырисæй хъаздысты.

Р и м æ. Ацу, ацу! Цалынмæ дын дæ æдзæстгом хæмхудтыл иу дыууæ хъарм ныхасы-сæнары нæ батъæпп ластон, уæдмæ...

И р б е г. Нæ ус! Цытæ хауы дæ дзыхæй? Цы 'взагæй дзурыс дæ сæрыхицаумæ? Де 'фсарм æхсæндæттимæ акалдтай? (*Фæкарздæр.*) Дæ рагъыл, æнхъæлдæн, хъуын рахæцыд...

Р и м æ (*йæ сæр маройы тылд бакодта*). Æндæр мæгуыры бон дыл куына акæнид æмæ ды уыцы гаццайы тыххæй мæнмæ дæ къух куы сисис!

И р б е г (*йæ къухтæ сдардта*). Сæфын дæ цураей, цæуын! Де 'мгæрон мæ тæф дæр нал уызæн.

Р и м æ. Цы мæгуыр у, сæрæй бæгъæввад чи у, уый. Зæххыл цыдæриддæр сылыстæг ис, уыдоны иууылдæр Хуыцау ралгъыста, судзыны æфсæйнагæй сæ скодта, цæмæй сæ фæрстæ фæразой æнæзонд нæлыстджытæн...

И р б е г. Аппар-ма дзы, уанцон нæу — æппæты нæ ралгъыста. Æрмæст сылгоймæгты æмæ сыл къогъоты: дыууætæ дæр лæджи туг цъырынц.

Р и м æ. Æмæ къогъотæ махыл нæ хæцынц?

И р б е г. Хæцынц. Хихор стут. Фæлæ Хуыцау сымах, сылгоймæгты, цыфæй куы размæнт-базмæнт æмæ цъапш кодта, уæд уын уæ рæбинаг цæджындзæн адæмы фæрсчытæй иу сласта, сымах та...

Р и м æ. Дæ пъири бамыр уæд, Хуыцауы ном хынджылæгæй куы нæ кæнай, уæд! Сывæллæттæ дын ис, сæрхъæн!

И р б е г (*кувы*). О, Хуыцау, Хуыцауы хатыр бакæн! Бахиз уæ фыдæхæй нæ дыууæ рæзгæ хъæбулы!

Р и м æ. Оммен!

И р б е г. Диссаг стут, ахуыргæнджытæ. Махæн дæр иу дæуау ахуыргæнæг уыдис. Æмæ скъолайы афтæ дзырдта, Хуыцау нæй, дин нæй, иууылдæр талынг адæмы æнæфендæй гуырынц, зæгъгæ, афтæмæй йæ гыццыл лæппуйы хъуырыл та моллойы конд æртæтигъон сау чиныг уыд, хинайгæйæ дæр æй йæ уæлæйæ нæ ласта. Сау сæракаей агъуды хуыд. Уæдæмæ йæ хæдзармæ ахуыргæнæг чи уадзы, уый йæ хæдзарæй хынджылæггаг кæны...

Р и м æ. О, бæгуыдæр — ахуыргæнæгæй йæ хæдзары хынджылæг кæны. Ахуыргæнæгæй, цымæ мæгуыр дæр абоны бухъ царды исчи ис? Адæмы цæсты нал ахады, скъоладзаутæ дæр

уымæн æгоммæгæс систы. Раст ды æфсармы койæ куыд тых-сыс, ахуыргæнæджы ныхæстыл та иннæтæ сæхи афтæ сцæгъдынц. Æфсæст адæмы æфсарм цæмæн хъæуы? Дæуæй дæр ницы риссы, дæ туг дæ тутт сæры анхъæвзта æмæ...

И р б е г. А-гъа, бынтон суагътай дæ дзых? Æмæ дæ уæдæ нал къахын. *(Римæйы цонг ацахста, æрæлхъывта йын æй.)*

Р и м æ. Къах! Мыст гæдыйы сæр. *(Римæ йæхи феуæгъд кодта, фæкъæртт.)* Ацы бонты дæуыл бон батар, мæныл та хур скаст — дæхицæн бынат куы нал ардтай, ныр куыд, цы хуызы, цы 'фсонæй йæм суайай, куыдæй йæ фенай, уымæн куы ницы 'фсон ардтай, тамако тамакойы фæдыл куы æндзæрстай, уæд мæныл та хур кастис, æхсызгон мын уыди! *(Скæуынмæ йæ бирæ нал хъуыд, фæлæ аныхъуырдат йæ цæссыгтæ, уыцциу тъæлланг фæласта.)* Хъыг мын уыд! Бын бауай! Æндæр цавæр лæг дæ? Кæрддзæм дын цæуылнæ ис? Ирон лæгыл сылкæи уæвын кæд фидыдта, дæ сæрмæ цытæ хæссыс?

И р б е г. Уæдæ афтæ зæгъыс, нæ? Æмæ уæдæ æз дæр дуар ныггуыпп кæнон? Цы ныхъхъус дæ, зæгъ-ма, зæгъ.

Р и м æ. Цы дын зæгъон? Ныггуыпп кæн.

И р б е г. Уæдæ мæныл хъалтæ фæхудæнт, æз... мæнæ ма... æххæст ма... *(Фæцæуы.)*

Р и м æ. Бæрзæйдих дзы-иу фæу, Игоры Хуыцау æнæнхъæлæджы куыд æрбауадза æмæ кæрæдзийы кæрдтыл... *(Ауынгæг йæ зæрдæ, æддæмæ сæргуыбырæй ратахт.)* Гъей, ирон, ирон, де 'фсарм куы раластай æмæ йæ зæронд бызгъуырау арахъхъæгтыл куы баппæрстай.

Æмбæрзæн

ЦЫППÆРÆМ НЫВ

Хæдзарæй цæхæрадонмæ астæрд къахвæндаг. Ирбег Ацырухсты кулдуарæй бахызт. Æрлæууыд цæхæрадоны хъил дуары цур. Раздæрыл рогæн рахæцыд, фæлæ йын нæ бакуымдат. Уæд ыл хæрдмæ схæцыд — дуар фегом. Ацырухс пъæмидоры зæнг фароны æрдæгæмбыд михмæ хæцъилы уадззагæй баста, стæй цæхгæр фæзылд — фестæлфыд, бахудт, йæ хид йæ цонгæй асæрфта, кæсы Ирбегмæ.

А ц ы р у х с. Цæй, афтæ сагъдæй ма бирæ лæудзынæ?

И р б е г. Бирæ. Мин æмæ иу аз.

А ц ы р у х с. Æмæ, гормон, мæн не 'вдæлы, нæ. Стæй цыма ды дæр ахсджиагдæр цæйдæр фæдыл бæгуылаæгау хъуыддагхуызæй — æд фæрæт, æд къуыбылой — фæзындтæ... Æви дын уыдон нæ сыхы цымыдис рудзгуытæн фæдфæливантæ сты?

И р б е г. Мæхи хуызæн æнæнтыст зондджын куы дæ, мæхи! Фæлæ дæ михтæ цыргъгонд сты, уый æнхъæл нæ дæн: Игорьмæ амайæн фæрæт дæр куы нæ ис...

А ц ы р у х с. Бæргæ, дæуау хæдзардзин æмæ хæрзарм лæг... Æз ма дын фæдзæхсинаг уыдтæн: демæ фæрæт дæр рахæсс...

И р б е г. Ацырухс, дæ хъуыдытæ дын дардмæ дæр æмбарын. Цыдæр тел æй хонынц. Телетайп-ляп æви телетат-мат...

А ц ы р у х с. Ныр дыл æдзух бирæ дзурын цы бахæцы, ноджы ма хынджылæгæй? Æнхъæлыс, нæ дæ бамбардзынæн?

И р б е г (*йæ цæстытæм ын комкоммæ бакаст*). Нæ йæ 'мбарыс?

А ц ы р у х с (*фæкхæмдзæстыг*). Цæй, стæ...

И р б е г. Цæй, кæм и мæ кусинаг, кæм сты дæ хъæды гæбæзтæ?

А ц ы р у х с. Уартæ. (*Ацырухс куы фæзылд, уæд йæ халаты къæртт фæдыдагъ, фæцъупп æмæ фæиуварс — урс-урсидæй æрттытта дымст бæгънæг риуы фарс. Ирбег æм джихæй кæсгæ баззад.*)

И р б е г. Куыд æм æрхаудтай, Ацырухс? Цавæр тыхст æмæ уынгæджы бон дыл скодта, æмæ йæ дæхицæн арвы лæвар амонд куыд схуыдтай? И, Ацырухс? Æз дæ буарыл сонт андзæвдæй дæр æмризæджы куы сризин, уæд дыл уый æфсæст æмæ æхсызгон фæлладæй йæ сæт куыд калы?.. Æз уыцы сыгъдæг риуыл мæ зæххон мæстытæ куы ферох кæнин, цардæй æфсис куы нал зонин... Мæнæ мæм цы бавнæлдхæстæг дæ, мæнæ мæ цы æнæфæцæугæ дард дæ! Уæртæ цы зæрдæхсайгæ мархо риу ис, уæртæ цы зилахары тæвд быдыр ис! Дæ фыцгæ русыл андзæв, уæд нæ амæлин уыцы артзæйы гуылфæны...

А ц ы р у х с. Цыдæр кæныс, Ирбег. Тæвд дæм нæй?

И р б е г. Тæвд цы хоныс? Иууылдæр судзгæ кæны мæ буар. Ацырухс, дон-ма мын рахæсс. Æтт, дæ цæстытæ куыд архайынц, сæхи ницы æмбарæг скæнынц. Мæлæты æнтæф æнуд у... Æз сæ... Михтæ афтæ ацамайдзынæн, афтæ... Æз сын лæг циу, уый... фæсмойнаг куыд фæуой, рагацау цыргъæй цæуылнæ æрза-

дыстæм, зæгъгæ... Стæй сæ мæхæдæг ныссадздынæн. Ды та мин... Ды та мин ме 'ппæт фæллæйтты тыххæй узал дон рахæсс, æрмæстдæр узал дон, стæй мæнæ иуварс хурауон искуы æрбад, æз æй куыд зонон, ам кæмдæр кæй дæ, æндæр дзургæ дæр мацы кæн, кустæ дæр, æз дæм нæ кæсдзынæн, нæ дзурдзынæн, æгъгъæд мын уыдзæн, ме 'мгæрон кæй дæ, уый... *(Æнæбары бахудт, бацыд фæткъуы бæласы бын кæри амад фæйнаджы гæбæзтæм, акъацийы ставд къалиуты мыггæгтæм, хъæбысыдзаг дзы систа, рахаста сæ хуымгæроны къахнад нарæг фæндагмæ, сæвджындæр æмæ бæзджындæр фæйнаджы гæбаз къодахы бæсты биноныг æрæвæрдта. Ацырухс цалдæр къахдзæфы акодта æмæ æрлаууыд, разылд фæстæмæ æмæ йæм касы.)*

А ц ы р у х с *(йæхицæн)*. Тæрсын. Тæрсын, кæмдæр мæ фæхæппæввонг сау маст хъахъхъæны æмæ рагæпп кæндзæн фæскъудзийæ, дам-думты пыхсбынæй, куыддæр æз мæ цинæн фæндаг радтон æмæ райдзаст æрдузмæ рахизон... Уайтæккæ сахатыл фæсмойнаг кæндзынæн. Римæйы раз фыр худинагæй, къæмдзæстыгæй баруайдзынæн, нычъчъизи уыдзæн мæ цæстгом, мæ уд... Æллæх, мæ æгоммæгæс фыдвæнд зæрдæ, цы дын кæнон, цы сахсæнтæ дыл сæварон... Уартæ Ирбеджы астæуыстæджы рагъыл хид куыд згъоры... Асæрф ын æй... Иубон ын сæхимæ Римæйы сусæгæй, йæ хæдоны тæфмæ куыд смыстон... Бабын уыдзынæн, бабын... Фæлтау æм мæнæ афтæ дардмæ мæхи тавон. Нæ, мæхи сайын... Дывыдон арты судзын, кæйдарты та не стъæлфæнтæ арауынц æмæ мæ сæ дам-думты цъыфы æхсызгонæй сызмæнтдзысты. Уæдæ цы хос æрымысон мæхицæн? Мæ хъуыдыйы дæр æй куы ассонын мæхицæй, уæддæр мæм кæуын куы цæуы, малын мæ куы 'рфæнды, раст мыл афтæ куы бауынгæг вæййы цард... Ирбег, афтид дон дæ хъæуы, æндæр ницы?

И р б е г. Нырма ам дæ? Мæнæ ацы хъилтæ æвгъау сты, бахъæудзысты йе рувæнты, йе белыхъæдæн...

А ц ы р у х с. Дон ахæм тæвды... Фæлтау дын джитритæ ратонон, науæд æрыскъæфта.

И р б е г. Мæнæн дон æрмæст дон у, æндæр ницæмæй сæфы мæ дойны — нæдæр джитрийæ, нæдæр харбызæй. Узал бæгæны ма Хуыцау куы раттид, фæлæ...

(Ацырухс фæраст. Ирбег та йæ куыстмæ бавнæлдта. Чысыл паузæйы фæстæ фæзынд Ацырухс хæцæнджын къусимæ. Ирбег æй йæ армы тææпæнæй райста. Æнгуылдзтæй йыл куыд

арцайхæцыд, афтæ йæ уырзтæй андзæвыд Ацырухсы цонджы хъулыл — зæрдæйыл амбæлд æхсызгон уылæн.)

А ц ы р у х с. Цы кæныс, Ирбег, дæ хуыз куы фæцыд?

И р б е г. Ницы, Ацырухс. Дон мæ дзæгъæл хъуыры аирвæзт, æмæ мæ риу срыст. Ах-ых-ыхы. (Схуыфыд æмæ йæ риу бахоста.) Бузныг, Ацырухс, раст æвдадзы хос у. Ныр та, куыд бадзырд кодтам, афтæ: æз — кустæ, ды — аууонмæ. Ам у, æндæр мæ ницы хъæуы. (Бавнæлдта та кусынмæ.)

А ц ы р у х с (йæхицæн). Ныр кæмæн афтæ зæрдиагæй кусыс, кæмæн, ирон, дæ сывæллæтты мад уым куы тухи кæны æмæ йын кæд æппын ницы хъомыс дæ, уæддæр йæ цуры лæуу æмæ кæддæрау æвдæлон хъæлдзæг ныхас кæнут. Римæйы фыдæбон дæ цæсты нымад цæмæ гæстæ нæу æмæ кæйдæр цæхæрадоны дæ удæй цы бацыдтæ ацы хурарты, и? (Ирбег сæвджын фæйнагыл фæрæт æрцафта. Бæласы цонгæй æриста йæ майкæ æмæ дзы йæ цæсгом, йæ дæлæрмттæ, йæ гуыбын уæлæнгай асарфта, фæстæмæ йæ ацауыгъта.)

И р б е г. Цыргъгæнинаг ма мын цалдæр михы баззад. Раздæр уал уыдон фæуон æви уал тамако адымон? Нæ, æххæст сæ фæуон. Уый фæстæ адджындæрæй дымдзынæн ацы хъылма. (Йæ армытæппæныл æртутæ кодта æмæ февнæлдта фæрæтмæ. Чысыл паузæйы фæстæ Ацырухсимæ бæттынц пъæмидорта. Стæй Ирбег слæууыд. Дзуццæджы бадгæйæ йæ къæхтæ бандзыг сты æмæ сæ радыгай риуыгъта ауыгъта.)

А ц ы р у х с. Ванцон уыгъд нæу — дæ къах йæ рæбынæй...

И р б е г. Уыдонæн ницы у, фæлæ мын мæ зæрдиаг куыстæн бузныг зæгъыс, æви...

А ц ы р у х с. Дæ зæрдиаг куыстæн дын — зæрдиаг бузныг.

И р б е г. Ома, зæгъын, кæд дæ бузныг хуыздæр бонмæ æргъæвыс... исты цæсты ахадгæдæр бузныгмæ.

А ц ы р у х с. Ирбег, дæлгоммæ ныхæстыл та ма ацайдагъ у...

И р б е г. Нæ, æрцыд уæлгоммæ ныхæсты хуррагъæд афон æмæ лæджы тæвд туг æруазал кæны. Æмæ уæдæ æз цæуын. Ныр дæ бадырджанта тугыл аскъуыйдзысты.

А ц ы р у х с. Цом, истæмæйты дæ хорз фенон.

И р б е г. Мæнæ фыр æфсæрмай куы ссырх уой, уæд мын дзы цывзыджын салат скæрддзынæ. Цæй, цæуын... (Йæ фæрæт систа.) Мæ къуыбылой дæр зынгæ фæмæллæг. (Йæ дзыппы йæ ныппæрста.)

А ц ы р у х с. Ныртæккæ уæм æз дæр ныууайдзынæн. Римæмæ гæрстæ ауындынмæ фæкæсон, æнæхъæн æргъом та ныхсадтаид хæрзаг...

И р б е г. Æруай, æруай, фæлæ, ехх, ныр дæхи малмæ нывзил, ныффуттытæ кæн къамбецау, уæд уый уæлæуыл дзæнæт нæ уайд?

А ц ы р у х с. Уайд.

И р б е г. Ды ницы?

А ц ы р у х с. Дзæнæтмæ? Уый та кæй нæ фæнды!

И р б е г. Фæлæ?

А ц ы р у х с. Абон дзы куы ницы рауайа, уымæй тæссаг у...

И р б е г. Æмæ мæхæдæг дæр дыккаг рады цауын кусынмæ. Райсом уæд та?

А ц ы р у х с. Бон цауы æмæ...

И р б е г. Бон цауы, æмæ уæдæ æз дæр цауын. (*Ацырухс æвиппайды ныккæл-кæл кодта, дзуццæджы æрбадт, йæ гуыбын дыууæ къухæй æрбалхъывта, дзедзырой кæны æмæ йын худгæ-худын лæгъстæ кæны.*)

А ц ы р у х с. Ацу, ацу. Мауал мæ хъыдзы кæн дæ иугæндзон цауын-цауынæй... Уауу, мæлын. Мæ тъæнгтæ куырмæлхынцъ кæнынц...

И р б е г. Ма амæл, æз цауын.

А ц ы р у х с. (*хъæрдæрæй ныххудт*). Ой, ой, цыдæр мæ аскъуыд. (*Къæдзтæ-мæдзтæгæнгæ схæцыд йæхиуыл, бакаст Ирбегмæ.*) Мæ фарсæй фæуыдзæн ацы сæлхæр худт.

И р б е г. (*ризгæ хъæлæсæй*). Ацырухс...

А ц ы р у х с. Цы кæныс? (*Иу хъомыл æрыскъæф ратыдта æмæ йæ дуары сæрты Ирбеджы дзыхмæ бахаста. Ирбег ын æнæдзургæйæ йæ цонгыл æрхæцыд нæуæндонæй, фæлæ фидар.*)

И р б е г. Цом-ма, адзурæм...

А ц ы р у х с. Цы кæныс, Ирбег?

И р б е г. Цом, цом, Ацырухс, дзурæн нæй... Дзурын нал арæхсын, дзырдтæн бынат нал ис. (*Ирбег æй æрбахъæбыс кодта. Ацырухс Ирбеджы риумæ йæ къухтæ сбыцæу кодта.*)

А ц ы р у х с. Цы кæныс, цы дыл æрцыд? Ма кæн, Ирбег, нæ хъæуы. (*Ирбег æй тынгдæр æрбалхъывта. Фæтасыдысты сылгоймаджы æнæбон цæнгтæ.*) О, Ирбег... Ирбег...

И р б е г. О Ацырухс... Ацырухс...

А ц ы р у х с. Суадз мæ, фæхурх уыдзынæн. (*Ирбег æй*

суагъта, йæхицæй йæ адард кодта æмæ йын йæ цæстытæм нык-
каст. Йæ цæсгом ын йæ дыууæ армы, цыма суарæй дон нызта,
уыйау æрбахæстæг кодта йæхимæ æмæ йын йæ хус былтæй йæ
зырзыргæнаг тыппыр хуылыдз былтыл адджынæй бандзыг.
Ацырухс ын йæ къухæй йæ сæрыхъуынтæ рæвдаугæ фасы,
цыдæртæ йын хъæргæйæ дзуры, фæлæ йæм Ирбег нæ хъусы.)

И р б е г. Ацырухс, Ацырухс... Бахус мæ хъæлæс. Цом-ма
мидæмæ... Науæд амæлдзынæн! Судзын... Стæй дæ буар дæр
судзы, дæхæдæг дæр судзыс, мæ артыл мын арт æндзарыс...
(Ацырухс кæуы.) Ма ку, ма ку, Ацырухс. Игорæй ахицæн уы-
дзынæ, æмæ æз дæр байуардзынæн...

А ц ы р у х с (кæуынхъæлæсæй). Ма дзур, ма дзур афтæ. О,
Римæ, Римæ! Цы хуызы ма æрлаудзынæн дæ цуры, цы цæстытæй
ма дæм бакæсдзынæн? (Хæкъуырццæй ныккуыдта.)

И р б е г. Æз дæ ракурдзынæн, ракурдзынæн, Ацырухс!
Цæрæнбонты дæм фæстæмæ цæмæн фæкæс-фæкæс кæнон,
цæмæн дæм хæрон мæ былыцъæрттæ, кæд æмæ арв æмæ зæхх
мах кæрæдзийæн сфæлдыстой, уæд!..

А ц ы р у х с. Ма дзур, ма дзур, æрра дæ ды. Æрра дæн æз дæр.

И р б е г. Ма-ма ку. Оу мæнæ хъаймæт! (Йæ сæр ын лæгъзытæ
кæны.) Кæуаг сылгоймаджы раз тынг æнарæхст дæн, цы акæнон,
уый нал фæзонын. Римæ та цы... Нæ йæ хъæуын æз.

А ц ы р у х с. Хъæуыс æй, хъæуыс. Уый зондджын у, йæ
сæрмæ нæ хæссы загъд кæнын. Æз дын йæ бынаты дæ цæстытæ...
О, мæнæ цы бакодтон! Мæнæ мæ куыд сæрра кодтай! Нæ, нæ,
Ирбег, бахатыр кæн, дæу аххос нæу... Æз дæр-иу сымахмæ...
Дæумæ цыдтæн... Дæу уынæг, дæ хъæлдзæг ныхасмæ... Ма ныц-
цауон, зæгъгæ, æмæ-иу мæ бон нæ цыд мæхиуыл... Абон... рай-
сом... Æрцыдаид... Фæлæ æз уæддæр æппæт дæр радзурдзынæн
Римæйæн... Æрлаудзынæн йæ цуры мæ уæрджытыл æмæ...
Фæтутæ мыл кæнæд, уæддæр. О Ирбег...

И р б е г. О сауджын, сауджын!.. Джитъритæ мын уарзта!
О сауджын, сауджын! (Худы.)

А ц ы р у х с. Дæуæн циу — худгæ! Цом мидæмæ, кæннод
исты кæндзынæн æмæ аххос дæу фæуыдзæн. (Йæ къухыл ын
рахæцыд. Мидæмæ фæцауынц.)

Æмбæрзæн

ДЫККАГ АРХАЙД

ФÆНДЗÆМ НЫВ

Архайд цауы кæрты. Ирбег сæ кæртмæ куы бахызт, уæд гом рудзынгæй мидæмæ бахъæр кодта.

И р б е г. Ри! Йе Ри! Хæринаг-ма æри! *(Римæ рудзынгæй ракаст йæ сæр маройгæнæгау батылдта.)*

Р и м æ. Йæ куыст кæм уа лæгæн, йæ гуыбыны хардз дæр — уым. Кæмдæр айк æфтауыс, мæнмæ та де 'ххормаг хъуыдатт æрхастай? *(Фæаууон, мидæгæй ма йæм радзырдта.)* Тыргъты стыр къусы бын узал кисель, асыччы — æйчытæ, хъайла дæхæдæг акæн, мæн не 'вдæлы... *(Ирбег тута бæласы дæлбазыр хихсæнмæ фæраст, йæхи æрдæгмæ абæгънæг кодта, æмæ уырдыгæй йæ зæрдиаг футтытæ хъуысынц. Кæртмæ æнæдзургæйæ хионау æрбацыд Ацырухс. Римæ йæ размæ рауад, кæрæдзиуыл баузæлыдысты — цæстмæмитæй нæ, зæрдиагæй, кæд дыууæ дæр сæхимидæг æнæстæлфгæ нæ уыдысты, уæддæр.)*

А ц ы р у х с. Римæ, цæмæ дæм фæкæсон? Сывæллæттæ...

Р и м æ. Хъыгдардтой мæ æмæ сæ тыххæйты батымбылтæ кодтон. Тагъд фехъал уыдзысты, сæ сихоры хуыст бирæ нæ хæссы. Мæнæ гæрстæ ауындзынмæ кæд... О, не 'рра дын исты феххуыс?

А ц ы р у х с *(йæ сæр батылдта).* Ахъаззаг. *(Фæкъæмдзæстыгхуыз.)* Худæгæй дæр ма мæ амардта...

И р б е г. Куыд дæ амардтон? Мæнæ куы дæ! *(Ирбег сæм фæсхæдзарæй рахызт, стæй йæ цæсгом хисæрфанæй æууæрдгæ рацыд.)* Цыдæр хъыдзы мæ кæнынц мæ рустæ æмæ мæ ных — пъæмидортыл дæр цыма хихтæ ис... *(Къæсæрæй сгæпп кодта, фæмидæг. Римæ æмæ Ацырухс хуылыдз дзаумæттæй дзаг тасы хъустыл схæцыдысты, Римæйы хъуырыл ауындзæн къæбæлтæ, афтæмæй цæхæрадонырæм ацыдысты. Хæдзарæй рахызтысты Ирбег, Знауыр æмæ Зауыр.)*

И р б е г *(басхуыста сæ).* Уайгæут сымах дæр цæхæрадонмæ!

З а у ы р. Нæ мад уым ис?

И р б е г. Размæ, фырыхъултæ! *(Знауыр æм скаст).* Баба, æмæ Ацырухс дæр уым ис?

И р б е г. Уым ис, уым уæ уарзон дæр. Уарзыс, Знаурик, Ацырухсы?

З н а у ы р. Уарзын.

И р б е г. Цас?

З н а у ы р (*йæ кълухтæ фæйнæрдæм айтыгъта*). Мæнæ уый-йас. Джитъри дæхæдæг хæрыс? Ды кусынмæ цæуыс, махæн мама ратдзæн?

И р б е г. Фæлæуу-ма, гуыдынхъус! Рагон лæг алы кæрцæхсæгмæ дæр йæ кæрц куыд æппæрста, афтæ ды дæр алы хæрæгимæ дæр хæрæг дæ!

З н а у ы р. Нæ дæн хæрæг! Баба, æз дæ фырыхъул дæн!

И р б е г. О, о, ды дæр æмæ Зауыр дæр мæ мæкъуылы цъиутæ стут, мæнæ сусæны мæй карк фæстагмæ цы цъиутæ рауадзы, уыдон – фæразон уарынтæн, уазæлтæн, æргъæвстæ нæ кæнут...

З н а у ы р. Мах ирон лæгтæ стæм æмæ тъизын дæр нæ сæрма нæ хæссæм.

И р б е г. О, о., Знауыр. Фæлæ-ма зæгъ: цы уарзыс, цы, Ацырухсæй?

З н а у ы р. Йæ дзидзитæ.

И р б е г. Цæмæн?

З н а у ы р. Кълухæй йын сæ мæнæ афтæ ныббокс кæнын! (*Ирбег дзыхыдзагæй ныххутт, аууæрста Знауыры сæр.*)

И р б е г. Æмæ кæй фырт дæ?

З н а у ы р. Дæу!

И р б е г. Джигит дæ!

З н а у ы р. Æз та, баба?

И р б е г. Ды та уымæй хъæбæрдæр! Кæм кусы уæ баба?

З н а у ы р. Тъепловозыл.

И р б е г. Кæй уарзы?

З н а у ы р. Мæн æмæ Зауыриччы. Стæй мамæйы. Стæй ма тетя Ацырухсы дæр уарзы...

И р б е г (*ныххудт*). Гъы, куыдзæйгуыр, уымæй та дæ чи фæрсы (*Знауыры сæр рæвдаугæ æркъæрцц ласта.*) Тæхгæут цæхæрадонмæ уæ мады хаймæ, джитъритæ уын ратдзæн, джитъритæ! (*Знауыр æмæ Зауыр азгъордтой цæхæрадонмæ.*) Фырттæ мын ис, фырттæ! Баба сын дæн ба-ба! Æмæ цы? Цы зæгъынмæ хъавын уымæй? *Йæ дзыппы тамако асгæрста*, сдымдта, *стæй Ацырухсырдæм акаст.*) Уæууæй, мæнæ куыд ауынгæг зæрдæ,

мәнә... Ләугә ныккодта әви... Бахуд әм, бахуд хәлдзәгәй, әнәбары мәлләг худт дын ма рауайәд әцәг. Иубон мын куыд загъта Ацырухс: О Ирбег, куы йә зонис, куыд әй нә комы мә буар узал хәфсыл андзәвдау! Фәлә амәндтәгәнәгән цы... (фәзынд Игорьь).

И г о р ь. Салют, Ирбег! (Йә кьух ын райста.)

И р б е г. Салам Игорьь. Куыд уыд дә балц? Фестут рай-гуырән бәстәйы кьәбицмә мәнәу ласт? (Фәзынд Ацырухс.)

И г о р ь. Хәсләвәрд фестәм, фәлә ма уәләмхасән хәстә хьәуы. Фәцәйхуыдуг кодтон хьәуы, фәлә йын иуәй-иу рәтты ницы уыд. (Ацырухсырдәм фәдзагьул кодта.)

А ц ы р у х с (йә ләджы фарс басхуыста). Ницы йын уыд! Туг әхсырәмхәццә ирдцъар хьугдуцәг чызг әм интервьюомә йәхи бацәттә кодта, әмә йә әз дәр ныр найынмә кәнын, кәд ын Терчы дон йә тәригьәдтә фәласид.

И г о р ь (әфсәст мыр-мыр бакодта). А нәхион интервью цы хоны, уыцы анекдот нә зоныс, Ирбег? (Худгә-худын.) Хьугдуцәгән, дам, фермәйы хицау афтә зәгьы: «Абон интервью дәтдзынә уацхәссәгән әмә дәхи барәвдз кән. Уый фәджих: интервью та, дам, цы хәринаг у? Мәгьа, дам, районәй әрдзырдтой, ләг, дам, фәцәуы интервьюомә, хуыздәр хьугдуцәгимә. Цы у, уый нә зонын әз дәр, фәлә, куыд вәййы, цы вәййы – дәхи дзәбәх цынай! (Игорь йәхәдәг ныххудт.) Ма мыл мыс, Ацырухс, иу интервьюйы тәригьәды дәр нә бацыдтән. (Ирбегмә йә цәст фәныкьуылдта.)

И р б е г (иуварсмә) ехх, дә цәстән дын иу хьәуккаг бәркадджын мыхъхъ ныллас. (Худәнбыләй). Цәй, уәрагмә донәй фалдәр ма баивгьуыйут, кәрәдзийыл цинәй уә әрфытә ма ферох уәнт.

И г о р ь. Цәй, ды дәр, Ирбег, дзәбәхәй бакус: фылдәр ис, дарддәр әппар, әмә цалынмә тәха, уәдмә дә фәллад уадз.

И р б е г. О, хәдәгай, фәцәй мә рох кодта, райсом сыгьдәг уәлдәфмә куы ацәуиккам доны былмә, уәд куыд уаид?

И г о р ь. Разы стәм дә фәндыл. (Ацырухсмә бакаст.) Куыд зәгьыс?

А ц ы р у х с. Әртә кәрдзыны уын әз сцәттә кәндзынән. Чьиритә кәнынмә әз иблис дән. Римәйы сразы кән.

И р б е г. Әртә кәрдзыны куы уа, уәд иннәтә әнцон сты. Мах дәр истытә немә айсдзыстәм. Римәйы мә бар уадз.

А ц ы р у х с. Йæ фæндыр æй ма ферох уæд. (*Игорь æмæ Ацырухс ацыдысты*).

Р и м æ (*фæзынд*). Нæ лæг, дæ цъиу атахт? Цы кодтай? Дæ цаestyтæ æмæ дæ къæбут Ацырухсаты кæртырдæм кæсынæй ма ныззылын уæнт?

И р б е г. Цæстытæ Хуыцау уый тыххæй радта, цæмæй искуыдæм кæсой. Уæдæ къæбут дæр... Дæ хъазæн ныхæстæм та бахæццæ дæ. Райсом нæ хонгæ кæнынц.

Р и м æ. Æз хъазгæ куы нукуы фæкæнын. Æз дæуæй куы уаин, уæд... (*Фæзындысты Зауыр æмæ Знауыр*.)

И р б е г. Уæд цы?

Р и м æ. Нал æй зæгъын. Нæ мæ бамбардзынæ уæддæр... Чи нæ хоны райсом?

И р б е г. Райсом хуыцаубоны æнæхъæн бинонтæй цæуæм улафынмæ. Ацырухс дæ хæдрæзмæ загъта, æртæ чъирийы, дам, скæндзынæн. Уæдæ мах дæр немæ истытæ айсдыстæм. Цы зæгъыс? «Нæ» ма зæгъ, кæннод дæм фæхæрам...

Р и м æ. Сымах ацæут, мæн нæ фæнды. Æз уæ хыгдаргæ кæндзынæн.

И р б е г. Цытæ дзурыс, уый æмбаргæ кæныс? Йæ лæг Игорь дæр немæ уыдзæни.

З а у ы р. Мах дæр фæнды.

И р б е г. Уæдæ сымах ам уадзын? Æцæг мæнæ уæ мады сразы кæнут.

З н а у ы р. Гыцци, сразы у. Мах нæ фыдуаг кæндзыстæм.

Р и м æ. Фендзыстæм, мæ хъæбултæ. Райсом уал ныл æрцæуа. (*Лæппутæ цингæнгæ азгъордтой*.)

И р б е г. Цæй, æз цæуын куыстмæ. Хорзæй уал баззайут!

Р и м æ. Цæугæ, æз дæ нæ уромын. (*Ирбег фæцæуы. Римæ йæ фæдыл иуцасдæр кæсы. Æппынæрæджиау сдзырдта*). Гъе, уæууæй, ирон лæг, цытæ дæ сæрмæ хæссыс? Гъе, уæууæй, Римæ, ды дæр цытæ дæ сæрмæ хæссыс? Цæй æнамонд фæдæ...

Æмбæрзæн

ÆХСÆЗÆМ НЫВ

Доны был. Бæлæсты бын цъæх кæрдæг. Чысыл фалдæр йæ дыууæ фырты змисджын тæнджыты анадта, сцъыбар-цъыбур кодтой, стæй сæ тæвд змисмæ рахаста, сæвдылдта сæ æнæхъæнæй дæр уым.

И р б е г. Ныр уæ хур нал басудздзæн. Æнцад хуыссут, кæрæдзиуыл уæ змис калгæ фæдтон — уæ сьдзыбылтæ уын пысырайæ ныххойдзынæн. Куы ссырхзынг уат, уæд та уæ нынтъухдзынæн донмæ.

З н а у ы р. Нарты Батрадзау?

И р б е г. О. Цы загътон, уый фехъуыстат?

З а у ы р. Æз æй фехъуыстон.

З н а у ы р. Æз дæр æй фехъуыстон. *(Куыддæр сæм Ирбег йæ чъылдым раздæхта, афтæ кæрæдзийы сæртыл фæйна армыдзадджы змис æркодтой æмæ худæгæй бакъæцæл сты. Бæлæсты æхсанæй фехъуыст Римæйы хъæр.)*

Р и м æ. Æз дæр мæнæ дæн!

И р б е г. Хурмæ рацу, аууоны цы бамбæхстæ?

Р и м æ. Мæ сæр та рисдзæн. Чиныджы кæсын.

И р б е г. Циу?

Р и м æ. «Всадник без головы».

И г о р ь *(фæзынд, Ирбеджы къухыл рахæцыд)*. Кæмæй загъты, кæмæй, истауыл дæм фæхæрам?

И р б е г. Нæ, чиныг кæсы.

И г о р ь *(Римæмæ фæзылд)*. Римæ! Æмæ Ацырухс цы фæци?

И р б е г. Дæлæ йæхи найы.

И г о р ь. Уæдæ уæд æз дæр... *(Йæ дзаумæттæ феппæрста, иуварс сæ авæрдта æмæ уыцыиу тырынды æй скуыси доны. Доны астæуæй хъæрæй дзуры.)* Ирбег! Дæ фæздæг кæлы хурмæ! Рацу ардæм!

И р б е г *(Римæйырдаем кæсы)*. «Всадник без головы». Диссаг дæ, сылгоймаг. Йæ фæсонгæй мæ æмбары, хъахъхъæнгæ мæ кæны, мæ каст Ацырухсмæ кæй у, уый æмбары. Хæстæг æм кæй нæ цауын, ууыл мæсты кæны. *(Сыстад йæ бынатæй, йæ цурмæ бацыд.)* Ри!

Р и м æ. Циу?

И р б е г. Мах дæр ма хъандзал хъæлдзæг суæм!

Р и м æ. «Хъандзал хъæлдзæг»?

И р б е г. Афтæ схъæлдзæг уæм, æмæ не 'ппæт сагъæстæ дæр куыд фæлидзой, куыд сæ равдæлон уæм, æмæ цин куыд кæнæм ацы хуыцауы уарзон боныл. *(Хæстæгдæр æм бацыд, йæ фæдыл баттæррæтт кодтой Зауыр æмæ Знауыр дæр, фæлæ сæ рассыдта, æмæ уыдон дæр худгæйæ алыгъдысты.)* Ри, цæй, нæма ссардта уыцы барæг йæ сæр?

Р и м æ. Ницы. Дæуæй уæлдай, уый дæр ницы... Бастъæлай,

иуварс уæддæр азылдаис, Ацырухс кæд дæуæй нæ уæнды донæй рахизын, уæд та?

И р б е г. О, цæй! Хинайгæйæ та цавæр æнæфенд æфсæрмытæ сты! Дзагарм у æмæ не 'фсæды найынæй! Стæй мæ ацы бон ма 'лхысчъытæ кæн. Рохы бон у абон...

Р и м æ. Кæмæн рохы бон, кæмæн фыдохы бон. Нырмæ дæр куыд фæразыс былыл? (*Чиныг уæлгоммæ йæ уæрджытыл æрфæлдæхта, Ирбегмæ дзæбæхдæр разылд.*) Зонын, дæхинымæр та сынæр цагътаис, цæй, цæуон æм — æмæ Римæ цы зæгъдзæн, Ацырухс йæхæдæг цы зæгъдзæн, Игорь цы ахъуыды кæндзæн?.. Агургæ æмæ æнæаргæ лæг дæ. Алцæуыл дæр уыцы мæтгæнаг, дардыл фæхъуыды кæныс, лыстæг балуарыс — дæ галиу дæр æмбарыс, дæ раст дæр зоныс, фæлæ уæддæр дæ рагфæндагыл ноггуыр дæ родæу ныййарц вæййыс.

И р б е г. Цас ралæхурдтай! Хорз. Мæнæ хъæццулы мæхи стухдзынæн æмæ мутакайы бæсты дæ нывæрзæны æртымбыл уыдынæн!

Р и м æ. Цæмæн, мæ къона, цæмæн? Фæлтау ма мæнæ дæ уарзон къæбæргæнæг, гæртæхсæг, æфснайæг, дæ къонайы артдзæст хъахъхъанæг сылгоймагæн йæ урсбазыр къухыл схæц æмæ йæ худгæ-худын донмæ баскъæф — кинойы дæр никуы федтай уый? (*Римæ цырд фестад, йæ рахиз къух Ирбегмæ бадардта. Ирбег февнæлдта Римæйы цонгмæ æмæ йæ йæ фæдыл аскъæфта. Доны смидæг сты — цъыбар-цъыбур кæнынц, кæрæдзиуыл дон калынц, худынц. Римæ хъæр кæны: «æгъгъæд у, æгъгъæд у, æрраби!» Чысыл паузæйы фæстæ донæй схызт Ирбег.*)

И р б е г. Цин кæнæм, хъазæм, худæм... Фæлæ нын зæрдиаг цин нæу... нæу... Мæнæн нæу. Уæдæ уымæн дæр.. Æмæ йæ зонын, махмæ чи кæсы, уыдон дæр æй æмбарынц, æмæ уыдонæн дæр куыддæр хъыг у нæ цæстмæми, нæ къæдзилджын цин, мæнæ театры æвзæр хъазæг артисттæм куы кæсай æмæ уыдоны бæсты дæ цæсгом куы судза, уыйау. Æрмæст нæм уæлæ Зауыр æмæ Знауыр æнæхин цæстæй кæсынц, æхсызгон сын у. Гъæйтт, æртæхынц. (*Донæй схызт Римæ.*)

З н а у ы р. Гыцци, сымах бабаимæ хъазгæ кæнут? Мах дæр!

И р б е г. Мæ фæдыл! (*Сæ фыды фæстæ донмæ ныггæппытæ кодтой.*)

Р и м æ (*фæиппæрд сывæллæттæй æмæ Ацырухсы раз февзæрд. Хъуыдыты ацыд*). Нæ, Римæ, тыхмитæй цард нæй.

Чи зоны, Ирбег æмæ Ацырухсы Хуыцау æцæг сфæлдыста кæрæдзийæн. Æз та сын сæ кæрæдзимæ сæ амонды фæндаг цæхгæр алыг кодтон, фæдæргæвст цæхгæр... (Кæсы та донмæ.) Æмæ цыма уыцы тæригъæдæй дæр Зауыр æмæ Знауыр хайджын сты, афтæ мæм кæсы, æмæ тыппыр кæны мæ зæрдæ, æмæ мæм худинаг кæсы загъд самайын...

И г о р ь (фæзынд æд физонджытæ). Æгъгъæд фæуæд найынæн. Ныр та фынгмæ!

Р и м æ. Кæм сæ афыхтай?

И г о р ь. Ам уæлæмæ цас физонæггæнæн будкæтæ ис, уый зонут?

Р и м æ. Æз ма дис кæнын, цы фæдæ.

И г о р ь. Римæ, ахъæр ма сæм кæн. Æз цæттæ дæн.

Р и м æ (хъæр кæны). Рацæут фынгмæ! (Æрæвæрдтой хæрд, нозт, адджын дæттæ. Фæзындысты иннæтæ дæр.)

И р б е г. Ай нæм физонджытæ дæр куы ис. (Сбадтысты иууылдæр.)

И г о р ь. Æз уын æгас куы уон, уæд мацæмæй тыхсут. Ирбег, ракув, ды хистæр дæ мæнæй.

И р б е г. Уый дын мæ быгъдуан. (Райста сыхъа, скуывта.)

И г о р ь. Иууылдæр сæ иумæ ануазæм. (Анызтой сæ.) Гъе-ныр та, уæ хорзæхæй Римæ, райс дæ фæндыр æмæ нын иу зарæг ма бахæлæг кæн.

И р б е г. Тынг раст. Фынг хъæлдзæгдзинадæй фидауы. (Римæ йæ фæндыр райста æмæ зары.)

Р и м æ. Хуыцау, кæнын мæ уд дæ бæрны,

Дæуæн мæ зæрдæйы дуар — гом.

Цæудзынæн ихдоны, цæхæры,

Зынтæн мын ницы у сæ бон.

Цы мæ ныуурумдзæни? Ницы.

Мæ балцы — амондмæ цæугæ.

Кæсæнт мæ фæстæ дамæмхицæй,

Æз дамтыл не 'ууæндын, уæвгæ.

Ды мæм куы равдисай дæ зæрдæ, —

Ныххуддзæн амонд, хурау, раст.

Кæд сайдæй разилай, уæддæр дын

Хуыцау, уадз, æрцæуæд барст...

И г о р ь. Зарды фæстæ кафын дæр æмбæлы. Дæ хорзæхæй, Ирбег, Ацырухсимæ иу хонгæ кафт акæнут.

И р б е г. Уый уын мæ быгъдуан. *(Кафынц. Хонгæйы фæстæ тымбыл кафтмæ рахызтысты. Кафты фæстæ ма фæндыр цагъды. Знауыр æмæ Зауыр рагæппытæ ластой æмæ кæнынц тымбыл кафт.)* Мæхи ахуыргонд сты.

И г о р ь. Гъеныр фæсхæрд, фæснозт хи ахуылыдз кæнын дæр æмбæлы. Кæй фæнды уый мæ фæдыл! *(Фæцауы донмæ.)*

Р и м æ. Мæн дæр фæнды. Зауыр æмæ Знауыр, цомут сымах дæр. *(Доны сæхи баппæрстой. Ирбег æмæ Ацырухс кæрæдзимæ фемдзаст сты.)*

И р б е г. Кæсын дæм, фæлæ дæм кæсынæй не 'фсадын. Хуыцау дæ ницы цух ныуагъта. Дæ аив рæсугъд гуырыконд. Дæ синтæ... Дæ фæлмæн мидбылхудт... Раст дæм цыма магнит ис, уыйау мæ дæхимæ 'лвасыс.

А ц ы р у х с. Æмæ дæхицæй цы зæгъыс? Бæрзонд, хæрзконд, фæтæнуæхск... Ницы хъуаг стæм нæ дыууæ дæр. Æрмæст...

И р б е г. Æрмæст цы? Зæгъ æй кæронмæ?

А ц ы р у х с. Амондхъуаг.

И р б е г. Кæд Хуыцауы бафæнда, уæд уымæй дæр уыдыстæм æххæст. Цалынмæ уыдон цæуой, уæдмæ уал æнæдзургæйæ фæйна ануазæм. *(Уадзы йын нозт.)* Мах æнæдзургæйæ дæр кæрæдзи æмбарæм. *(Анызтой сæ иумæ. Ирбег ын физонæджы хай дæтты.)*

А ц ы р у х с. Ай бирæ у... *(Йе 'рдæг ын Ирбегæн дæтты.)*

И р б е г. Дæ къухæй марг дæр бахæрдзынæн. *(Райста йæ, комдзаг кæнынц иумæ. Сæ кæрæдзимæ та фемдзаст сты. Донæй схызт Римæ, хъусы сын сæ ныхæстæм.)* Доны бын дыл куы аныдзæвыдтæн, уæд мæхицæн бынат нал ардтон. *(Римæ, галиуырдыгæй цы бæлас ис, уый фæстæ бамбæхст æмæ хъусы дарддæр.)* Раст мæ цыма ток ныццафта, уыйау ныддыз-дыз кодтон. *(Фæзынд Игорь дæр. Фæцæй сæм цыд, фæлæ æваст фæлаууыд.)* Фæндыд мæ ахъæбыс кæнын, фæлæ мæ ме 'фсарм нæ бауагъта. *(Игорь æмбæхсы, рахизырдыгæй цы бæлас ис, уый фæстæ.)* Ныр мæнæ дыууæйæ аздадыстæм иумæ æмæ... *(Хæстæг æм бацыд, хъавы йын ахъæбыс кæнынмæ, фæлæ йæ Ацырухс нæ уадзы.)*

А ц ы р у х с. Нæ хъæуы, бег, Римæ нæ фендзæн, кæнæ...

И р б е г. Мән ныртәккә ничи әндавы, нәдәр дә ләг, нәдәр мә ус. *Әз ныртәккә мә Хуыцауәй дәр нә тәрсын. (Хъәбыс ын кәны. Римә бәласы фәстә йә уәрджытыл әрхауд. Игорь рацыд бәласы фәстәйә.)*

И г о р ь (*йәхицән*). Цы уынын уый? Ничи сәм кәсы, мә физонджыты фәстә сә гармонтә скуыстой. Нә мә-иу уырныдтой адәмы ныхәстә, фәлә мәнә ныр мәхи цәстәй уынын. Уый әнхәл та чи уыд, әмә ме 'рдхорд мәныл... Худинаг, худинаг дын фәуәд, Игорь, ацы хъуыддаг афтәмәй куы ныуадзай! Уәдә кәд афтә у, уәд... (*Дур фелвәста әмә йә хъуамә сә дыууәйыл дәр фехстаид, фәлә йәхи фәурәдта. Цыдәр ахъуыды кодта.*) Нә, афтә нә... (*Ныууынаргыдта, ныббогъ лапта әмә әрхауд.*)

ÆВДÆМ НЫВ

Уат. Ирбег дуарыл хәрдмәхәцәгау скодта, әнәхынцәй йә байтыгъта. Әрдәгталынг. Куыд әрбацыд, уый Римә бафиппайдта. Ирбег әнәдзургәйә йә дзаумәттә раласта. Әрхуыссыд. Йә чъизи буарәй Римәйыл бандзәвын нә уәнды, уый дәр ныхъхъус. Ирбег цыма әнәфәразгә у, утәхсән кәны, арф ныууәфыд, схъәрзыдта, ныккәрзыд...

И р б е г. Ри, йе Ри, фына́й нә дә?

Р и м ә. Дән.

И р б е г. Әмә телевизор та цәуылнә бакодтай, дә уарзон Кикабидзе дзы...

Р и м ә. Әмә телевизоры диссәгтә мәхи царциатәй диссагдәр сты? Ма мыл әндзәв де 'лгъаг уәнгтәй...

И р б е г. Цәй, о! Фына́й кәнын уәдә... Кәд мәм хәстәг әрбацәуа хуыссәг, уәд...

Р и м ә. Аргъау дын ракәнон, мә гыццыл кьона?

И р б е г. Ракән.

Р и м ә (*рәдау әмә фәлманәй*). Раджы уыдис әви әрәджы — аргъаугәнәг әй йәхәдәг дәр нал хъуыды кәны, фәлә дын цардысты әмә уыдысты ләг әмә ус. Хуыцау сын раләвар кодта дыууә цәхәрцәст ләшуйы, сә нәмттә — *Æндон әмә Фәринк*. Уыди сын сыхәгтә — *әнәцот арыгон ус әмә ләг*. Ләшпуты фыд сыхәгты рәсугъд усы судзгә уарзтәй бауарзта. Уый та афтә рәсугъд уыдис, әмә хуртә әмә мәйтә хъазыд йә цәсго-

мыл, йæ цæстытæ та — дыууæ цъæх стъалыйы, йæ дзыккутæ раст æхсæрдзæнау хаудысты уæздан уæхсчътæм. Уый къæхтæй хæрзконддæр стыр Уырысмæ дæр нæ уыд. Фæлæ уыцы уарзты артмæ кæстæйæ Æндон æмæ Фæринчы мæгуыр мад мæгуыры къултæ кодта, йæхи хордта æбæрæг азымæй, фæлæ ницы ных лæууыд сæ размæ, кæд Сатанайау дунеты хин æмæ кæлæнтæ йæ бæрны уыдысты, уæддæр. Уæд иу хур бон, сыхæгты лæг сæхимæ куы нæ уыд, уæд дын ын йæ усмæ лæппуты фыд стæры цæуæгау гæрзифтонг æмæ разæнгардæй рынчынфæрсæг куы ссæуид. Уымæй иуцасдæры фæстæ дын мæгуыр ус та донмæ куы фæцæйцæуид, æмæ йæ размæ сыхæгты лæг куы фæуид... Æллæх-биллæх, нæ лæджы йæ усимæ æййафы, зæгъгæ, ныддо-дой кодта йæхимидæг мæгуыр ус. Фæлæ хин æмæ кæлæн кæм нæ уыд! Æмæ йæ сыхаджы къухты йæ дыууæ къæртайы фæсагъ-та, о, тæхуды, æмæ ахæм лæг чи разыны, æмæ йæ мæгуыр сы-хаг усæн дæлæ фаллаг уынгæй дон чи 'рбадавы, зæгъгæ.

И р б е г. Æмæ сæхи уынджы нæ уыди дон?

Р и м æ. Уыди. Фæлæ уадз æмæ фылдæр бафæстиат уа, зæгъгæ, уый тыххæй. Ма мæ хъыгдар. Æви мæ аргъау-биргъау дæ зæрдæмæ нæ цæуы?

И р б е г. Тынг цæуы. Шехерезадæмæ дæр афтæ зæрдиа-гæй нæ хъуыста паддзах. Фæлæ дзæгъæлы нæ бауагъта уыцы мæгуыр ус йæ сыхаг лæджы сæхимæ — ницы ахæмæй дзы уыд.

Р и м æ. Уыдаид дзы. Багъæц. Æрхаста сыхаг лæг мæгуыр усæн дон, æмæ йæ уæд сыхаг ус дæр бауазæг кодта, цъæх налат хъæдындзтимæ йын цъæх хъæбæр арахъхъ йæ цуры æрæвæрдта, гæды митæ æмæ гæды ныхæстæй фæстиат кæны лæджы. Уæддæр хи лæг зынаг нæй æмæ нæй. Уалынмæ дын сын чидæр сæ кæрты дуар йæ хъæлæсы куы 'рбахæссид, фæлæ кæрт куы ныррухс мæйтæ æмæ хуртæй, уæд ма йæ цы базонын хъуыд, уыцы уынар кæй æрмдзæф у, уый. Иуныхасæй, цæссыгкалгæ æрбахызт дунеты рæсугъд. Йæ лæг дын фынджы уæлхъусæй куы фæтæррæтт ласид, хæрдмæ куы фæхауид æмæ куы ныццæлхъ ласид иуцæстон уæйыджы уынаргъдау: «Чи куыдз æмæ чи хæрæг? Чи у дæ тых-тона? Кæй сау тугæй бафсадон æз мæ къæбылаты?» Куыдз дæр æмæ, дам, хæрæг дæр дæхæдæг, мæ сусæны мæйы дæр салд лæг, æмæ цæугæ нæхимæ, зæгъгæ йæ куы фæддæдуар кæнид. Йæхæдæг дын йæ рæсугъд уæраджы сæртыл мæгуыр усы размæ куы æрзо-ныг уайд æмæ куы ныдздзыназид. Йæ хъарæгмæ зæхх скъуыдтæ

кодта, дидинджытæ згъæлдысты. Æмæ уæд мæгуыр ус дæр йæхи куы нал бауромид æмæ йæ зонгуытыл куы 'рхауид йæ комкоммæ æмæ йæм куы бахъырнид. Сæ тæригъæдæй бирæгъ скуыдтаид, ноджы ма Æндон æмæ Фæринк дæр уыцы удаистæй куы...

И р б е г (*старæгау йæ къух Римæйы цæсгомыл æрсæрфта*).
 Ри, кæугæ кæныс?

Р и м æ. Нæ кæуын, уый мæ цæстыты хид у.

И р б е г. Фыццаг хатт хъусын, цæстытæ дæр хид кæнынц, уый.

Р и м æ. Фыццаг хатт дзурын ахæм аргъау. Фæлæ фæстаг хатт?

И р б е г (*рабадт*). Ри, зæгъон дын?

Р и м æ. Зæгъ.

И р б е г. Ды лæг дæ, Ри! Ды, нæлгоймагæй лæг чи кæны, ахæм сылгоймаг дæ. Мæн дæу аккаг суæвын хъæуы.

Р и м æ. Æз та цы ахъуыды кодтон дæуыл, уый хъæрæй зæгъон?

И р б е г. Нæ хъæуы. Фæлтау-ма мын зæгъ: цæмæн уыйас хатыр кодта йæ лæгæн мæгуыр ус?

Р и м æ. Æмбæрста йæ — сылгоймаг зæрдæйæ цæры, зæрдæйæ къæрцхъус у — æмæ йæ æмбæрста, зын кæй у æрыгонæй дæ къух ног уарзондзинадыл ауигъын, рæсугъд Ацырухсы нæ уынын... Стæй сылгоймаг хæсгарды æфсæйнагæй конд у, æвдудон, быхсын, барын йæ лæмæгъ туджы сты, уæлахиз дæр уыдоны фæрцы кæны — стæй мæгуыр ус скарста йæхицæн, кæд æмæ дæ амонд у дæ лæг, уæд æй хæдзармæ хъæуы, кæд нæу, уæд та... Стæй йæ хорз ивддзаг ничи кæны, кæд, зæгъы, чи зоны, йæхæдæг нæ бæззы, фаг цæхæрцæст не сты йæ ныййард лæппутæ...

И р б е г. Цы?

Р и м æ. Ма хъæр кæн! Райхъал уыдзысты... О, æмæ сæхиуыл фæкуыдтой дыууæ æрдхорд усы, иу — цинай æфхæрд, иннæ — мастæй, сæ цæссыгæй кæрæдзийы цæхсадтой, сæ зæрдæтæ рог сулæфыдысты æмæ, цас хæлар уыдысты, уымæй авд хатты хæлардæр баисты. (*Æвишпайды Римæйы риуæй æмыр кæуыны уынар сирвæзти, рабадт йæ хуыссæны, йæ дыууæ къухы уæлæуæз систа, цыма йæ дзыккутам фæлæбурынмæ хъавы, уыйау, фæлæ сæ Ирбеджы риуыл æрæшпæрста æмæ йæ, уæлæдарæсы рыг цæгъдæгау, хойын райдыдта, кæуы*.) Фæлæ худиная у, худиная æмæ кæдмæ æвдудон уыдзæн, уæйыджы сæртæ не сты уыцы авд уды æмæ фæстæмæ нал разайынц, æфсæйнаг дæр ихсийгæ кæны. Кæдмæ дæ фæдыл згъорон хъуыдыты æмæ дыл ихсыд

дзылар бакæнон, зæгъгæ? Мæ сæрма йæ куы нæ хæссын, уæд мæ мæхимæ æлгъаг æмæ ницæйаг цæмæн кæсын кæсыс, кæд иу сылгоймагæй дæр дæлдæр не 'рлæудзынæн, уæд? Кæдмæ кувон, тайон, ихсийон, кæдмæ! (*Хæкъуырццай ныккуыдта, стæй æваст фæсыкк.*) Бахатыр кæн, Ирбег, уыдон мæхицæн кæй дзырдтон, уыцы ныхæстæ сты, сабухтой æмæ сирвæзыдысты...

И р б е г. Хатыр дын кæнын, кæд мæныл æмбæлы хатыр кæнын, уæд.

Р и м æ. Æз дæ нæ ракуырдатон, ды æрхастай ахуыргæнджы дæ хæдзар схынджылæггагæн. (*Римæ бахудт, Ирбеджы ных асæрфта.*) Де 'фсарм дын æнцад-æнцойæ фынай кæнын нæ уадзын, и? Мæхи дыл куы цæгъдин, стыр загъд-замана куы самаин, уæд дын æнцондæр уайд, алцыдæр дæ хъарты бын фæкæнис, нæ?

И р б е г. Уæд дæм дзы бæргæ бадæттин къæдзæй, бæргæ...

Р и м æ. Дзурон-ма уæдæ?

И р б е г. Дзур. Тынг фæлмæн хуымгонд дæн — таугæ мыл кæн. Мæ зæрдæйæ тугдзæссыг лæдæрсы æмæ кæд сой фестид, æмæ басгубыхиккой ме 'фсармы æвзартæ...

Р и м æ. Ды йæ хынджылæгмæ здахыс, фæлæ... Зонын æй, зын дын уызæн, Ацырухсы дæ зæрдæйæ аппарын — ма басомытæ кæн, ард дæр ма бахæр. Нæ хъæуы мæнæн зæрдæтæ æварын, стæй дæхи дæр ма сай. Æрмæст уый зон...æмæ... мæн... мах куы ныууадзай, куы баиу уай, уæд дæр уæ амонд æххæст амонд нæ уызæн. Дæ цоты тæригъæдæй дæ мыды къæм куы нæ хауа, уæд дæр... Дзырддаг, дæуццæг цы уарзт суа, уый фидистæй мæлгæ кæны...

И р б е г. Цæмæн дæ фæнды, Ри, зондæй мыл фæтых уай, уый? Уæд ма дæ цæсты цы ахаддзынæн?

Р и м æ. Æндæр гæнæн мын нæй. Нывæрзæнæй та уый нывæрзæн, ай-гъай, здахагдæр у — мæхи йыл куыд къуырон. Стæй иу бинойнаг дæр йæ лæджы хæзгулыл нæ фæуæлахиз уызæн. Стæй...

И р б е г. Хæзгул мын нæй...

Р и м æ. Стæй мæ уарзт дæр... Бахатыр кæн, мæхи уарзты кой дын мæ цæсгом никуы бахъæцыд, фæлæ ма дын иу фын радзурон?

И р б е г. Радзур.

Р и м æ. Цыма дын мæ къухты урс бæлон фæвзæрд. Йæ

рæсугд сырхзиллакджын цæстытæй мæм скæсы, йæхи мыл фæдзæхсæгау бакъултæ кæны. Уыцы сæнтурс, фæлмæн базыртæ йын — сыгъдæг цъæх арвы хъæбул, зæрин хуры цин. Уæд дын иу цыдæр лæг мæ цуры фегуыр, айста мын бæлон мæ къухтæй æмæ хæрхæргæнаг хъæлæсæй афтæ бакодта: «Мæнæ цы нард у, мæнæ! Мæнæ цы хорз физонæг уыдзæн, мæнæ!» — æмæ йын худгæ-худын йæ сæр стыдта, йе 'нгуылдзтæ бæлоны урс тугæй — урс уыд туг дæр, урс! — самæста æмæ сæ асдæрдта. Æз фæтарстæн, скуыдтон æмæ фехъал дæн. Æмæ мæнæ ды йæ хæдуæлвæд мидæмæ æрбахъуызыдтæ.

И р б е г. А-гъа... Бæлон — дæ уарзт. Уыцы лæг ме 'нгæстæ нæ уыд, мыййаг? Цы ма дæ фæрсын: уыд. Мæ тæккæ халдих! (Арф ныуулафыд.) Ехх, Ри, дæ зæрдæйы тугæй амæст куы нæ уайккой дæуæн та дæ ныхæстæ, уæд сæм цы зын уайд хъусын, фыр адджынаы цы æнад уайккой!.. (Йæ къæхтæ сынтæгæй æр-уагъта.) Цæуон, адымон. Æгъатыр раст дæ лæмæгъ лæгæн...

Æмбæрзæн

ÆСТÆМ НЫВ

Сæ къæсæрыл бады Ирбег. Тамако дымы. Кæрты дуарырдыгæй, цыдæр уындæр ссыд. Зыхъхъырæй, дуары къæпсыры бынты карды фындз æрбазынд. Чидæр карды фындзæй къæпсырыл схæцыд, саста йæ, фæлæ къæпсыры лукъа цæджы фæсагъд, ныббыцæу.

И р б е г. Исты цæвæнгарз рацагурон... (Тыргътæм сгæпп кодта, йæ амайæн фæрæт фелвæста. Гæрзифтонгæй фæцæуы дуармæ, фæлæ фæфсæрмы йæхицæй.) Ау, мæ хæдзары та куыд тæрсын, кæд исчи расыгæй фæдзæгъæл. (Фæрæт къулаенцой авардта. Ссыгъта кæрты цырагъ. Бацыд дуармæ. Æдде æцæгдæр кæйдæр расыг хъуыр-хъуыр, сабыр æлгъитын цæуы, къæпсыримæ йæ хъуырдухæн нæ уадзы.) Кæцы дæ уый?

И г о р ь. Бакæ-ма...

И р б е г. Игорь дæ?

И г о р ь. О. Фæрсылæвзаг...

И р б е г. Хуыцауы тыххæй, ацафон... Цы 'рцыди, кæугæ дæр куы кæныс? Æрбахойын та æфсæрмы кæныс? (Къæпсыримæ архайы.) Æнæхайыр къæпсыр фæу, куына ныффæрск уай! (Дур фелвæста æмæ дзы къæпсыр скъуырдат, дуар фегом кодта æмæ иуварс алаууыд. Игорь æрбахAUD-æрбахызт. Дзойтæ кæны, фæлæ

барæг у — расыгæй нæ, кæд арахъхъы тæф былтæ цæвы, уæддæр: стыр мастæй састхъару у æмæ уымæн дыдæгътæ кæны.) Кардæй та цы кæныс, кардæй? (Игорь цудгæ, нарæг хидыл цæуæгау, æрдæбон Ирбег кæм бадт, уырдаæм йæ ных сарæзта æмæ къæсæрыл йæ тъæпп фæцыд. *Æнæнхъæлæджы скуыдта, кардыл фидар æрхæцыд æмæ къæсæры фæйнæг æрриуыгъта.*)

И г о р ь (æнасулафгæйæ, кæугæйæ дзуры). Цæмæн афтæ æнамонд дæн, цæмæн, уарзгæ йæ кæнын æмæ йын мæ бон куы ницы у — уæдæ ма æндæр исчи уыдаид, фæлæ ай дæр цæмæн амардтон, дæу та цæуылнæ марын, мæхæдæг та ма цæмæн дæн æгас, æцæгæй мард куы дæн, уæд...

И р б е г. Фæлæуу-ма, фæлæуу, кæй амардтай? Бæстæ æрди-агæй куы байдзаг, ахæм тугдзыхæй дæ куы нæ зонын.

И г о р ь (нæ хъусы, йæ ныхасыуаг нæ ивы, уыцы иугæндзон лæхуры). Тугдзых цæуылнæ дæн, тугдзых, сылгоймæгтæ дæр тугдзыхты куы уарзынц, уарзгæ та йæ æз кæнын. Мæ фыды аххос у, рæсугъд чынз æй хъуыд: хæдзар нын балхæдта, фырт нын куы райгуыра, уæд та нын машинæ балхæндзæн, æмæ йæ куы амардтон. Ирбеджы та цæуылнæ марын, уый тугдзых куы у. (Ирбег ын кард йæ къухтæй акъахта, цырагъы бынмæ бауад æмæ йæм лæмбынæг æркаст: фистоны рæбын тугæй ахуырст.)

И р б е г. Кæй ныццавтай? (Фæлæбурдта йын йæ уæхс-чытæм æмæ йæ ныууыгъта.)

И г о р ь. Мæнæ... (Йæ дыстæ мидæгоз сфæлдæхта.) Амардтон æй, æмæ мæ уынгмæ раппæрста æмæ мæ мидæмæ нал уагъта, æмæ уæд мæ цæнгтæ кардæй сфастон æмæ мæ ницы рыст, æри-ма, ноджыдæр сæ æрфаринтæ кæнон... Уарзгæ йæ кæнын, уый та дæу уарзы, æмæ йæ амардтон. Цу-ма, арахъхъ рахæсс. Римæ мын куы дардта, уæд ды та махмæ уыдтæ, йæхæдæг мын сæ радзырдта Ацырухс.

Р и м æ (халаты йæхи тухгæ ракаст). Кæй амардтай, кæй? (Дзуапмæ дæр нал фенхъæлмæ каст, афтæмæй фæддæдуар. Ирбег дæр фæцæйзгъордта Ацырухсмæ, фæлæ æваст фæлæууыд.)

И г о р ь. Æз ничи дæн. Æз дæн ничи, йæ усыл йæ бон кæмæн нæ цæуы, уый ничи у, æмæ æз дæр ничи дæн. Æз салд туг дæн. Æз æнамонд дæн. Æз...

И р б е г. Иу бонæн æгæр сты хабæрттæ. «Æз-æз» мауал кæн.

И г о р ь (цæхгæр æй афарста). Уе 'хсæн цы уыд Ацырухсимæ?

И р б е г. Не 'хсæн ницы уыд, чи дын цы загъта?

И г о р ь. О, уе 'хсæн ницы уыд! Римæ дæр нæ уыд уе 'хсæн!

Зауыр æмæ Знауыр дæр! Мæ сыхаг кæй дæ, уый дæр! Æз та æшпындæр нымады нæ дæн! Æз дæу хъуамæ амарон. Стæй та мæхи. Фæлæ æз дæн ницы. Мæнæй йын сывæллон дæр нæ гуыры. Нæ, дам дæ уарзын. Æмæ раст у. Æз иу зæронд усмæ дæр уыдтæн, фæрсæг... Дохтыртæ афтæ зæгъынц, дыууæйæ дæр дзæбæх стуг. Фæлæ зæронд ус хуыздæр загъта, йæ буар, дам, дæ нæ уарзы, æмæ дын нæ исы дæ гуырды, куы дын æй айса, уæддæр æвæндонæй, æнамонд саби райгуырды. Æмæ Ацырухс дæу уарзы æмæ йын дæуæй райгуырид амонджын, курдиатджын лæппу...

Р и м æ (*тарстхуызæй фæзынд. Иуварсмæ*). Æвирхъау хабар... Фæмард Ацырухс. Зæгъон сын æй æви уал... Мæ цæргæ-цæрæнбонты гæды ныхас никуы загътон, фæлæ йын ныр æнæзæгъгæ нал ис. Тæрсын, мыййаг, дыккаг фыдбылыз куы 'рцæуа.

И р б е г. Цы у?

Р и м æ. Ницы. Йæ уæхсчы фæлмæн ын алыг кодта.

И р б е г. Цы зæгъы?

Р и м æ. Цæй тыххæй?

И р б е г. Мæнæ ай тыххæй.

Р и м æ. Ницы. (*Ирбег сагъæсхуызæй кæсы Игорьмæ.*)

И г о р ь. Ма йæм хъус, мард у, сайгæ дæ кæны. Æз æй... (*Римæ хæдзармæ базгъордта.*)

И р б е г. Цы ми бакодтай? Кæй амардтай, уый æмбаргæ кæныс? Нæ, ды адæймаг нæ дæ! Тæригъæдджын. Ды Ацырухсæн æвгъау уыдтæ, уымæн æмæ ды...

И г о р ь. Ацы ныхæсты тыххæй дын æз ныртæккæ... (*Хъама кæм сагъд уыд, уырдыгæй йæ раскъæфта. Фæцæуы йæм.*)

И р б е г. Цæв! Æз дæ нæ тæрсын! Дæ къухтæ зыр-зыр кæнын куы райдыдтой. Нæ уæндыс, и? О, цæй ницæйаг мын разындтæ.

И г о р ь. Æз дæн ницæйаг? Гъа уæдæ, кæд æз ницæйаг дæн, уæд! (*Кардæй йæ бацафта.*)

И р б е г. Уый æнхъæл дын нæ уыдтæн, ме 'рдхорд... (*Йæ цафыл хæцы.*)

И г о р ь. Æз та дæуæй нæ уыдтæн уый æнхъæл, æмæ ды мæныл гæдзрахатæй рацæудзынæ. (*Фæзынди Римæ. Ирбеджы афтæмæй куы ауыдта, уæд æм базгъордта.*)

Р и м æ. Мæ хæдзарыл... Цы кодтай, нæ лæг?

И г о р ь. Дæ лæг æй дзæгъæлы рахуыдтай, Римæ. Уый мæ усы лæг уыд. Йæ райстбавæрд ус...

И р б е г. Римæ, раст зæгъы, Игорь. Æз аххосджын дæн... Кæм дæ, Ацырухс? Дæ ницæйаг лæг мæ мæрдтæм æрвиты.

И г о р ь. Нæма амардтæ, куыдзы тугæй æхсад?! (Фæцæуы йæм, фæлæ уæдмæ уый æрхауд æмæ амарди. Фæзындысты лæшпутæ.)

З а у ы р. Гыцци, чи уыд нæ фыды марæт?

З н а у ы р. Куы ницы дзурыс? (Ныддæлгом сты сæ фыдыл æмæ хъæрæй кæуынц.)

И г о р ь. Æз дæн, лæшпутæ, уæ фыды марæг. Мæ маст дзы райстон. Цæмæ кæсут? Скъуыхтæ мæ кæнут мæнæ ацы кардæй. Æз уæддæр уæдгасæй мард дæн. (Худæгæй бакъæцæл. Куы худгæ кæны, куы та кæугæ. Йæ хъамамаæ æркаст.) Тугæйдзаг хъама... Æз амардтон дыууæ ницæйаг адæймаджы... Æз мæхæдæг дæр ницæйаг дæн. Амарут мæн дæр. Æз лæгмар дæн... (Худæгæй та бакъæцæл.) Цæмæ ма кæсут? (Хъама сæм дæтты.) Нæ уæ фæнды? Уæдæ æз мæхæдæг... (Хъамайæ йæхи барæхойнымæ куыд хъавыд, афтæ йын Римæ йæ къух ацахста.)

И г о р ь. Æри мын мæ хъама. Æз дæр мæрдтæм цæуын. Ирбег æмæ Ацырухс мæрдты дæр иумæ уыдзысты. Æз сæ уым дæр цæрын нæ бауадздынæн, нæ! (Сценæйы дыууæрдæм рауай-бауай кæны. Æрра худт та кæны.)

З а у ы р. Гыцци, нæ фыды нын амардта ноджы ма ныл худгæ дæр кæны.

З н а у ы р. Гыцци, дзæгъæлы йæ нæ бауагътай йæхи марын. Æрима хъама, æз æй мæхæдæг...

Р и м æ. Æнцæд лæуут! Нæ уынут, лæг сæрра!.. (Игорь æрра худтгæнгæ фезгъоры фæссценæмæ.) Мæнæ мыл цы бон акодта, мæнæ! (Ныддæлгом сты мардыл æмæ кæуынц. Чысыл паузæйы фæстæ фæзынд Уæздинцæ.)

У æ з д и н ц æ. Мæ къæхтæ мæ быны нал цæуынц. Мæ фырт мæ адзалæй раздæр мæрдтæм æрвиты. Цы фæуыдаид уæдæ? Мацы кæнæд йæхицæн. (Хæдзарæй райхъуыст кæуын.) Мæ хæдзарыл, цы хъусын уый? Цæй кæуын у? (Уыцыиу згъорд бакодта хæдзармæ. Мидæгæй хъуысы Уæздинцæйы тæригъæддаг кæуын. Чысыл паузæйы фæстæ рахызт Уæздинцæ.) О, стыр Хуыцау, цы дын ракодтон? Цæргæ-цæрæнбонты фу-фугæнгæйæ кæй схастон, уый лæгмар сси. (Фæссценæйæ райхъуыст Игоры æрра худт.) Мæ хъæбул, уый ды дæ? Нæ, уый нæу. Ахæм зæрдæхалæн бон кæй зæрдæ агуры худын? (Худгæ фæзынд Игорь.)

И г о р ь. Гыцци, æз мæ маст райстон... (Тынгдæр ныххудт.)

Гыцци, ды мән нә байафдзынә... Кәс-ма, куыд тагъд згъорын. *(Сценәйә галиуырдаәм азгъордта.)*

У æ з д и н ц æ. Мә фыртән йә сәрызонд фәцыд. Цәуон йә фәдыл, цалынмә та ницы фыдбылыз сарәзта, уәдмә йә... *(Йә фәдыл кәугә фезгъоры.)* Игорь! Игорь...

Æмбәрзән

ФАРÆСТÆМ НЫВ

Архайд цәуы хәдзары. Ацырухс хуыссы сынтагыл мардәй. Йә цуры сыхы устытә цалдәрәй. Фәзынд Игорь худгә, марды цурмә бацыд. Йә хәдфәстә Уәздинцә әмә милиционер.

И г о р ь *(фәлмән хәләсәй)*. Хатыр, æз раст нә бакодтон, Ацырухс. Ды мәлынаән æвгъау уыдтә. Нә, ды мард нә дә. Ды мән сайгә кәныс. Райхъал-ма у, æггъгәд у фынәй кәнынән... Нә хъал кәны... Әцәг у мард. Ды мән нә уарзтай, фәлә дә уыйхыгъд æз... Ды хъуыдатт ам кодтай, æфтаугә та әндәр ран... *(Узәлы йыл.)* Дәуыл мардәй уәддәр ацинтә кәнон. Уәддәр мә дәхимә әввахс нә уагътай... *(Хъæбыстә, пьатә йын кәны. Мән дәр уырдаәм фәнды, Ацырухс.. Ды кәм уай, æз дәр хъуамә уым уон. Милиционермә ацамыдта.)* Амарут мән дәр, цәмә-ма кәсут?! Сис дә пистолет. *(Базгъоры йәм, милиционер ын йә къух ацахста.)* Әз никәмәй тәрсын. Әз мә Хуыцауы хайә дәр нә тәрсын. Цәй, хорз, æз мәхи къахәй цәуын ахәстонмә. *(Сабыргай араст, милиционеры рәзты куыд фәцәйцыд, афтә дзыхъләуд фәкодта.)* Әз мә чысләй нырмә никәй-ма бахыгдардтон. Зонын әй, мә фәндаг ахәстонмә у, фәлә мән нә фәнды уырдаәм. Фәлтау мәләт хуыздәр. Гыцци, алыхатт кәуыны бәсты мыл иу хатт аку әмә фәци. *(Кардәй йәхи барәхуыста.)* Гыцци, Ацырухс, æз дәр демә... *(Æрхауд, амард.)*

Æмбәрзән

ЧЕДЖЕМТЫ Ахсар

БУЦ ЛÆВАР

МÆ ЦАРДЫ ЦИН

Маринæйæн

Кæддæр æз уæлæрвты кæй агуырджон,
Сæрдыгон рæсугъд бон кæй базыджон,
Уый зæххыл ме стъалы куы разынди,
Мæ цард мæ æнæ уый уæд нал хъуыди.

Сылгоймаг амонджын цæмæй вæййы? —
Арвы дуар куы байгом уа зæрдæйы.
Сызгъæрин базыртыл — нæ фæндæттæ,
Зæлдагхуыз цъæх нæууыл — нæ фæндæгтæ.

Дидинаг бæлæстæн сæ рæсугъддæр,
Мæ адджын хæрзфынты кæмæ худтæн,
Уый царды ды уыдтæ, дæумæ дзырдтон,
Уæлæрвтæй цæстырухс дæуæн куырджон.

Хæрзгæнæг дзуар æви зин уыди?
Фæлæ ма уый æнхъæл чи уыди.
Искуы ма иумæ мах кафдзыстæм,
Адæмыл циндзинад уардзыстæм.

Нæ хæхтæн сæ фидауц — сæ бæлæстæ,
Ирон фæндырæн та — йæ хъæлæстæ.
Не 'фсæдынц хуримæ хъазынай,
Арвы бын ацы зæхх уарзынай.

Чи кæны фæндонхорз уынаффæтæ,
Уыдоныл сæмбæлæнт нæ арфæтæ.
Амонд уæм æрцæуæд фарнимæ,
Зæрдæйы рухс æмæ хъарнимæ.

АМОНДЫ ФÆНДАГ

Амонды фæндаг мæн хоны цардмæ.
Æдзух дæ сурæт лæууы мæ разы.
Мæ уды цинай тæхын уæларвмæ,
Цæй амонджын у, дæу цы чызг уарзы.

Ды кæм нæ ваййыс, æз уыцы хъазты
Мæ фæндырдзагъдæй мæ катæй сурын.
Куы мæ бафæрсынц: «Уæддæр кæй уарзыс?» —
Ирон фæндырæй дæ ном ысдзурын.

Уарзондзинад у сæууон хуры 'нгæс,
Сæууон хуры 'нгæс, зæрдæйы хъæлæс.
Уарзондзинад у æнæныхасæй,
Æрфыджы фезмæлд, цæсты æнгасæй.

Мæ цардуалдзæджы цæй диссаг ысты
Æвзонджы бонтæ, зæрдæйы цинад.
Æрæгвæззæджы чындздзон фæлысты
Мæн цардмæ хоны мæ уарзондзинад.

Уарзон адæймаг у зæды хуызæн,
Фæндагамонæг æхсæвы тары.
Тæхуды æмæ йæ карæнты 'хсæн
Йæ хорз амондæй бæрæг чи дары!

Уарзондзинад у сæууон хуры 'нгæс,
Сæууон хуры 'нгæс — зæрдæйы хъæлæс.
Уарзондзинад у æнæныхасæй,
Æрфыджы фезмæлд, цæсты æнгасæй.

МÆ ЦЪÆХЦÆСТ УАЛДЗÆГ

Мæ сабыр уатмæ хуры тын æртахт,
Зæрин хуры тын амонды хуызы.
Мæ уды цинай мæ фæндыры цагъд
Сызгъæрин зæлтæй уæларвтæм хъуысы.

Мæ рухс хуры тын, мæ цъæхцæст уалдзæг,
 Ды мæм æрцыдтæ арвы хæдзарæй.
 Æгас цу, уæдæ, Хуыцауы уазæг,
 Бузныг уæларвтæ, уæ буц лæварæй.

Æз дын фæлмæн цард, удæнцой курын,
 Сæууон райсомтæ, мæйрухс изæртæй.
 Æрбайхъус-ма мæм, дæуимæ дзурын
 Ирон фæндыры æхсызгон зæлтæй.

Нæй амонджындæр зæххыл мæхицæй,
 Цы хур мæм æркаст бæрзонд уæларвæй.
 О, Мадымайрæм, табу дæхицæн,
 Æз хурау худын дæ буц лæварæй.

Мæ цин æварын ирон зарæджы,
 Мæнæ цы хорз у зæрдæйæ уарзын.
 Мæ дунейы рухс — дæ дыууæ цæсты,
 Кæсын сæм æмæ царды цин нуазын.

Арвы дидинаг, дæуыл æй барын,
 Дæуæй рæсугъддæр цы ис лæварæ?
 Мæ цъæхцæст уалдзæг, нæ йæ æмбарын,
 Зæххыл æнæ дæу нырмæ куыд цардтæн?

ХЪÆБУЛÆЙ АМОНД

Хъæбулы стыр цин цы амонд дæтты,
 Æз уый агуырдон арвы кæрæтты.
 Æз уый агуырдон мæ хуыздæр азты,
 Сызгъæрин хуры фæлмæн ыскасты.

Хъæбулæй амонд — зæрдæйы мæсыг.
 Хъæбулæй амонд — мæ цины цæссыг.
 Æз æй агуырдон хæххон уæлвæзты,
 Æрвдидинджыты сæууон ныхæсты.

Хъæбулæй амонд, цæй тынг зынаргъ дæ!
 Бæрзонд уæларвтæй мæ дзырдмæ тахтæ.
 Зæрдæйы ныхас уæларвмæ хъуысы,
 Ныр хурау худыс мæ хъарм хъæбысы.

Мæн афтæ фæнды, мæ адджын кæстæр,
 Бирæ куыд уарзай нæ фарны бæстæ.
 Ирон лæджы ном бæрзонд куыд хæссай,
 Фыдæлты зæххыл цытæн куыд бæззай.

Уалдзæг рæсугъд у йæ худгæ хурæй,
 Ныййарджытæ та — сæ буц хъæбулæй.
 Цы хур мыл ракаст, цы цин æрцыди,
 О, уыцы амонд нырмаæ кæм уыди!

МÆ ФЫДЫ НЫХАС

Мæ кадджын хистæр, мæ сабыр фыд мын
 Афтæ фæдзуры:
 Тагъд ма кæн, мæ хур, тагъд цæугæ дон, дам,
 Не 'ййафы фурды.

Нæй амонд арæн, нæй цард аразæн,
 Æрмæст ныхæстæй.
 Хорз бæлас, мæ хур, хорз у æрмæстдæр
 Йæ дыргъты уæзæй.

Мæ уæздан фыд мын уæд арæх-арæх
 Афтæ фæдзæхсы:
 Зæрдæйæ архай, зæрдæйы зарæг
 Арвмæ æххæссы.

Уалдзыгон бæлас, уый царды цинмæ
 Лæууы æввахсдæр.
 Ды мын дидинæг, о, макуы ракал
 Афонæй раздæр.

Мæ зынаргъ фыд мын фæсномыг дзырдæй
 Афтæ фæкæны:
 Иунаг мæгуыр у, иунагæй цъиу дæр
 Ахстон нæ кæны.

Уарзондзинадæй рæсугъд кæмæн у
 Йæ зæрдæйы уаг,
 Уыцы иу амонд, уыцы иу хæзна —
 Хæрзуд адæймаг.

Æз та æдзухдæр мæ фыды ныхас
 Мæ зæрдыд дарын.
 Мæ фæндыры цагъд, мæ зарæгæй йын
 Йæ буц ном арын.

ЗÆРДАЙЫ ЦИН

Уарзондзинад, дæ хæрзтæ —
 Æгъдау æмæ æфсармæй.
 Ды уалдзæджы æнгæс дæ
 Дæ хурыскаст, дæ хъармæй.

Арвы фидауц — ыстъалы,
 Мæй, зæрин мæй — йæ фарсмæ.
 Цард дидинæг кæм калы,
 Уым райхæлди мæ уарзт дæр.

Уарзондзинад æнкъардтай
 Мæ цæстыты æнгасæй.
 Ды мæм фæндаг ыссардтай
 Ирон уæздан ныхасæй.

Дыууæ удæн зын сахат
 Уарзгæйæ у æнцондæр.
 Уарзæттæн, дам, парахат
 У иу тæнæг хæдон дæр.

Нæ хæхбæсты фæндагтыл
 Сæрджын саг дæр фæллайы.
 Æнгом царды бæрзæндтыл
 Уарзондзинад нæ тайы.

Уарзондзинад æнкъардтай
 Мæ цæстыты æнгасæй.
 Ды мæм фæндаг ыссардтай
 Ирон уæздан ныхасæй.

ЭТЮДТÆ

ФÆНДÆГТÆ

Хæххон фæндæгтæ! Тутдадзинтау бирæ стут, зæрдæйау — хивæнд. Хатгай амбæхсут пыхсхæдты, æртæхдзаст уыгæрденты, фæлæ та ногæй фæзынут, æфсургъау стæхут айнæгриу къæдзæхтæм, митæмбæрзт цъушпытæм, бараст ваййут фыдæлтыккон лæгæттæм. Бирæ цæлхдуртæ, бирæ тыхæвзарæнтæ фегуыры уæ разы, фæлæ уыдоныл фæуæлахицы фæстæ разынут ноджы ирддæр, ноджы бæрагдæрай. Сæфæн уын нæй.

Ранæй-рæтты, фæллад бæлццонау, банцой кодтат æрдæгхæлд æдзæм мæсгуытыл, цыма сын сæ рагон таурæгътæм хъусыныл фестут, уыйау.

Æдзæм мæсгуытæ? Нæ, рæдийын. Æлвæст æрдыны хуызæн уыдонæн сæ мидхынцъымы цыдæр нæртон тых ис.

Галвæндæгтæ, къахвæндæгтæ... Хæхтау карджын, ног чындзау уæздан фæндæгтæ. Уадбазыр цæргæсау уæле дæлаемæ фæлгæсут быдирон над фæндæгтæм, сарыстырайæ хатут уæ тымыгъ нысан, уæ номдзыд хъысмæт.

Дæрддзæф рухсытау сайут уæ фæдыл æнæнцой зæрдæйы, барджынаей йæм сидут размæ, æбæрæг тигътæ басгарынмæ, цæсты сыгау сыгъдæг, ихау уазал суадæттæй дойны суадзынмæ, бæрзонд æфцæгмæ схизынмæ...

О, фæндагау æдзух дæр бæлццон у адæймаджы цард — нæй йын райдайæн, нæй йын кæрон...

ЗÆРДÆЙЫ РИС

Стыр фæндаджы уæлбыл — хохаг уæлмæрдтæ. Цалдæр ингæны йеддæмæ дзы нæй. Къаннаг адагмæ хæстæгдæр цыртытæн тыхджын къæвдатæ сæ бынтæ бахордтой æмæ иуцасдæр фæкъул сты. Сæ тигътæ згъæлын, суанг лыстæг фазтæ кæнын райдыдтой.

Зæронд мæрдтæй гыццыл дæррдзæф йе 'нусон бынат ссардта цуанон лæшпу. Цыма истæмæй къæмдзæстыг у сæ разы, уыйау хибарæй æгъдауджын кæстæрау йæхи æруагъта. Фæлæ уый цы у? Цырдзæвæны бæсты лæшпуйы ингæныл йæ марæг дур — фæлдæхтæй! Сæнтсау, кæрдихсаст стыр дур. Цыма, цæмæн æвæрд ис уым? Мады зæрдæ риссын кæнынæн? Æви уыцы æбуалгъ æгъдау дард незамантæй æрцыд æмæ йын кæддæр æндæр цыдæр, мах кæй нал зонæм, ахæм нысан ис?..

СУСÆГ НЫСАН

Рагон хæххон хъæу. Хæлд хæдзæрттæ. Саст мæсгуытæ. Бурбурид футæгджын æрдузтæ, лæбырд къардиутæ. Цæугæдоны хæдсæрмæ æмæхгæд сисамады ауонæй дардмæ зыны стыр хæрис бæлас. Комы фидауц, æвæджиауы удвидар бæлас! Йæ цъæх даривæлыст къабæзтæ ивазы хурмæ. Рог уддзæф сæ бауигъы рæвдауæгау, хъавгæ сыл ракафы. Мæй йыл æнæвгъауæй фæлуары йе 'взист тынтæ. Урсбазыр цъиу ын фæкæны йæ диссаджы зарджытæ. Фæллад фæндаггон ын фæдзуры йæ зæрдæбын сагъæстæ.

Иунæг, зыбыты иунæг бæлас æгас хъæуы! Æдзæрæг уæзæгыл ивгъуыд æнустæн цыртæн баззад, æви царды æнæмæлæты нысан у?

РОХ МУСОНГ

Хъæугæрон, дыууæ фæндаджы астæу, бирæ азты дæргъы рохуаты лæууы иу мусонг. Йæ хъилтæ фæтасыдысты, йæ фæрстæ фегæмттæ сты. Адæймагау æрзоныгыл кодта, цыма зæххæн æркувынмæ хъавы, уыйау.

Йæ бахизæны, кадджын хотыхау, дзæбидыры сыкъа ауыгъд. Цыма йæ чи æрхаста ардæм? Кæй къухты хъарм ыл баззадис мысайнагæн? Æрхæндæг, бæрзæйкъул мусонг... Цæуыл у йæ судзгæ

сагъас? Ави саууон ӕртӕхы ӕртытӕм йӕ рагбонтӕ мысы?..

О, ӕгъдау ӕмӕ сӕ барджынаӕй арвыста! Фыдӕй-фыртмӕ никӕй зӕрдӕхудты бацыд, никӕуыл атигъ кодта йӕхи. Хорз кӕстӕрау, уырдыг ӕвӕлмӕцгӕ фӕлӕууыд. Агтӕфы — сатӕг, фыдбон — хъарм ӕмӕ ӕнцойдӕттӕг, афтӕмӕй арвыста йӕ царды фылдӕр хай тызмӕг хӕхты. Ныр бынтондӕр базӕронд, ныггӕвзыкк. Кӕй ма хъӕуы? Суанг ӕм йӕ хуыздӕр хӕлӕртгӕ — цуанӕттӕ дӕр фыццагау нал тындзынц, фӕндаг ӕм ферох кодтой. Мусонгмӕ кӕхвӕндагыл бӕрзонд пысыра ныггуыпп ласта, йӕ зӕрдӕйы уидӕгтӕ йын басыгъта. Сидзӕрау иунӕг, адӕмӕй рох мусонг..

Ӕрмӕст ын ирдӕст стӕлытӕ фӕлӕууынц цырагъдар, ӕнӕбын арв ыл фезгӕлы йӕ цӕссыгтӕ. Уад куы сысты, уӕд хӕххон уӕлдӕфы апырх вӕййы уынгӕг кӕуыззитт, цуаноны сидӕнау. Уый дымгӕйы бардуаг Галӕгон фӕзары дзӕбидыры сыкбайӕ.

Ӕз хъуыстон уыцы зардмӕ, ӕмӕ мӕм афтӕ фӕкаст, цыма рох мусонг йӕ уӕззау хъысмӕтыл кӕуы..

ТУАЛГОМ

Туалгом... Мӕ райгуырӕн уӕзӕг, мӕ фыдӕлты зӕхх. Армытӕӕпӕнау чысыл, фӕлӕ зӕрдӕйау стыр дӕ. Хӕрзиуӕгау равзӕрдтӕ хӕхты хъӕбысы, хӕрзиуӕгау дӕ лӕджы рӕзгӕ удӕн дӕр. Ӕнӕсцухӕй мӕм сидыс дӕ митсӕр хӕхтӕм, ӕвзист тау уыгӕрдӕнтӕм, хоныс мӕ дӕ сажил кӕхвӕндӕгтӕм, урсбарц ӕхсӕрдзӕнтӕм.

Фӕлмӕн уахъӕз куы радымы, уӕд ӕй дӕ фидиуӕг фӕхоннын, ӕрхуы мӕй куы расимы, уӕд мӕм дӕ хонӕгау фӕкӕсы.

Мӕ сӕнтты гуырӕн, мӕ бӕллицты ӕвидийгӕ суадон... Цыма цы уаин ӕнӕ дӕу? Ӕнӕбазыр — цӕргӕс, ӕнӕбӕх — барӕт!

Рӕсугд зарӕгау атадысты дӕ доныбылтыл мӕ саби-бонтӕ, мӕ зӕрдӕйы ма мын, фӕндаггагау, ӕрхӕндӕг фӕлм ныууагътой. Дӕ айнӕгриу хӕхтӕ — царды чиныгау. Фӕлдах сын сӕ кӕйсыфтӕ ӕмӕ хӕхтау рӕзай, хатай сын сӕ бирӕ тых, сӕ бирӕ зонд. Лӕджы хъуыдыйау сын мӕлӕт нӕй.

Дӕ цыргътигъ мӕсгуытӕ — фыдӕлтыккон кадӕгау. Хъус сӕм, ӕмӕ дын милхуыз дуртӕ фӕдзурой сӕ уӕззау хъыгтӕ, сӕ цытуарз дуджы цаутӕ. Уадтымыгъ азты дӕр хъахъхъӕн-

джытау лæууынц фидар, æнæфæцудгæ. Стыр уарзт æмæ кувыны аккаг стут, арвуромæн цæджындзтау стут...

Туалгом...

Мæ удлæууæн...

ÆДЗÆРÆГ УÆЗÆГ

Фæллад хæстонтау хуыссынц рындзы сæр мæ фыдæлты зæронд уæлмæрдтæ. Саст къæйдуртæ, иугай цыртытæ мын дзурынц цард æмæ мæлæты егъау тохы цаутæ. Рæстæг сыл йæ карз къухвæд ныууагъта. Ранæй-рæтты сау дуртыл зына-нæзына дамгъæтæ. Æнусты хъыгау æрызгъалдысты. Дард байзæддагæй, æрхуым зæрдæйау, æмбæхсынц йæ фыдæлты æрдæгрох нæмттæ.

Æнæрынцой азым рæхойы зæрдæ: «Чи мын зæгъдзæн, чи сæ кæцы у ам? Кæй æхсарæй сæрыстыр уыдысты дзырддзæугæ хистæртæ, кæй рæсугъддзинад нæ цыдис хæхбæсты, кæй арæхстджын зарджытæм бæллыдысты Иры фæсивæд?»

Ницы дзурынц. Цавæрдæр æрхæндæгуавæр бандзыг сæ къæйдуртыл...

Æдзæрæг райгуырæн уæзæг. Сидзæрхуыз гомкъул хæдзæрттæ. Рох суадон. Йе 'нкъард зарæг ризы донисæны сæрмæ. Зæрæстон хуымтæ цыма æмпылгæ бакодтой, уыйау айнаг рындзмæ сæхи нылхъывтой. Ныхасы дуртæ — зæххау — арф скъуыдтæ. Бæрзонд кæрдæг сæ биноныг бамбæрзта. Рог дымгæ кæцæйдæр скъæфы æрæгвæззæг хъуыдалыйы тæф...

О, цæй зын у фыртæн йæ фыдæлты саст гæнахмæ кæсын!

Сындæггай æруагътон кæрдæгыл мæхи. Изæрмилтæ мæ сарты аленк кодтой. Хæхты цъуппытæй фæстаг рухсы цъыртт асырдтой. Уынгæг ком, зæронд лæгау, мысы йæ боны хабæрттæ. Æнафоны бæлццонæн йæ дæтты уынарæй, æрхæндæгхъæлæс зымты уастæй цæгъды фыдæлтыккон уæззау кадæг.

Арвæй, æхсæвы цæссыгтау, хауынц ирд стъалытæ. Сæ уысмæн тæмæны æнкъарын æнусты тызмæг уаг.

СЫГЪДÆГ СЫФ

Сабыр уат. Цырагъы дыдзы рухс. Фыссæн стъол. Сыгъдæг сыф. Кæсын æм æдзынæг, æмæ диссаджы нывтæ сыстынц мæ разы. Хуымæтæг гæххæтты сыф алæмæттаг фесты. Тохмондаг бæхау мæм æнхъæлмæ кæсы, мыр-мыргæнгæ мæм сиды, нæртон

багъатырау цыт æмæ намысы фæндагыл абалц кæнынмæ.

Сыгъдæг сыф — æнæсаст, æгайнæг зæхх. Мæ бæллиц — йæ тыгъд быдырты амонджын ауæдз акæнын. Хуымгæнæгау дзы хоры нæмгуытæ аппарын, цæмæй фæлтæртæн стыр бæркад æрхæссой.

Сыгъдæг сыф — лæджы хъуыдыйы хæцæн. Разагъды фысджыты хъысмæт. Дæ нымд æртывды уынын Шекспиры цæстысыг æмæ Мольеры тызмæг худт, Дантейы æрхæндæг цæстæнгас æмæ Саадиы уардиты цæхæрадон. Дæ сусæг уынаеры хъусын Пушкины хъуытазы дзинг-дзинг, Къостайы ирон фæндыры зæлтæ, Маяковскийы нæргæ хъалæс...

Дард нысанау мæм дæ уæлцъарæй зынынц Смольныйы цур æртытæ, знæт денджызы уылæнтæ, тымыгъмонц уадфидиуæг, саджил фæндæгтæ...

Сыгъдæг сыф — лæджы цæсгом. Адæймаджы цард. Иутæ дзы ныффыссынц сыгъдæгзæрдæ, æнæхин рæнхъытæ, иннæтæ йыл ныууадзынц цъыфæйдзаг сау фæдтæ. Иутæн уæлауыл кады цыртæн баззайы, иннæтæн — зæххы æлгыыстау. Рæстæгау барджын у.

Хохаг суадæттау æм фæтæдзынц дунейы цаутæ, æрдзы сусæг-дзинæдтæ, уарзæтты æмбæхст цин...

САСТ БÆЛЛИЦТÆ

Мæхицæн бынат нæ арын. Цыдæр æрдæгрох мысиная, æнæзæл зарæгау, ныххауд мæ зæрдæйы. Удхарæй мæ мары. Рох? Æмæ кæд, мыййаг, мæхи сайын? Кæд мæ сонты кадæг кæронмæ нæма фæци?..

Изæры фæлм сындæггай атад. Зæрæхсид йæ сырх базыр æрытыгъта мигъты рæгъæуттыл. Мæйы сызгъæрин цалх æрцауындзæг арвыл. Йæ фæлурс тынтæй æхсæвы тар суры йæ разæй. Сатæг ирдгæ скъæфы сабыр, æнкъард мелоди. Цымæ цæуыл кæуы фæндыр? Кæй зæрдæйы рис ныппырх зæллангмонц амонæнтыл?

Исдуг фæндыры цагъдмæ хъусынынл фæдæн. Ехх, цæй тæху-диаг у, йæ судзгæ хъуыдытæ, йæ арф æмбæхст сагъæстæ афтæ дæсны чи нывæнды, æгас дуне уацары чи бафтауы!

Фæлæ уый цы у? Æндæр, ноджы тыхджындæр мелоди ный-йазæлыд кæцæйдæр!..

Мæхинымæр скатай дæн. Кæд сæнттæ цæгъдын? Нæ, чидæр фæндыры хъистæ анауæрдонæй тоны. Цагъд куы уадтымыгъау

знат нырризы, ныззэлланг кэны, куы та узэлгæ айсысы, цадæггай фæлмæн азæлдау апырх ваййы. Бæстæ æнахуыр зæлты зилдух фесты. Æврæгътæм æхсинæгау стæхынц, мæйы тынты цыхцырæджы æрбайсæфынц..

Æз джихæй кæстгæйæ баззайын. Кæм ма фехъуыстон уыцы кæлæнгæнæг мыртæ? Æви азты тарæй мæ рагбонты фæлгонц сыстад, кæнæ уый мæ сæфт бæллицты фæлдзæгъдæн у? Зæххы сусæг симфони æви уæларвон зæлты хъазт у?..

Æбæрæг сагъæстæ, рох бæллицтæ...Кæдæм мын ахастат мæ уæнджой?..

СУСÆГ САГЪÆС

Йæ цæстыты цады хуссайраг арвы цъæх. Мæ сæнтты рæубазыр бæлæттæ фæтæхынц йæ ивылгæ арфы. Дардбæстаг чызг мидбылты бахуды.

— Арв кæмдæриддæр цъæх у.

Йæ риуыл дыууæ сау хъуымбыл дзыккуйы. Чысыл фезмæлдæй дæр æхсæрдзæнтæй æргæргæр кæнынц. Милхуыз хаутимæ бийы мæ сусæг сагъæсы тæгтæ.

— Рæсугъддзинад æрмæст дзыккуйы нæй.

Йæ уæздан хъæлæс — æнæлаз уадындзы мыртæ. Æбæрæг цины стъæлфæнтау ссудзы æвзонг зæрдæйы, дард бæллицты тæмæнау азæлы къабæзты.

— Зæрæг алкæд уарзтæмхиц нæ ваййы.

Амонды уылæнтау æнæфæкæстæ арасти мæ разæй. Мæй джихæй баззад йæ фæдыл. Йæ ирд тынтæ сагъæсау æркалдысты хæххон къахвæндагмæ.

Ацыди хъал рæсугъд. Йæ дысты пæр-пæры мын ахаста мæ зæрдæ...

СÆФТ СТЬАЛЫ

Сау мигътæ стъалыдзуан рараст сты. Кæфхъуындартау сæ зыдæй ныхъуырынц. Чысыл ма, æмæ арвы ирд цæсгом æгасæй дæр мылазон тары аныгъуылдзæн.

— Кæс-ма, дунейы рæсугъддзинад сæфы! — æвиппайды тарстхуыз хъæлæсæй загътай ды.

Мæ армытæппæны дæ чысыл къух фестъæлфыд. Йæ хъарм амбæлд зæрдæйыл.

Мигъты æвзæгтæ баххæссыдысты мæймæ. Сау-сауид æмвæтæн хыз ыл æрытыдтой. Æвзист цырагъдар ахуыссыд. Æрмæст ма йæ фæлурс цалх иуцасдæр тылдис æрвон тыгъдады.

Ды цымыдисæй кастæ йæ фæдыл: «Уый мæ сабибонты сурæт фæцауы».

Æбæрæг сагъæс февзæрд дæ цæстыты. Кæд исдуг, чызгай, уымæн нал уыдтай мæн?..

Тызмæг мигътæ лæбурынц фæстаг стъалыты дзыгуырмæ. Иррдзæст хæрзиуджытæ радыгай сæ амæддаг кæнынц. Æртæ, дыууæ, иу...Арвы дуар æхгæд æрцыд. Æгуыппæг талынг æртыхст бæстыл.

Мах адæргæй кæсгæйæ базадыстæм. Сыбыртт нæ дзыхæй нал хауд. Цавæрдæр узал æрхæндæг æртыхст нæ зæрдæтыл. Изæры æнахуыр нывтæ нæ æнафоны катыйл бафтыдтой..

Нæ амонды стъалы, æвæццæгæн, уыцы изæр æрхаудис!

КЪАХВÆНДАГ

Нарæг къахвæндаг калмау астымы здыхсы. Куы хатгай фæуырдыг кæны, лæджымбæрц пыхс къудзиты аныгъуылы, куы та фатау æмраст ныййарц ваййы, стæхы бæрзонд уæлбылмæ. Æнæсцухæй тындзы размæ. Æнхъæлдтон: кæрон ын нæй, цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзæнис, фæлæ...Донгæрон, цыма йæ исчи æхсаргардæй æрцъыкк ласта, уыйау къахвæндаг æвиппайды æрбадæлдзæх. Ох-хай, балцмондагæй йæ зынг ахуыссыд!..

Афтæ æнæбын сæрсæфæны тæккæ былгæрон дзыхълæуд ныккæны уадсур æфсургъ!

ЛÆППЫН ЦЪИУЫ МÆЛÆТ

Арвы цъæхмæ лæппын цъиу фыццаг хатт стахтис. Йæ чысыл базыртæ фæйнардæм ныппака кодта, сатæг уддзæф зыдæй нуазы. Æнахуыр бæрзондæй фæлгæсы дунейыл. Куыд диссаг, куыд стыр æм фæкасти! Йæ хъæлæсы дзаг ныззарыд. Сæуæхсиды тынты цыхцырæджы фырцинæй цъыллинджытæ систа. Куы æваст хæрдмæ стæхы, куы та цæхгæр йæхи æруадзы зæхмæ.

Иу афон лæппын цъиу фæныфсджындæр. Ноджы бæрзонддæр афæлвæрдта стæхыныл, фæлæ æвиппайды, цыма

йыл топпы нэмыг сэмбэлд, уыйау сэрбихъуырайттагэнгæ æрхауд.

Æз æм базгъордтон. Фелвæстон æй. Цъиу нал змæлыд, æрмæст ма йæ дзых фæхæлиу-фæхæлиу кодта. Чысыл зæрдæ банцад йæ куыстæй...

Æз хæрдмæ скастæн. Æрвон фурды æнæрынцойæ зилдух кодтой æндæр мæргътæ. Хъæбатыр лæппыны мæлæт сæ ничи бафиппайдта.

ДЫУУÆ НЫВЫ

1.

Музей. Историон зал. Ныллæггомау, къæсхуыртæ сылгоймаг æрбацæуджыты зонгæ кæны æвгты бын æвæрд алыхуызон экспонаттимæ. Ахуыр, æнæкъуызгæ, уыциу хъæлæсы уагæй дзуры адæмæн: «Мæнæ адон та рагон ирон лæджы хотыхтæ: хъримаг, думæданæвæрд хъама, сауфистонджын фæринк кард...»

Æз кастæн кæддæры тызмæг, хæстмондагæй цъæх артуадзæг хотыхтæм, æмæ мæ нæ уырныдта, куыд фæразынц ам, куыд æнцад-æнцойæ хъусынц сылгоймаджы ныхæстæм, цæуылнæ дзурынц сæхæдæг фæлтæртæн сæ намысджын дуджы тыххæй! Кæм аздадысты рæстæджы мæйдары уыцы æбæрæг азтæ? Кæм сты, арв нæрын кæмæй нæ уæндыд, уæларвæй стъалытæ чи тыдта, зындонæй цæхæртæ чи скъæфта, уыцы хъайтар гуырдатæ? Кæмæн базадыстут цытхæссæг фидæнмæ фыдохы хъæргæнджытæй? Цæмæн батар сты сæ ирдхуыз, кæддæр хури æмсар ерысгæнæг цæсгæмттæ? Æви сæ хатгай сынтау тар æхсæвы абырджытæ тæригъæддаг туг кæй калдтой, туджджынтæ дзы кæрæдзийы кæй цагътой, уыдæттыл карз фæсмонгæнгæйæ, сæхи хæрынц, æмæ æвгты бын дæр уымæн бамбæхстысты? Æви сæрибарыл мæлæтдзаг тохы бæгуы фидарæй равдыстой сæхи æмæ, фæллад хæстонтау, бахъуаджы сахатмæ сæ улæфт уадзынц — фæлтæрæй-фæлтæрмæ уæлахи-зы фæдисонтæ сты?..

Ирон лæджы фыдæлтыккон хотыхтæ... Куыд ницы дзурут, куыд бирæ дзурут уæлмонц зæрдæйæн!..

2.

Сылгоймаджы иугъæд хъæлæс мын фескъуыдта мæ хъуыдыты хал: «Ныр та уынут æвзист сауæфтыд гогон — хæххон донхæссæн мигæнæн. Дарддæр...»

Ноджы диссагдæр нывтæ ауадысты мæ цæстытыл. Мæ сæнтты базыртæ мæ ахастой райгуырæн хæхтæм...

Сæумæрайсом. Айнæг рындз, фынай къардиутæ. Скæсæн сырх зæлдаг афæлдæхт. Тар æхсæв æрхыты хуыснæгау фæлидзы, фыдæмбæлæгау хаты райсомы комулæфт. Нарæг къахвæндагыл æруайы дондзау чызг. Йæ рахиз къухы лыстæгхъуыр гогон æвзист нывæфтыдтимæ. Сæуæхсиды тын йæ ирд тæлмы йæхи найы.

Дондзау чызджы цæстыты æбæрæг цин æмæ сусæг уарзондзинад. Йæ дари дысты рæудымгæ гæзæмæ пæр-пæр кæны, фæйлауы сæ. Йæ зарæджы зæлтæ зынджы стъæлфæнтау æмбæлынц зæрдæйы тæгтыл, судзæгау сæ кæнынц. Æрнæг къæдзæхтæ, æгайнаг хъæд, рох суадон — иууылдæр æм æнцад хъусгæйæ базадысты, стæй йын фæндыры хыстау зыланг хъæлæстæй бахъырныдтой.

Æртæхдзагъд дзæгæрæг, мидбылхудтау, райхæлд зарæгмæ, зæрдæбынай сулæфыд рог уддзæф. Дзылаты рæсугъд сыл йæ хæмпус, пылыстæг къухтæ хъавгæ æрсæрфы, рæвдауы сæ. Хæхты сæрмæ Бонвæрнон бандзыг, цыма дондзауы æвæджиауы рæсугъддзинадмæ джихæй базад.

Цæуы сæууон æртæхыл мæйы чызгау дондзау. Къæйных ирдгæ йын йæ сау дзыккутæ узæлгæ фасы, стъалытæ йын йæ риуы æгънæджыты æргъæу арт ссыгътой. Дæрддзæф бæлæсты сыфтæртæ æрттивынц, ивылгæ цырæгътау. Дондзаст дидинджытæ йæм тилың сæ кæркæ-мæркæ сæртæ...

Йæ лыстæгхъуыр гогон бадардта суадоны цыхцырæгмæ. Цæмæй зыдта хъал рæсугъд, доны тагимæ сауæфтыд гогонмæ кæйдæр сагъæс кæй фæтагъд!..

ДОНХÆРИСТÆ

Чызджытау лæууынц доныбылты. Сæумæрайсом мигъы фæлмæй æрбаæттынц æрвхуыз сæрбаæттæнтæ, æфсæрмдзастæй, худæнбылæй фæкасынц кæдæмдæр. Сæ цъæх къабатæ ферттивынц зазы цырæгътау. Таучел æрдз сын йæ ирд ахорæнтæй,

хордзинæдтæй ницы бавгъау кодта. Кæм сты сæ курджытæ?

Сæ рæзты хæл-хæлгæнгæйæ згъоры сатæг дон. Хæрис-бæлæстæ нæ зонынц, уый сæ сусæг сагъæс у æви æбæрæг чындзонхонты зарæг. Сызгъæринхъæлæс булæмаргъ сæм ирон фæндыр фæкæсы, дымгæйы къуыззитт та цинмæ хонæгау. Мæй съл æркæны æвзист тынты пæлæз, стъалытæ сæм сæ цæстытæ фæныкъулынц усгур лæппутау.

Донхæристæ — доны чызджытæ! Хорз амонд уæ хай!

БАЛЛАДÆ БÆЛÆСТЫЛ

Фæзыгон æрдз цадаггай ивы йæ дарæс. Бур æмпылд сыфтæртæ, цæф маргъы базыртау, зилгæ-здухгæ хауынц зæхмæ. Æмырæй, зæрдæрисгæйæ быхсынц сæ карз хъысмæтæн.

Рæхснæг бæлæстæн сæ бон нал уыд сыфтæрты тæригъæдмæ кæсын. Сæ гомгæрцц къалиутæ тилгæйæ, уæле дæлæмæ фæлмæн хъæлæсæй æрдзырдтой:

«Ма тыхсут, мæ хуртæ, багæдзæ кæнут. Сойджын саумæры арфдæр æрныгъуылут æмæ та уалдзæг ног сыфтæр ракалдзысут. Зынг хур уыл уафдзæн йæ цыллæ тынтæ, булæмаргъ уæ рæвдаудзæн йæ хъуытаз фæндырдзагъдæй, фынккалгæ дæттæ уын кæндзысты сæ хъæлдзæг зарджытæ»...

Бæлæсты сусу-бусутæм налат дымгæ æрбамæсты. Футтытæ, къуыс-къуысгæнгæ комы нарæгæй йæхи рауагъта. Хус сыфтæрты йæ разæй скъуымбил кодта, фæйнæрдæм сæ фæхаста.

Уæдæй фæстæмæ бæлæстæ фæфыдæх сты налат дымгæмæ.

ЛÆДЖЫ ХЪУЫДЫ

Лæджы хъуыды.. Мингай азты йæ хъадаманты æлвæстой, пиллон арты йæ сыгътой, бызгъуыр дарæсы, æххормаг, æнæдастæй касти ахæстоны рудзынгæй, дард æрзæткъахæнты тылдта уæззау уæрдæттæ, йæ зæрдæмæ йын хъавыдысты топпы дзыхæй, фæлæ уæддæр нæ марди, уæддæр йæ диссаджы æрджæрæйнаг зынг нæ ахуыссыд. Иу фæлтæрæй иннæмæ арфæй-арфдæр, ирдæй-ирддæр, тыхджынай-тыхджындæр кодта. Æнусон Фениксау-иу æртхутагæй ногæй сыстад, сæрыстырæй тахтис дзыллæты знæт денджызы сæрмæ. Кæм сты ныр, йæ сæфтмæ чи бæллыд, йæ хурхмæ йын кæрдтæ чи дардта, уыдон?

Ивы зæххы хуыз, адæмы зонд, лæджды хъуыды. Ныфсджынай бырсы æрвон тыгъдадмæ, тырны æндæр планетæты, æгас Галактикайы æвидийгæ сусæгдзинæдтæ раргом кæнынмæ. Нæй йын батар кæнæн, бауromæн!

ХÆХХОН ЦАД

Хъавгæ, æнæсыбырттæй ленк кæнын æрвгъуыз цады. Мæ цыргъ бæлæгъ, карды комау, фады доны ирд пæлæз. Былгæрæтты цæст ахсы дидинджытæй нывæфтыд чысыл сакъадæхтæ, иугай цъæх фæлыст бæлæстæ. Сæ цъуппытыл андзæвыд сæуæхсиды фыццаг тын.

Цад æрыхъал. Рог уддзæф ын йæ уæлцъар гæзæмæ фæлхъæзæн кæны. Йæ цъæхбын арфы ризынц æврæгъты скъуыдтæ. Мæргътæ сæ иугæндзон цъыбар-цъыбурай бæстæ сæ сæрыл систой. Сатæг уæлдæфы æнцойдзинад фехæлдтой. Донхæристæ сæ къалиутæ ныллæг æруагътой, сæуон сагъæсты аныгъуылдысты...

Æвиппайды бæзджын къутæртæй урсных сæгуыт йæ сæр радардта. Иуцасдæр йæ мидбынаты алæууыд, къæрцхъусай фæйнæрдæм ахъахъхъæдта, стæй цадæггай йæ тæппуд былтæ æрхаста донмæ æмæ нуазын райдыдта. Сæгуыты ма бафæзмьдта ноджыдæр иу, къаддæр, æвæццæгæн, йæ лæппын. Уый дæр рахызт къутæрты бынæй...

Хуры цалх фæсхохæй стылди. Йæ зынг цæстæй ныккасти цадмæ. Гоппой-цъиу арвы цъæхы ленчытæ кæны. Фатау бынмæ æруадзы йæхи, цæрдæг ныззилы, стæй та, зарджытæ кæнгæ, бæрзонд стæхы. Йæ цъæхснаг хъæлæс æнæкæрон цины уылæнау зæлы цады сæрмæ...

Хæхтау æнусон, уарзтау сыгъдæг цад. Цъæх нæудзарыл æм фæтынды хъæдгæсы чызг. Йæ даргъ дзыккутæ донмæ сагъæсы тæгтау æруадзгæйæ, æнхъæлмæ фæкæсы йæ уарзоны фæзындмæ. Кæрдæгджын рагъæй фыййауы уадынды зæлтæ куы ацахсы йæ хъус, уæд æбæрæг амонды цинай айдзаг ваййы йæ цардбæллон зæрдæ. О, æнæхин уды рухс хъынцъым!..

Изæрмилтæ нарæг тæссæртты куы æрбахъуызынц, уæд хуры фæстаг тынтæ дондзаст дидинджытæй атонын нал фæкомынц. Бæлæсты аууæттæ фæкафынц дæлимонты æндæргтау, адæймаджы бафтауынц цавæрдæр тас æмæ æрхæндæг æнкъарæнтыл.

Цасфæнды куы кæсай, тарбын мигтæ кæм ленк кæнынц, уыцы рæсугд донмæ, дæхи дзы дзæбæх никуы фендзынæ — иу уылæн иннæйы сургæйæ сæмбæлынц былтыл, фынккалгæ исдуг атайынц.

Бынтон алæмæттаг хæххон æрдз фесты, æнæбын арвы куы ссудзынц æнæнымæц стъалытæ, уæд. Сæ мынæг рухсмæ цад аргъауы дунейæ фæсте ницы ныуадзы. Цыма йыл æгæрон тыгъ-дадæй доны чызджы риуы æгънæджытæ æрызгъæлдысты, уыйау тыбар-тыбур сисы. Йæ ивылгæ æрттивдæй цæстытæ тартæ кæнын райдайынц. Æрдæгцæг мæй саст тæлыйау æврæгътыл ратулы. Йæ фæлурс тынты уаццæг цад дыууæ дихы фæкæны. Налхъуыт-налмас ронау дардмæ бæрæг фæдары.

Æрвон дæлагъуыстау æргъæу цад. Æнкъард зарæгау сабыр цад. Йæ былгæрæтты, тарст цъиуау, мæ саби-дуг æрбайсæфт, дардæй ма йын йæ сусæг уынæр хъусын. Уираг дуртыл нæма атад мæ къæхты хъарм, æрвдидинæг нæма ферох кодта мæ талас уырзтæ. Мидбылхудгæ мæм кæсынц æртæх цæстытæй, узæлынц мыл сæ ирд тæмæнæй. О, рагбæллицты монц, цы фæдæ? Цæф æфсургъау, æрдæгфæндагыл бастадтæ? Æви дæ азты тымыгъ, сызгъæрин къусау, æврæгътæм фехста æмæ фæлмæн къæвдаимæ хæхтыл фæуарыдтæ, райсомы æртæхтæ та де згъæлæнтæ сты?..

Сындæггай ленк кæнын цады. Мæ цыргъ бæлæгъ, карды ко-мау, фады доны ирд пæлæз. Чысыл уылæнтæ йыл хъавгæ амбæ-лынц, тавиц æнхъæл ыл атыхсынц, фæлæ сæ бæлæгъ æгъатырæй йæ быны ассæнды. Æрмæст ма, судзгæ хъæдгомау, æрхæндæг фæд аззайы йæ фæстæ...

Хæххон цад — æрдзы фидауц. Бæрзонд къæдзæхты æхсæн æмбæхст у Цыкурайы фæрдыгау. Фæлæ йæм хатгай знæт тымыгътæ, зилгæ дымгæтæ балæбурынц, абухгæ йæ сфæйлауынц, зындон æй фестын кæнынц. Цад къæйдуртыл дзыназгæ йæхи ныццæвы. Йæ рыст уынæргъын ма фыдохы хъарæгау фæхъуысы уынгæг кæмтты, стæй ныссабыр вæййы. Ногæй та ныйирд, ныррухс вæййы...

Цад нæ, фæлæ адæймаджы зæрдæ!

ÆНÆНОМ ОБАУ

Бирæ хæттыты федтон уыцы обау, бирæ хæттыты йæ цуры уагътон мæ фæллад. Хъæугæронмæ-иу саныччыты фæдыл куы афтыдтæн, уæд-иу тыгъд быдыры фидауцмæ æнæмæнг мæхи

байстон. Мæ къах-иу мæ нал хаста уырдыгæй. Уайтæккæ-иу йæ цъупмæ ссыдтæн. Мæхицæй-иу ныббуц дæн. Æмæ куынна! Уырдыгæй, обауы сæрæй, мæ алфамбылай дуне æндæр хуызы зынд, æндæр ад кодта.

Диссаджы тымбыл æмæ бæрзонд обауы фæтæнсыф кæрдæг цæвæдджы риуыгъд нукуы бавзæрста.

Æмæ обау уæлдай æмбисонд у йæ кæркæ-мæркæ дидинджытæй. Сæ адджын тæфæй сæр зилæгау кæны. Фæндагтоны зæрдæ сæм æнæмæнг бахъаздæн. Сæ иувæрсты нæ ахиздæн...

Æнæном обау! Цы зæд, цы дуаг дæ æрхаста ардæм? Кæд равзæрдтæ? Цæмæн дæ иунæг? Æви, мыййаг, нæ фыдæлты рох ингæн дæ, æмæ дæ æрдз уымæн хъулон рæвдыд кæны, уымæн буц дары? Хъамадзæф ностау, дæ дзыхъхъытæ цы амонинц? Цы дын фæдзурынц райсомы ирдгæ æмæ изæры уддзæф? Цæуыл фæкæуыс æртæх-цæссыгтæй? Зæрин хуры тынтæ тæмæнкалгæ фæхъазынц дæ цъæх нывæфтыд куырæтыл. Митхуыз æврæгътæ ленкгæнæгау фæсмынц дæ сæрты, булæмаргъ дын фæзæры йæ къуызыт зарджытæ.

Æнæном, æдзæм обау...Рæстæджы уартау ныддæлгом дæ зæххыл, æрхуым зæрдæйау æмбæхсыс æнæкæрон сусæг-дзинадтæ, ивгъуыд æнусты цæсгом...

ФÆСНОМЫГ УАЙДЗÆФ

Чи загъта, уарзондзинад бирæ нæ хæссы, азты тымыгъ æй æрхутаг фестын кæны? Уый раст нæу. Дзæвгар рæстæджы фæстæ дæр ма зæрдæйы къуырфы, нуæрст цæхæрау, баззайы зына-нæзына зынгæй. Базмæнт æй, æмæ æхсидгæ стъæлфæнтæй æхсонау ферттывдæн, сабухдæн къабæзты, цæстытæ атар кæндæн. Уарзондзинад цардау домбай у...

Райдзаст, уæрæх уат. Гом рудзынджы раз рог дарæсы лæууы асæй рæстæмбис, нарæг астæу, сауцæст æрыгон сылгоймаг. Йæ мыдхуыз ставдбыд дзыкку æнæбары здухгæйæ, æдзынæгæй кæсы зонгæ æрдзы нывтæм. Фæлæ йæм абон дзæбæх нæ хъарынц, Цыдæр æбæрæг катæй, сусæг фæдис ын æнцой нæ дæттынц. Йæ хъуыдытæ бынтондæр ныссуйтæ сты. Йæхицæн бынат нал ары. Йæ мидзæрдæйы афæнд кодта исты ирхæфсæн мадзал ссарыныл, фæлæ уый дæр йæ къухы нæ бафтыд. Ног æфснайд уаты фырадæргæй зилдух кæны...

Тала бәләсты цъуппытә арвмә сәхи ивазынц. Расыг ләгау рәдзә-мәдзә кәнынц. Әхсәвдзу цъиу йә хурхы уадындзтә тоны, цыма дуне райхәл кәнын иууылдәр уымә кәсы. Рог уадымс әнәуынгә базыртыл әрбахәссы Терчы уынар, фәлә Эллә уыдәттәй ницы хаты. Йә хәрзконд уәнгтыл цыма тәфсәг бахәцйд, уыйау ризәгау кәнынц...

Ногәй рудзынгмә хәстәгдәр бацйд. Йә цәстәнгас ахаста әрвгәрон тарбын әврәгътыл. Сәууон хуры рухсмә сә кәрәттә куы фәирдгомау сты, ног бон, уайсадәг чындзау, йә хәрдгә хыз сындәггай исын куы райдыдта, уәд... Уәд әй, рох әнхәл кәмән уыд, уыцы мысинәгтә әвиппайды сә уәлныхты аскәәфтой!..

Хьәугәрон кьуыбыр, дидинәгджын фәзтә, сатәг суадон. Әнәнцой, ахсджиаг саби-дуг. Астәумә кәрдәджи сәумәцъәхәй цәуынц Муратимә сәуәхсиды рәубазыр тын әрцахсынмә. Амонды тын әй хуыдтой. Әхсарджынәй бырстой размә. Сындз-судзинтә сә кьәхты ныхстысты, дзедыртә сыл сырх тәлмытә уагътой, фәлә йә уәддәр не 'рцахстой. Кьухты бынәй-иу тарст маргьау фәппәррәст кодта. Әвәццәгән, уый әцәг амонды тын уыди..

Сә сыгдәг уарзондзинад нә цыди сә зәрдәты, хохаг донау ивыләнтә кодта. Цас әмә цас рухс фәндтә нывәзтой сә фидәны цардәй! Цас уарзәгой ныхәстә фәкодтой кәрәдзийән, куыд амондджын уыдысты!..

Фәлә цард доны кьусы хуызән у, фәзәгъынц. Кәдәм фәкьул уыдзән, уый ничи зоны. Эллә йә мадән иунәг чызг уыд. Йә мой хәстәй нал сыздәхт, әмә йә сидзәр хьәбулы номыл фәбадт, кәд әм бирә курджытә, хохәй-быдырәй, кьахихсыд баисты, уәддәр. Чызг йә чындздзон кары куы бацйд, уәд йә фыды әфсымәртә тәрхәттә райдыдтой. Эллә Муратимә йә хьысмәт куы сбәтта, уәд йә ныййарәг цы фәуыдзән? Нырма ләппуйы фондз азы ахуыр хьәуы, уый фәстә йә, чи зоны, әмә кусынмә кәдәм арвитдзысты. Уәд идәдз ус иунәгәй кәй бәрны баззайдзән? Әвәццәгән, сә чындзы дарын уыдонмә куы әрхауа, зәгъгә, уый тасәй әфсымәртә магуыр чыздгы зонд галиутә кодтой. Дә уарзон йә фындз мәрзын куынә зоны, сау капекк куынә ма бакуыста, уәд, дам, дә уыцы дзидзидай цәмән хьәуы? Ныхъхъуыдты, дам, уадз уарзондзинады кой. Дә уынгәг уавәры дә хьуамә рәузонд әнкьарәнтәм әвдәлгә дәр ма кәна. Уыдонәй цард саразән нәй. Фәлтау

махмæ хъус. Чи дын ис æндæр къабаз, хъæды халонау зыбыты иунæг куы дæ ацы мæнг дунейы, уæд?

Æмæ цыбыр рæстæгмæ дурзæрдæ фыды æфсымæртæн сæ иумæйаг фæнд бантыст. Сæ хæрæфырты талф-тулфæй йæхицæй бирæ хистæры фыццаг фæкодтой...

Рацыд цалдæр азы. Эллæ, фырыхъулы хуызæн дыууæ лæппуйы мад, йæ цардæй разы у. Номдзых, нымад лæг ын ис. Хорз цæстæй йæм кæсы. Ницы хъуаг у. Йæ мад дæр цæры семæ. Йæ сияхсæй ницæмæй хъаст кæны. Æрхъæцмæ йыл нæ лæууы. Æнæ кæрæдзи комдзаг дæр нæ кæнынц. Цы ма ваййы бæллиццагдæр амонд?

Фæлæ фæстагмæ, йе 'муд æрцæугæйæ, Эллæ бамбæрста йæ карз рæдыд. Йæ зæрдæ æнустæм баззад æртæхдзаст уыгæрдæнты, фыццаг хурыскасты, Муратимæ цы къахвæндæгтыл цыдысты, уым...

Йæ лæгæн цы базонын хъуыд усы зæрдæйы уаг. Нæл гогызау, ныхъхъуынтъыз. Тызмæг, схуыст ныхæстыл нæ ауæрды: «Дæ цард дæ гуыбыны нал цæуы æви дæ зонд фæцыд?» Мураты йын æдзух йæ цæстмæ дары.

Иу изæр бынæттон радиойæ бирæ арфæйаг ныхæстæ фæкодтой зындгонд инженер-геолог Мураты тыххæй. Уалынмæ райхъуыст лæппуйæн йæхи хъæлæс дæр. Уæздан, хиуылхæцгæ, аив ныхасыхъæд. Бæрæг уыд, дзурæг æнакæрон уарзтæй кæй уарзы йæ дæсныад, йæ царды нысанмæ кæй цæуы ныфсхаст æмæ сæрыстырæй, уый...

Эллæ фестæлфыд. Цавддурау æмырæй аздад. Йæ зæрдæ цыма ныртæккæ йæ риуы гуыдыр срæмудздзæн, уыйау тыхджын гуыпп-гуыпп скодта. Цас ахаста уыцы æнахуыр æндзыг уавæр? Иу уысм æви æнæхъæн æнус? Уый Эллæ йæхæдæг дæр нæ рахатыдта. Кæд ын тæссаг уыд, йæ фыдзонд мой йæ куы бафиппайа, уымæй, уæддæр йæ цæстытæ ныццафта радиомæ. Йæ зæрдæ йæ коммæ нал бакаст. Ноджы... Ноджы йыл йæ фыдбылызы къухтæ комдзог рацыдысты. Репродуктор хъæрдæрæй дзурæг куыд фæкодтой, уый æмбаргæ дæр нæ бакодта...

Мураты ныхас ын цыдæр æнахуыр цин лæвæрдта, йæ зæрдæйы тæгтæ йын агайдта уадынды зæлтау. Сылгоймагмæ афтæ каст, цыма йæ кæддæры уарзоны хъæлæсæй дард сабидуг дзуры, фæсномыг уайдзæф ын кæны...

Йæ лæджы цæстытæ туджы разылдысты. Тæхæгау бакодта

Ныр хуымгæндыл Малацийы къахвæд нал зыны. Йæ кусæн дуг кæмдæр фæсте аздад. Æндæр, æрыгондæр, галтæ комы хуым кæнынц.

Мæнæ æрбахæстæг сты. Сæ уæззау тыхулафт хъуысы. Гутон сау тæлмытæй фæлдахы саумæр. Суадоны раз галтæ æрлæууыдысты. Сæ хицау сæ суагъта. Уыдон ахуыр къахвæндагыл сфæрдæг сты дон нуазынмæ, Тотырадз та гутон сыгъдæг кæнынмæ фæци.

Малаци йæм хæстæгдæр бацыд. Æфсондзы раз æрлæууыд. Чи зоны, æнхъæлмæ каст, йæ хицау æм, фыццагау, фæдзурдзæн, йæ ныхы сау стъæлфыл йæ дæрзæг арм хъавгæ æрхæсдзæн, фæлæ йæм уый кæсгæ дæр нæ ракодта. Йæ гутоныл æндæгъд уымæл сыджыт йæ цыбыркъух фыййагæй хафта.

Зæронд гал йæ мидбынаты цæхгæр разылд. Сындæггай ра-
раст хъæумæ.

Æз кастæн йæ фæдыл, цалынмæ хæлд мæсыгæй нæ фæау-
уон, уæдмæ. Иунаг хатт дæр йæ цыд нæ фæурæдта. Цыдæр
æфхæрддзинад уыдис йæ сабыр къахайсты..

Хуымгæнæгмæ бауайдзæф кæнынмæ куыд фездæхтæн, афтæ
ауыдтон, уый дæр Малацийы фæдыл кæй кæсы. Йæ фыййаг
æрхауд йæ къухтæй:

— Алы бон дæр афтæ кæны, - загъта мæ фыды рагон хæлар.
— Фæлæ йын цы чындæуа? Кусынхъом нал у, æргæвдынмæ та
йæм къух нæ тасы. Мæ бинонты дарæг уыдис..

Æз æрфæсмон кодтон, зæронд лæджы дурзæрдæ рахонинмæ
кæй хъавыдтæн, ууыл. Бамбæрстон, Малацимæ барæй йе 'ргом
кæй не здахы, уый. Кæннод хизынмæ нал фæкомы..

Дыккаг бон æз дарддæр цыдтæн мæ фæндагыл. Цалынмæ
комы фæзилæнæй нæ ахызтæн, уæдмæ рындзы сæр сау æндæрг
дардмæ бæрæг дардта. Уый Малаци ногæй æнхъæлмæ каст йæ
хицаумæ.

ÆГЪУЫССÆГ ÆХСÆВ

Сырды знæт богъ-богъ æнкъуысын кæны изæры сабырдзи-
над. Æвæццæгæн, зæрæхсиды артмæ мысынц сæ райгуырæн
бынæттæ, кæддæр сæрибарæй кæм цуан кодтой, уыдон. Ныр
сыл сæ хъысмæт комдзог рацыд. Æфсæн къалатиты сæ
æцæгæлон бæстæтыл ралас-балас кæнынц.

Æрбацауджытæй чидæртæ сырды размæ баппæрстой дзулы къæбæртæ. Фæлæ сæм уыдон смудгæ дæр нæ кæнынц. Адæмы сарты æнкъардæй кæсынц, æрвгæрæтты боны рухс кæм сысы, уырдаæм. Сæ тохмондаг дзæмбытæ ныхъывтой æнауынон цагтам. Сæ тых, сæ бонæй афæлварынц сæ ратоныныл. Фæлæ кæм! Æмæ уæд сæ уынгæг уынæргъын ноджы тынгдæр ныййазæлы хуссайраг арвы бын...

Сырды æнæрынцой ниудмæ дард рагбонты уæззау цау æрыхъал мæ зæрдæйы. Судзгæ æхсидавау ныббыцау мæ риумæ. Улафын мæ нал уадзы...

...Æнахъом лæппуйæ фыццаг хатт æрбайрох сты йæ хъазæнтæ. Кауы зыхъырæй уынгмæ кæсы. Уым æнадаст цигайнаг йæ фæдыл ласы арсы лæппыны. Чысыл сыр дæнтæфæй бафæлмæцыд. Дыууæрдæм ратæх-батæх кæны. Йæ сæр кæм амбæхса, уый нæ зоны. Хатгай йæ хицауы размæ базгъоры, йæ фæстаг къæхтыл алаууы. Къæбылайæу бахъыс-хъыс кæны, фæлæ йæм цигайнаг йæ хъус нæ дары.

Сусæны хур æгъатырæй судзы. Арсы лæппын йæ удæй бацъыд. Зæххыл атылд. Нал ысты. Лæг ын йæ бæндæн райвæзта, фæлæ сыр дæнтæ ком дæтты. Йæ хъару асаст. Цигайнаг æрбамæсты. Кæм ехсы хъæдæй, кæм уæззау цырыхъхыты цыргъ фындзтæй — нæмыныл нал ауæрды. Арсы лæппыны æрдиаг ссыд...

Сабийы рустыл хъарм цаэссыгтæ æрфæд кодтой. Уынгыл йæ цаэст ахаста. Змæлæг никуыцæй зыны. Баба та кæмдæр хуынды ис. Цы чындæуа?

Цигайнаг, æнахуыр хъæртæ кæнгæйæ, сырды лæппыны тынгæй-тынгдæр нæмы. Æллæх, мардзæн æй, зæгъгæ, лæппу уынгмæ фæдисæй разгъордта:

— Хорз лæг, мауал æй нæм! Тæригъæд у... — кæуын хъалæсæй лæгъстæ кодта æнæзонгæйæн. — Æнтæфы бастад. Хъусыс? Æз ын ныртæккæ æхсыр раскъæфдзынæн...

Цигайнаг сабимæ фæстæмæ дæр нæ ракаст. Йæ куыст дарддæр кодта.

Лæппуйæн уыцы æвирхъау нывмæ кæсын йæ бон нал уыдис. Цæстыфæныкъуылдмæ нæмæджы къухыл æрцауындзæг, фæлæ йыл æнæнхъалæджы тыхджын цаф сæмбæлд. Портийæу иуварс асхъиудта. Йæ цаэстытæ атарта сты...

Куы æрчыцыдта, уæд рыгджын фæндагыл фæдта цафхад-

джын цырыхъхъыты фæдтæ. Сæ ных уыдис хъæугæроны 'рдæм...

Арсы лæппыны дарддæры хъысмæт сбæрæг фæстæдæр. Æрхмæ хæстæг æй фыййæутты куыйтæ бахсыдтой...

Сатæг уддзæф ризы сырды ниудæй. Мæ хуыссæджы хай мын бындзыггай тоны.

СИДЗÆР РУДЗГУЫТÆ

Æрæджы дæр ма сæ узæлгæ сæрфтой чызгайы къухтæ. Рыдзы мур дæр съл абадын нæ уагътой. Бæрзонд хæхты чылдымæй-иу хур йæ был куы сдардта, сæуон арвы риумæ-иу зæрватыччылтæ цъыллинджытæгæнгæ сæхи куы систой, уæд-иу рудзгуыты хицау дыккаг уæладзыгæй йæ сæр радардта, ног боныл-иу сывæллонау ныццин кодта.

Ныр йæ уарзон цæрæнуат æвæгæсæгæй аздад. Афтид уаты дымгæ зилæнтæ кæны. Фæлдахы, кæркуасæнтæм-иу чызгай цы чингуытæ кастис, уыдоны сыфтæ.

О, ам æхсыст йæ зонд, йæ хъару, ам æрызгъæлдысты йæ фæлмæн рустыл фыццаг уарзты цæссыгтæ дæр...

Бавнал цæмæфæнды дæр, æмæ банкъардзынæ чызгайы къухты хъарм. Уый баззадис ам фæсмойнаг, нæфæтчиаг мысынагæн...

Мысынц рудзгуытæ... Æвзонг удæн мады цæстытау уыдысты. Уыдон æм скъæфтой хуры фыццаг тын, уыдон ын нывæзтой æргъæу галуантæ йæ сонт бæллицтæй, уыдон æй хуыдтой дард, æбæрæг фæндæгты къуыбылой райхалынмæ...

Æгуыппæг, æрхæндæгæй кæсынц дунемæ дьууæ рудзынджы. Æнхъæлмæ кæсынц, стыр сахары тæмæныл сæ чи баивта, йæ къухæвнæлд æвдадзы хосау кæмæн уыдис, уыцы чызгмæ. Цымæ, кæм ис афонмæ? Цавæр ног бæллицтæ йæ асайдтой сæ фæдыл?

Мысынц рудзгуытæ... Сæ узал æвгтыл фæндаджы рыг æрбадт. Рæхджы дунемæ дзаг цæстæй кæсын сæ бон нал уыдзæн.

Изæры фæлмы аныгъуылдысты зæронд рудзгуытæ. Æрдæгрох зарæгау райхæлд се 'рфгуыты æлхынцъ. Стъалыты мынæг рухсмæ сæм æрыздæхт сæ рагбонты фæлгонц...

Мæнæ саулагъз чызг, рудзынгыл банцой кæнгæйæ, æдзынæгæй кæсы уынгмæ. Чи зоны йæ фæнды, æхсæвы тары тæргайæ чи ацыд, уыцы лæппуйы фæстæмæ раздахын, йæ зæрдæйы æмбæхстдæр æнкъарæнтæ йын æргомай фæдзурын...

Арвыкомæй æрбадымдта сатæг ирдгæ. Чызджы буары

иннардаем ахызт. Фыркаатайæ рудзынгмæ тынгдæр нылхъывта йæхи, цыма йæ судзгæ хъуыдыты сусæгдзинад уымæн фæдзæхста.

Мысынц рудзгуытæ...Зæххыл ма сын удæнцойæн уыцы хорзæх баззад. Мысынц, фæлæ сын сомбон нæй, зæрондæн куыд нал вæййы сомбон, афтæ. Сæ хицау сæ быныл ныууагъта. Йæ хъал зæрдæйы фæдыл ацыд...

Сидзæр рудзгуытæ. Æрмæст сын хурыскасты сыррдонцъиутæ фæзарынц нымд хъæлæстæй, мæй сæ фæбуц кæны йæ фæлурс тынтæй...

КÆУÆГ ÆНДÆРГ

Æз æй фенын алы райсом дæр. Бæрзонд, къæсхуыртæ, урссæр — нæ уынджы фæцæйцæуы уæзбын, хъавгæ къахдзæфтæй. Йæ рахиз къухæй фидар фæхæцы нывæфтыд цым лæдзæгыл. Йæ дæларм цавæрдæр тыхтон тъыст, афтæмæй цæхгæр уынгыл ахизы горæтгæронырдæм, Терчы фале фæаууон вæййы. Кæдæм — бæлвырд ничи зоны. Кæрты цæрджытæй иу дæр йемæ дзæбæх зонгæ нæу. Мадзура, æхгæдзæрдæ лæг у. Иунæгæй цæры.

Зæронд лæджы æбæрæг сурæт мæ цæстыты разæй нæ хызт. Лæмбынæгдæр æм кæсын райдыдтон. Стыр цъæх цæстытæ. Бæзджын халас æрфгуытæ. Йæ ныхыл — арф æнцъылдтæ. Йæ дæрдджын сæрак худ æнтæфбон дæр йæ сæрæй нæ иста. Йæ цæстгом мæм фыццаг тызмæг, мæстыхуыз фæкаст. Фæлæ дзы фæстагмæ рахатыдтон æгæрон сагъæс æмæ мæт...

Иу бон нал фæлæуыдтæн æмæ æнахуыр лæджы фæдыл фæраст дæн.

Горæты кæронмæ æввахс æнæзонгæ стыр фæндагæй фæзылд дурвæткъуыджын æрхмæ. Астымы ахызт, æрдузы фæхæрдмæ кодта. Иунæг хатт дæр фæстæмæ нæ фæкаст. Уæззаугай йæ цыды мæт кодта, фæлæ æз уæддæр тарстæн, куы мæ бафиппайа, зæгъгæ, æмæ аууæтты-аууæтты æмбæхстон мæхи.

Æрæджиау мæм фæсмон æрцыд: «Цæмæн рацыдтæн цæуылдæр уæззау тыхст адæймаджы фæстæ?»

Фæлæ зæронд лæг хъæды къохы куы адард, сæууон æртæхыл куы ауыдтон сусæгдзинадæй дзаг къахвæдтæ, уæд загътон: «Цæй, цы уа, уый уæд! Зæрдæхсайд æмæ мидхъуырдухæны бæсты фæлтау кæронмæ базонон йæ цыды сæр...»

Æрвдзæф бæласы хæдфæстæ разынд рæсугъд нæудзар. Дарддæр къахвæндаг фæсаджил. Зæронд лæг æрлаууыд. Фæрсæгау скасти бæлæсты цъушпытæм. Йæ худ систа. Ризгæ къухтæй райхæлдта йæ дидинджыты тыхтон. Сæргуыбыр, уæнтæхылæй бамыр.

Æз хæстæгдæр бацыдтæн йæ цурмæ. Стыр къуындзихы фæсчылдымæй мæ сæр радардтон æмæ ауыдтон...кæрдæгæй æмбæрттæ обагонд. Йæ уæлæ дидинджыты бæстытæ — чи хус, чи æрдæгхус, чи та хуссайраг хуры рухсмæ тæмæнтæ калдта. Йæ хъæдын цыртыл цыдæр ставд фыстытæ. Бамбæрстон, къаннæг обау æдзард æфсæддоны ингæн кæй у, уый. Фæлæ æнæхъæн хъæды астæу иунæг цæмæн у? Ацы тарф къуылдымтыл карз хæстытæ куы цыд, уæд иннæ зынгхуыст салдæтты уæлдай хибарæй цæмæн ныгæд у?..

Фырдиссагæй бандзыг дæн, змæлын нал фæрæзтон.

Æнæзонгæйы цæстытæ уыдысты хус, æрдæгцъынд. Фæлурс былтæ — æлхывæд. Йæ мæллæг къух рæвдаугæ æрхаста хъæдын цыртыл.

Райсомы æрдз ныхъхъус, ныссабыр. Иугай цъиутæ ратæхбатæх кодтой бæлæсты сыфтæрджын къалиутыл. Сæ базырты пæр-пæр мæм зæронд лæджы зæрдæйы хъарæгау фæкасти...

Хъæды æдзæм уавæр фехæлдта зыр-зыргæнаг, уынгæг хъæлæс:

«Мæ цæстырухс, мæ иунæг бындар! Иры зæххыл дæ туг ныккалдтай æмæ ныр дæ фæллад уадзыс. О, тохвæллад дæ... Дæ рæзгæ цард нæ бавгъау кодтай æмæ тъымы-тъыматæм рухс дзæнæты фæбад...»

Зæрдæсаст, маствæлтæрд фыд сыстад. Фæстаг хатт ма йæ армы тъæпæнтæ æрæвæрдта узал сыджытыл. Бирæ фæкаст дидинвæлыст обаумæ. Йæ цæстыты цъæхы разындысты уырдыг лæууæг бæлæстæ, цыма йе 'дзард хъæбулы æнцойдзинад уыдонæн фæдзæхста, стæй сæргуыбырæй, цудгæйæ рараст. Хъæды æрдузæй куы фæаууон, уæд мæ уæрджытыл æруагътон мæ сæр æмæ, цыма зæронд лæгæн раздæхынæй тарстæн, уыйау сусæгæй куыдтон...

Уыцы бонæй фæстæмæ æнахуыр лæджы ничиуал фæдта...

АЗТЫ 'ХСÆНТЫ

ИРВÆЗÆН

Куыд ма фыссон æмдзæвгæтæ?
 Ыстæнæг и мæ уд.
 Туг зæрдæйæ куы фæтæдзы,
 Мæ тарф хъæдгом рæхсгæйæ.
 Цы фæуон æз, куыд ма цæрон,
 Зæгъут-ма мын, зæгъут,
 Фæндаггæрон, æргъæвст цъиуау,
 Мæ цъæх уалдзæг мысгæйæ?

Куы 'ркъул ваййы мæстæфхæрдæй,
 Æрхæндагæй мæ сæр,
 Уæнгсаст æмæ уæнтæхъилай
 Куы фæцудын, цæф сагау,
 Уæд ма, цымæ, кæм фæхъæуы
 Æмдзæвгæтæн сæ сæр?
 Мæ къæхты бынæй райхъуысы
 Сæ хæстулæфт, кæсагау...

Ды-иу уæддæр ныммар, мæ хур,
 Дæ зæрдæйы хъæрзын,
 Æркæсæнт дæм дæ фæсмон дæр,
 Дæ уды рис дæр хардзау.
 Уыдзæни дын, æлутонау,
 Æмдзæвгæтæ фыссын, —
 Дæ сау хъæдгомæн фестдзысты
 Аза-сыфау, æвдадзау.

О, МÆ ДИДИНДЖЫТÆ

Арвы цъæх фæирд и: алыгъдысты мигътæ,
 Салд зæххы хъæбысмæ худгæ-хур æркаст.
 Рафастой, фæрдгуытау, бæласæн йæ хихтæ,
 Пумпуси цæкуытау, фестæдысты раст.

Цæст уæ уындæй ради, ме ‘рвон дидинджытæ,
 Уе ‘рдзон миниуджытыл ме ‘взонг сæнттæ — баст.
 Уалдзæгæн уыдыстут йе ‘ргом фидиуджытæ,
 Рагбонты нæ зыдтат, цию хъыгдзинад, маст.

Хуры рухсмæ кодтат химидæг тæхуды,
 Хуры тынтæн кодтат цингæнгæ хъæбыс.
 Фæлæ рацæй-рабон æмæ уын уæ худын
 Асайдтой фыдтымыгъ, сонт дымгæтæ, хъызт.

Бацыдыстут тохы, уе ‘стыр ныфс нæ асаст.
 Мардæрцыды уацау, уыд мæнæн уæ зын.
 Фæлæ та уæм хъазгæ хурзæрин æрбакаст,
 Æмæ ног уæ уæлæ царды фæд фæзынд.

Систой та уæ сæрмæ цины зарæг мæргътæ,
 Ногæй та æмбойны сæрттыфта уæ хуыз.
 Зæрдæ уемæ райы, арвгæрон фæцъæхтæ.
 У уæ цин мæнæн дæр, амондау, æххуыс.

ÆРГОМ НЫХАС

Лæг иу хатт цæры а дунейы ‘рмæст,
 Цы тауæм уæд?..
 Цы рын, цы сон, цы низтæ?..
 Нæхицæн иу цард бауарзæд нæ цæст, —
 Дыууæ царды кæд чи батыдта искуы?

Уæдæ ма ныр цæмæ у, цымæ, каст?
 Кæмæй, цæмæй, цы мæрдтæй кæнæм хъаст?
 Мæнгард æмæ тылиф дзырдты хъуытаз
 Нæма сфæлахс?
 Зæгъæм æргом ныхас!

...Кæмдæр та, кæс, козбауы фæнд æрнымæхст...
 Мæ уаз хъуыды мæ былалгъыл нынныхæст...
 Йæ мидбынаты фесхъиудта æваст!
 ...Кæдзæхы фахсыл хуры тын ныссаст.

ЦАРД — ФЫЦГÆ ЦÆДЖДЖИНАГ

* * *

Нæ бурæмæдз, нæ сасм —
Нæ зæрдиаг ныхас.
Куы асæтты кæрдзын,
Йæ баныхасын — зын.

Сæртæг дæ ды, сæртæг,
О ме ‘ гæнон зæрдæ!
Кæй зоныс ды сæттын,
Кæд уымæй дæ тыхджын?

Æндæра уаис дур,
Æмæ, цу, дурмæ дзур...
Куы бацауазынц дон,
Фылдæр у уæд йæ бон...

* * *

Ыской, дам, æри у,
Æри та — тыхми.
Цы райсай, — ызнаджы,
Цы раттай, — дæхи

Йæ лæвар — цъæх дари,
Цызæхуыдтытæ.
Æнхъæлыс дзы нал и
Зæрдæхудтытæ?..

Зæрдæ, дам, æрцындзы
Фындзæй ыскъахти,
Æмæ йæ йæ фындзæй
Фæстæмæ ссарди.

Мæ зæрдыл дæ дарын
 Фæразын æз кæд,
 Дæ чысыл лæвары
 Ис стыр зæрдæ уæд.

* * *

Сызгъæрин фест, сызгъæрин хур, сызгъæрин,
 Æнæ дæу уаин талынджы хъæндилау!
 Кæй дæн дæуимæ афтæ хорз æмдзæрин,
 Нартхорау уымæн рафтауын къæбила.

Сызгъæрин фест, сызгъæрин хур, сызгъæрин,
 Нæ удтæм хур дæ хуртæй кæсы махæн!
 Дæ сызгъæриндæндаг нартхор — æрмæрин.
 Дæ хурты хурты хуртимæ йæ бахæр...

* * *

Сугты цагъды бынмæ згъæлынц къæпцæлтæ,
 Руругæнæн артæн уыдон — æртхос.
 Хорæн йæ зыгуым, йæ зру сты йæ сæртæ.
 Дымгæ сæ ахæссы, баззайы хор...

Цард у фыцгæ цæджджинагау, йæ сæрыл
 Рæбынты капи-фынчытæ æвзæрынц.
 Капиисæнæй сæ 'рбахаф, ыскал,
 Фæлæ цы сисдзæн мæ фыдис, магъа...

* * *

Каухалæнтау азгъæлдысты азтæ,
 Кауы михау баззадтæн лæугæ.
 О, уæд та куы сбæззиккой, куы, састæй
 Артысхæпæн къæпцæлтæн, бæргæ!

Сахуырстай ма ды дæ урс сæр сауæй.
 Æрдзæн й' ахуырст нал ыссаудзæн, нал!
 Хæц фæлтау, цы дæм æрхауд Хуыцауæй
 Æмæ у дæ халас сæрæй хъал!

Картофы тых бацыди йæ билцъы,
 Баруади йæхæдæг та, ныппыс.
 Бутъро бæлас, зулкъагур дыл иу цъиу
 Абадт кæд, уæд истæмæн бæззыс!

Афæлдæх, дæ мæлæтыл ма ма тыхс,
 Бутъро дæр ма рухс кæны æхсæв.
 Ды дæ бынæй талатæ ысуадзыс,
 У сæ райгуырд уыдонæн дæ сæфт...

Каухалæнтау азгъæлдысты азтæ,
 Кауы михау баззаттæн лæугæ.
 О уæд та куы сбæззиккой, куы, састæй
 Артысхæцæн къæцæлтæн, бæргæ!..

* * *

Иу хатт мын скъахтай мæ зæрдæ
 Æмæ фæци...
 Царды нæ зонын дыууæрдæм
 Ивын мæхи!..

Иу бон фæхай кæн дæ сучъи,
 Иннæ бон та
 Равдис тымбылкъухæй фучъи —
 Диссаджы ‘гъдау!..

Бахъав-бахъав фæкæн, кармау,
 Бадæнхъæдыл...
 Иу гæпп ыскæнын æз галау
 Æмæ нывыл!..

Алы хæсты размæ мары
 Къогъо лæджы.
 Иу цæф, мыдыбындзау, дарын
 ‘Нæнхъæлæджы!..

Иу бæрæг ранмæ фæцæвы
 Нукæн йæ дон,
 Уымæн фæхуынкъ кæны йе ‘ртах
 Дойнаг дур, зон.

Иу хатт мын скъахтай мæ зæрдæ
 Æмæ фæци..
 Царды нæ зонын дыууæрдæм
 Ивын мæхи!..

* * *

Фæкъахтам кæрæдзи зæрдæтæ,
 Фæхауди нæ удты æртау,
 Фæкæнæд, фæкæнæд уæддæр нæ
 Кæрæдзи фæндиаг Хуыцау!..

Дæуæн мæ куыд хуыздæр фæндыди,
 Сыгътон дын дæндагæй цырагъ.
 Зæрдæмæ ныккæсæн кæд уыди?
 Мæ боцкъа мыд разынд цъыдагъ.

Дæ фидар зонд къайны хох разынд,
 Мæ бон дæ нæ баци сæттын,
 Уæдæ дын æз фидар дæн — Хъарсы,
 Мæн басæттын дæр дын фæзын.

Зæрдæйæн, дам, бирæ нæ хъæуы,
 Чысыл фæцъызытт дæр ын — фаг,
 Нæ бон та ыссарын куы нæ у
 Æбын фурды уыцы æртах.

Æрцыди сыгъд зæрдæтыл уарын,
 Æрбадти сыгъд фæндæгтыл рыг.
 Æз та кæд, цæхæрæнхъæл, луарын
 Сыхырнайæ узал фæнык?..

Фæкъахтам кæрæдзи зæрдæтæ,
 Фæхауди нæ удты æртау,
 Фæкæнæд, фæкæнæд уæддæр нæ
 Кæрæдзи фæндиаг Хуыцау!..

* * *

Чи нукуы айвæзта бонивайæнты
 Уасæджы уасынмæ иу хатт йæ уæнгтæ,
 Чи нукуы ракаст йæ куыдзы рæйынмæ
 Хурыскасты размæ сыхагмæ уынгмæ,
 Уый цард дæр цард у?

Чи нукуы сæппæрста уалдзæджы тынджы
 Цæхæрадоны къуым иу белгом сыджыт,
 Иу хоры гага дзы чи нæ ныппæрста
 Æмæ йæ хъарм мæрæй чи нæ ныуæрста,
 Уый цард дæр цард у?

Чи нукуы бафынæй авдæны хъæдыл
 Иу хатт йæ царды йæ хъæбулы мæтæй,
 Чи йын нæ сыгъта йæ цырагъ дæндагæй,
 Чи йæ нæ сарæзта царды фæндагыл,
 Уый цард дæр цард у?

Чи нукуы царди йæ фыдæлты фарнæй
 Æмæ фыдызæххы къонайы хъармæй,
 Чи нукуы скасти йæ Хуыцаумæ иу хатт
 Æмæ кæй ингæнмæ кæсынц ныр тигъмæ,
 Уый цард дæр цард у?

ДАШИТИ Раман

НЕ 'ССЕРДЗÆЙ УОД ÆНЦОЙНÆ

НИХХУСТÆНЦÆ СУРХ ТУНТÆ

Ниххустæнцæ айзæри сурх тунтæ,
 Мегъæн ба цæугæдон бæлд адтæй...
 Æз æхсæвæ тухстæн мæ фудфунтæй,
 Нæ фæххецæн зæрдæбæл лæудтæй.

Хæрæмегъæ донбæл æртæвингæй,
 'Ма 'й иста æ мондæгтæ цума,
 Игъустæй сæ хъурдохæн талинги,
 Сæ хъус-хъус, сæ нæтун,цъумур ба.

Гъæди тармæ ледзгæй, хорискасти
 Æ къæдзелæ мегъæ римахста.
 Цæугæдон игъæлдзæг цæстингасæй
 Хорзæрийнæн салам æрвиста.

Кæсæлгитæ хæрдмæ лæуирдтонцæ,
 Идзулдæй фæлхъæзæнти цъæпп-гъазт,
 А дуйне конд цума 'й кæдзос монцгæй,
 Хæранæй хизт цума 'й уоди уарзт.

2009, январь

* * *

Мæ бæласæ дунги уоли.
 Æ къабæзтæ истелуй.
 Уоди гага — фури гъолæ,
 Зæрди цæф æй исуелуй.

Æнæзмæлгæ къудур мард æй, —
 Тог дадзиндти ивулæд!..
 Дæгæ, дæгæ, бони радæ 'й
 Рохс дуйнейæн æ уолæфт!

Арвбæл мегъти исæзнæтæй
 Ивайуй тæмæнти цъæх...
 Ма уарæд æрмæст ех-зæйтæ,
 Евгъауæд нæ фудæртæх.

2008.02.12

ФÆСТАГ БОНИ ЭЛЕГИ

Æрхæндæги æлхуйнæбæл
 Мæ æмдзæвгæ цæмæ тохун? —
 Мæ амонди зæрин къæбæл
 Нæ æрзилдæй Ниви хонхæй.

Дуйне хуæртæй цъопидзагæй,
 Мæнмæ ба си ци æрхауй? —
 Фæккæссуй хор тæмæн калгæ,
 Мæнбæл ба си ех ниууаруй.

Зæрди уæриккæ ку 'скафуй,
 Уæддæр ма 'й уод фæууорамуй:
 Фудæстгæлфтæй цийни арфæ
 Тæфирфæсау нилæмарун.

Нæ фидбиллиз æргъæвд бадуй,
 Æ къох нæмæ æргъувд даруй...
 — Цæй, низзарæ, кувди бадæн!
 — Ку фæрраз уа мæ лæдарун!

Куд низзарон?.. Сæрæй нæбæл
 Сау ех кæнуй æнгулдзæхтæ.
 Исæмбæлуй цæф зæрдæбæл,
 Исцæгъдуй уод æ гæндзæхтæ.

Бæргæ ковæн, бæргæ корæн,
 Фал не 'гъосуй Нивтæдæттæг.
 Сувæллони исонбонæн
 Нæ сау катæй — авдæнбæттæн.

Зæрдæвæрæн нæ зæруайæн, —
 Нæ барохс ан хуæрзигурдæй.
 Æхгæд æнцæ æ рауайæн,
 Æ равналæн халæнгургæй.

Ци нифс уадзæн нæ кæстæртæн,
 Хæзнайæн син ци æрхастан? —
 Кади хонхмæ нæхе тæргæй,
 Арфдæр мæскъи ку ниххастан.

Нæ исеу ан мах нæ баси,
 Кæрæдзей фидмæ бавналдтан.
 Нæбал ан, нæбал, нæ уаси, —
 Кард фудгоlmæ ралæвардтан.

Рахæсдзæнцæ мæн... Фæстæмæ
 Пусулмон кæсуй мæрсиндзæй.
 Ци уинун?.. Тагъддæр ингæнмæ!.. —
 А уæл-дуйне агъуд сирдти 'й.

Фал не ссердзæй уод æнцойнæ
 Дæлбилæ дæр æ ристагæй..
 Мæ дзилагæ ци фæууодзæй
 Æнæбæлдæ, æвæндагæй?!

2009, январь

МÆ ХОР МÆБÆЛ РАНИГУЛДÆЙ

Куд фæдудта е и гъазти! —
 Фæлмæндзæсти хортæй гъазта,
 Фал идард бæлдæй тавта мæ
 Æ тæмæн.

Цидæр десæй æвешпайди
 Уæд мæ рази æристадæй,
 Æртгивта æрвон æстъалу
 Ирд мæнæн.

Мæ цæститабæл нелууæндтæн,
 Зунд мæ сæри ниддувæндтæй,
 Радзебæл æй æ раст цæфбæл
 Зæрдæ дæр.

Фæлкъуæрун мæ нæбал гъудæй.
 Мæ хор мæбæл ранигулдæй, —
 Исцудæй ма зæрдкъахæн худт
 Кæцæйдæр.

* * *

Хонун мæ фингæмæ
 Сумах нур æз дæр.
 Хæлар — мæ ниуæзтæ,
 Хæлар — мæ къæбæр.

Уе 'вналди зийнадэй
 Уодзэй мин бэрэг:
 Хъабэр — мæ кæрдзинтæ,
 Ниуæзтæ — тауæг.

Фал æй нæ æгъдауи
 Æфсæрми тухуаст.
 Фиццаг уорамдзйайтæ
 Уæ хурфи уæ маст.

Уæдта фæззиндзæнæй
 Цæстити скъæрнæг.
 Арахъхъ искæндзæнæй
 Уе 'стур игъæлдзæг.

Бæркад-берекетбæл
 Дзубанди цæудзæй.
 Уæддæр исистун
 Некема уи фæнддзæй.

Берæ — гагидæуттæ,
 Нæййес син фæууæн,
 Фала мæ дугъосуг
 Сревæд æй мæнæн.

Хæлар, мæ лимæнтæ,
 Мæ цæнхæ, къабэр!
 Хуæрзбон! — агоретæ
 Фингæ гъæздугдæр.

2008.16.10

* * *

Александр БЛОКÆЙ

Думгæ 'рхаста уарзтæргомæй
 Уалдзигон зари рæузæл.
 Кæмидæр арвæй байгонæй,
 Арф ниррохс уогæй, гæшпæл.

Арф, талингæ, ристдæлгоммæй
 Мæ фæндур кудтæй мæнæн...
 Думгæ 'рхаста уарзтæргомæй
 Дæ азæлгæ зар дæуæн.

* * *

Ес минуттæ, бангъæлис, ду царди
 Фуд къæвдатæй исдæ нур æдас.
 Фæлмæн къох дæ усхъæбæл ранцауй,
 Рауинис кедæр рохс цæстингас.

Дæч тухсæнтæ цума, дæ сау мæтæ
 Ниххаунцæ дæлзæнхæмæ арф.
 'Ма тахуй æвдхузон ирд къæлæтæй
 Æнцойадæ дæ сæрмæ цъæх арв.

Исистуй сабургай зæрди тæрттæй,
 Кæми адтæй æлхъивди æ цард,
 Арфи гъестау уоди итинг тæгтæ,
 Агайгæй, сæребарæ 'взонг зард.

2008.25.11

Федор ТЮТЧЕВАЙ

* * *

Ци 'везд тар ком!.. мæнæрдæмæ
 Уайуй цъетейæй цухцурæг.
 Тундзуй будури лигъз цæрæнмæ...
 Æз рæдæхсун хæрдмæ цæрдæг.

Схизтæн нæзити цъæх бæрдæнмæ,
 Бадун æд цийнæ æнцонæй...
 Цухцур, дæлвæзмæ ду адæммæ
 Тундзис, — бавзарæ, куд сæмæ 'й!

ЦОТ — АМОНДЫ СÆР

Очерк

Ацы хатт Григол цыдæр æрæгмæ цауы. Йæ мад Еленæ, кæд дзургæ ницы кæны, уæддæр йæхимидæг тыхсы, йæ кæстæр хъæбулмæ йæ зæрдæ æхсайы. Кæрты уынæрмæ йæ хъус адары æмæ та йæхæдæг йæхицæн ныфсытæ авæры, зæгъгæ, йæ бæх Джигут æмбаргæ æмæ уады хуызæн бæх у, уый йæ хæццæ кæндзæн хæдзармæ.

Уалынмæ куыдзы райын ссыди æмæ уайтагъддæр фæхъус. Мады зæрдæ бамбæрста, йæ хъæбул кæй æрбахæццæ æмæ фæхъæлдзæг.

— Еспейы не ’рвадæлтæм афæстиат дæн, — фæкодта Григол, йæ мады раз цыма йæхи раст кодта, уыйау. — Леуанимæ цыдæр ахсджиаг ныхас кодтам æмæ... — загъта ма, стæй йæ уатмæ фæраст ис. Кæд рæстæг фæсæмбисæхсæвæй фæивгъуыдта, уæддæр Григол фынаы кой нæма кодта. Райста йæ маузер, кæд сыгъдæг хъуаг нæ уыди, уæддæр ма йæ асæрфтытæ кодта æмæ йæ йæ хуымпыры нывæрдта. Йæ тыхст хъуыдытæ та йæ Еспейы балæууын кодтой...

Райсом лæппутæн рагацау бамбарын кæнын хъæудзæн, цæмæй сæхи цæттæ дарой. Зруггомы Козатæ стыр æмæ тыхджын мыггаг сты, фæлæ сын сæ фондз рæсугъдæй Дзæуыджы фырт (хæдзары номæй сæ Дзæуыгтæ хонынц) иу хъуамæ рафардæг кæна. Ахæм хъуыдытимæ Григол йæ урс басылыхъ хуыссæнтæм баппæрста æмæ иннæ, тардæр чи у, уый райста, ома æхсæвыгон къаддæр зындзæни охыл, йæхæдæг йæхи хуыссæны æруагъта æмæ адджын фынаы аци, хъæлдзæг фынты уацары та бахаудта.

Æртæ Еспейы дæр — Уæллаг, Астæуккаг, Дæллаг — цардысты Мамиатæ. Астæуккаг Еспейы царди Леуан дæр — хæдзары номæй Пинаты. Йæ бинойнаг Гаджион сын Григолимæ фынг сæ разы авæрдта, йæхæдæг иннæ хатæнмæ ахызт.

— Цыбыр дзырдæй, Григол, — райдыдта Леуан йæ ныхас, — Гаджион алцæмæй дæр æххæст адæймаг у, ницæмæй дзы

хъаст канын, фæлæ Зруггомы, Козаты фондз хойæ дыккаг мæ хъизæмарæй мары. Фыццаг хатт æй куы федтон се 'рвадæлты чындзæхсæвы фарон, уæдæй абонмæ, кæм дæн, цы кусын, уый мæхæдæг дæр нал æмбарын. Дæ цаæстæнгасæй та цы зæгъынмæ хъавыс, уый дæр æмбарын æмæ мын хъуыдыгонд у. Гаджионæй мын иппæрд гæнæн нæй, мæ авд сывæллоны сидзæрæй нæ ныууадздзынæн, фæлæ мæ дарддæры цард та æнæ Козианæй уыдзæн хъизæмар. Гаджион уæззау зонды хицау у, куырыхон сылгоймаг, ууыл мæ зæрдæ дарын, раст мæ бамбардзæн æмæ мын баххуыс кæндзæн. Гъеныр иннæ хъуыддæгтыл та, Дзæуыджы фырт, мæ зæрдæ æмæ мæ ныфс дæуыл дарын. Фыццаг хатт куынæ цауыс, мыййаг, скъæфæг.

Дыккаг бон Григол йæ хъал бæхыл бабадт æмæ Зруггоммæ бафардæг. Бирæ алыхуызон хъуыдытæ æмбырд кодтой йæ сæры. Изæрæй адæм сæ фосмæ зилæнтыл уыдысты, афтæ Григол дæр бахæццæ Козаты хъæумæ, æрфистæг фондз хойы хæдзары дуармæ. Уайтагъд уазæджы мидæмæ фæхуыдтой. Бады уал иунæгæй, цалынмæ йæм хæдзары хицауы нæ февдæла, уæдмæ. Григол дæр хатæнтыл йæ цаæст ахаста, чызджыты уат бæрæг дардта. Æрбацауæн дуар тулдз бæзджын фæйнæгæй конд, йæ æхгæнæн дæр тулдз æндзалмæй, цыппæрдигъон амад фæрæтæй лæгъз амад, бæрæг уыд, къухæй дæсны чи уыд, ахæм лæджы куыст. Дуары тарвазты æхгæнæн æндзалмæн дыууæ хуынчты, æндзалм та къуымы ног чындзы лæуд кæны.

Чызджыты уаты æмкъул иумæйаг хатæн, йæ цары астæу ердойы хуынкъ æд рæхыс. Йæ алыварс æрзылди Григол, мидбылхудт бакодта æмæ фæстæмæ йæ бынаты æрбадт.

Хæдзары хицау дуарæй нæма æрбахызт, афтæ хатыртæ курынмæ фæци, уазæджы иунæгæй кæй фæуагъта цыбыр рæстæг, уый тыххæй. Уæдмæ сын фынг дæр авæрдтой, фæйна анызтой, æмæ Григол йæ цыды сæр бамбарын кодта:

— Мæ мад тынг тыхст рынчын у, цалынмæ нæхимæ цауон, уæдмæ дæр æй куынауал баййафон, уымæй дæр тæрсын æмæ, зæгъын, рагацау кусæрттаг куы ссарин... Гъемæ мын сымах банымыгътой, ис, дам, сæм дзæбæх стур, зæгъгæ.

Хæдзары хицауæй разыйы дзуапп куынæ фехъуыста Григол, уæд хæрзизæр загъта йæ фысымтæн æмæ рафардæг. Хъæуæй куы рахызт, уæд йæхицæн базарыд: уæдæ, уæдæ, йæ цыды сæйраг нысан йæ къухы бафтыд — хæдзармæ бацауæнтæ сбæлвырд кодта, сæйрагдæр та ердойы хуынкъ.

Æртыккаг бон изæрырдæм Зруггомы бафардæг сты фондз барæджы, æгомыг цыд кæнгæ, сæ сæртæ басылыхты тыхт. Цæуыныц, нæ тагъд кæныныц, хæхты фæззыгон æрдзы рæсугъддзинад цыма фыццаг хатт федтой, уыйау фæлгæсыныц алырдæм. Хуссарварс æхсæр бæлæсты къутæртæ, уалдзыгон æлвыд фосау, гæмæхæй лæууыныц, стæм сыфтæртæ ма сыл дзедзырой кæны. Æхсæр къутæры бын дынджыр арс йæ дыууæ лæппынимæ хус сыфтæртæ йæ дзæмбыйæ рахафы, халамæрзæнæй хафæгау, æмæ æхсæртæ уидзыныц. Барджытæй иу йæ хъримагмæ фæвнæлдта, фæлæ йæ Григолы цæстæнгас æрсабыр кодта.

Козаты хъæумæ фæсæмбисæхсæв куыд бахæцца ой, сæ нымæд афтæ у. Уæлдай æмбæлæг, уæлдай цæст сын пайдайы хос нæу. Уæдмæ мæй дæр йæ цалхы дзагæй стылди хохы фæстæйæ, йæ фæлмæн тынтæ кæд зæрдæ рæвдыдтой, уæддæр йæ рухс барджытæн цины хос нæ уыд. Хъæумæ куыд хæстæгдæр кодтой, афтæ цæгатырдыгæй сау мигътæ, цыма барджыты хъынцъым бамбæрстой, афтæ сæхи сындæггай æруагътой бæрзонд хæхтæй æмæ комы арфы æрбынæттон сты. Мæйы æвзист тынтæ ма бæргæ архайдтой бæзджын мигъты æхсæнты акæсын, барджыты ссарын, фæлæ сæ бон нал бацы, цъæх мигъ тыхджындæр разынд.

Фæсæмбисæхсæв фондз барæджы Козаты хъæугæрон æрфистæг сты. Бæхты кæрæдзиуыл абастой, семæ сæ иу лæппу баззад, цыппарæй фæраст сты хъæумæ. Бæстæ сабыр. Искуыиу хатт ма куы иу кæронæй, куы иннæ кæронæй куыйты зивæггæнæгау рæйын райхъуысы. Хъæу тарф фынай кæны, адæм адджын фынтæ уыныныц. Лæппутæ, уæлхæдзармæ бахызтысты, ердойы къæйдур иуварс æрæвæрдтой æмæ бынмæ хъусыныц. Уынарæ нæ цæуы, бинонтæ æнцæд фынай кæныныц.

Григол цыппар басылыхты кæрæдзиуыл, бæндæн баст акодта æмæ ердойы йæхи ауагъта. Мидæгæй дуар æхгæнæн æндзалм фелвæста — дуар фегом, æмæ йе 'мбæлттæ фæмидæг сты. Чызджытæн сæ уæлхъус куы алæууыдысты, уæд сæ иу фехъал, фæлæ схъæр кæнын нæ бафарæзта, уæдмæ йын Григол йæ дзых ахгæдта. Маузер йæ къухы, афтæмæй бартхъирæн кодта чызгмæ, куыддæр схъæлæба кæнай, афтæ уын уæ бинонты иууылдæр ныццагъддзынæн, зæгъгæ. Чызг кæуын хъæлæсæй, гæды бæласау ризгæйæ, ацамыдта Леуаны уарзонмæ. Лæппутæ фæлæбурдтой чызгмæ, нымæты йæ атыхтой æмæ фæдде сты. Григол ма чызджытæм иу хатт бартхъирæн кодта, дуар фидар æрæхгæдта

æмæ йе 'мбæлтты уæлхъус алæууыд, сæ бæхтыл абадтысты, чызг хистæры хъæбысы.

Еспейы бамидæг сты уайсахат. Хъæуы фæсивæдæй бирæтæ æнхъæлмæ кастысты скъæфджыты æрбацымæ. Бацин съл кодтой, æнæфыдбылызæй кæй раирвæзтысты, уый тыххæй. Чызг фæсивæд та скъæфт чызджы хæдзармæ бахуыдтой. Лæппутæ сæ цæстæнгас Джерейы хурхмæ, Нарæй Еспемæ æрбахизæн нарæг бынатмæ сарæзтой, лæбурджытæм æнхъæлмæ кæсынц. Фыццаг кærкуасæнтæм куы ничи фæзынд, уæд фæсивæд фæпырх сты сæ хæдзæрттæм.

Æрбæбон. Фæззыгон хур коммæ кæд йæ тынтæ нæма æруагъта, уæддæр Адайы хохы цъитийыл тыбар-тыбур кæнгæ дæлдæрæй-уæлдæр цæуынц. Абанайы Балатæ уæлхæдзæртты æмьзмæлд кæнынц, сæ райсомы зылдтытæм февнæлдтой. Æрмæст дзы Балаты Къæбер, йæ къæдз лæдзæгыл æрæнцойгæнгæйæ, Зруггомы дымæгмæ нымдзаст. Къæберы уæздан æмæ куырыхон лæгæй зонынц æнæхъæн Туалгомæ дæр. Йæ ныхасы уæз кæмæн ис æмæ адæм аргъ кæмæн кæнынц, йæ раст уынаффæмæ кæмæ æнхъæлмæ кæсынц, ахæмæй. Бирæ туджджынты бафидауын кодта æмæ бирæ чындзхон уæзджыты сбцц кодта йæ уæздан ныхасæй. Фæлæ ныр та йæ цæстæнгас цыдæр мæйхуыз у, комы дымæгмæ дзæгъæлы нæ ныккаст. Цæмæй дыууæ мыггаджы æхсæн фыдбылыз ма 'рцæуа, ууыл у йæ уæззау сагъæс. Лæууы Къæбер уæлхæдзары кæрон æмæ æдзынæг кæсы, цуанон арсы фæзындмæ куыд æнхъæлмæ кæса, афтæ.

Уалынмæ комы дымæджы, Сласы бынмæ фæзынд æртæ барæджы, сæ фæстæ ноджыдæр æртæ æмæ та æртæ... Дарддæр сæ нал банымадта, кæстæртæм фæдис хъæргæнæгау фæдзырдта:

— Рæвдз рæбынты-рæбынты згъоргæут Мамиатæм, сæ уæзджытæ фæзындысты. Æмæ йæхæдæг дæр, йæ лæдзæг йæ синтыл сæвæргæйæ, уæззаугай йæ ных сарæзта Еспемæ.

Фондз æмæ ссæдз барæджы æрфистæг сты Леуаны дуармæ. Уæдмæ сæ хъæубæсты фæсивæд æрсабыр кодтой. Хистæртæ æрбадтысты, уынаффæ кæнынц, цæмæй хъуыддаг сабыргай куыд ахицæн уа. Кæд лæбурджыты æхсæн тæвд сæртæ дæр фæзыны, сæ къухтæ кæд сæ хъаматы сæртыл æвæрдæй дарынц, уæддæр та сæ Болайы фырт гыццылгай æрсабыр кæны йæ фæлмæн ныхас æмæ уæззау зонды фæрцы.

— Зæрдæмæдзæугæ хъуыддаг кæй нæ бакодтой Мамиатæ,

— дарддæр дзуры Къæбер, — уый гуырысхойаг нæу, фæлæ йын, æппын чи нукуы æрцыд, ахæм хъуыддаг схонæн дæр нæй. Дыууæ мыггаджы æхсæн туг кæй нæ ныккалди абоны онг, уымæй Хуыцауæн табу. Мах хор æмæ кæрдæгау иумæ хъомыл кæнæм, нæ цин дæр, нæ зиан дæр иу у, нæ зонд дæр хъуамæ иу уа, нæ ныхас кæрæдзиуыл бада. Алы æлхынцъ хъуыддагæй дæр, алы къуырцдзæвæнæй дæр ис фæндаг ссарæн сабырад æмæ кæрæдзийы æмбарынмæ, хæлар цард æмæ уарзондзинадмæ. Уый тыххæй та хъæуы æмбаргæ сæрызонд, æмæ нæ уазджытæ дæр уымæй хайджын кæй сты, ууыл æз иу мисхал дæр дызæрдыг нæ кæнын, уымæн æмæ урс хохæй урс дуртæ хауы.

Бирæ ма фæтæрхон кодтой хистæртæ, æмæ фæуæлахиз хуыздæрты зонд. Уæдмæ кæстæртæ дынджыр тохъхъыл адзæнгæл ластой æмæ йæ цæтгæйæ сивыры хæдзармæ фæмидæг кодтой. Фынгтæ авæрдтой. Уазджыты зæрды кæд фысымты цæххкъæбæрæй саходын нæ уыди, уæддæр та сæ Болайы фырт сразы кодта. Бадынц, минас кæнынц фысымтæ дæр, уазджытæ дæр, сæ бæхтæ дæр æфснайд, хуссайраг фæлмæн æмæ сойджын хос мерс кæнынц. Рæстæг фыццаг кærкуасæнтæм баввахс, уæддæр цом хъæмæ зæгъæг нæй. Дыккаг бон дæр та ахæм над фæндагыл араст сты уазджытæ. Æртыккаг бон та сæ Къæбер фæхуыдта, кусарт сын акодта, хорз сæ фæхынцыдта, адджын, уарзон бат фæкодтой.

Афтæ æртæ къуырийы уазджыты фæрахон-бахон кодтой хæдзари хæдзар. Алы хæдзары дæр сын кодтой кусарт, хæринаджы хуыздæр æмæ хæрзаддæр сæ уазæгæн ничи хæлæг кодта. Бафидыдтой дыууæ мыггаджы, уæдæ ма цы хос уыди.

Леуаны хæдзары дæр зæрдæйы хъарм æмæ уарзондзинад æрфысым кодтой. Гаджион æмæ Козиан кæрæдзийы бамбæрстой. Гаджион ын цæстуарзонæй амыдта бинонты царды фæтк æмæ æгъдау. Уарзон бинонтæ та цард арынц, Хуыцау дæр сæм йе ргом фылдæр здахы.

Леуанæн Зруджы Мадымайрæм балæвар кодта æстдæс сывæллоны. Иууылдæр зæрдиаг рæвдыд зыдтой дыууæ мадæй дæр. Хуыцау бахизæд, æмæ дзы искайы фæхъулон кодта исчи. Уый ма сывæллон у, уый та ма файнусты, уый сæ зæгъгæ нæ, фæлæ йыл сæ хъуыды дæр нукуы ничи акодта. Фæкæсын хъуаг æмæ дзы æххормаджы фыдæй æфхæрд ничи баййæфта.

1922 азы, абоны Къостайыхъæумæ адæм Туалгомæй лидзын

куы байдыдтой, уæд уыдонимæ уыдысты Леуаны стыр бинонты къорд дæр. — Уæдмæ цоты хистæртæ дæр фæхъомыл сты, сæ ныййарджытæн æххуысхъом фесты. Цотæй кæмæн куыд йæ фадат уыд, афтæ бинонты хъуыддаг кодта. Леуаны бинонтæ ноджы фылдæр кæнын байдыдтой. — Цард сæм йæ мидбылты худт. — Цæрæнбонты хæххон къуындаг уавæрты, кадавар зæххы гæбаз кустæйæ, ныр быдыры уæрæх зæххыл парахат лæуд æркодтой. Сæ хъазуатон куыстæй сæхи зæххæн бауарзын кодтой, æмæ сæ зæхх дæр нæ сайдта, йæ сой, йæ бæркадæй сын хъулон хай лæвардта. Фæстæдæр колхозтæ дæр аразын куы байдыдтой, уæд Леуан дæр æрлæууыд уыцы аразджыты фыццагтимæ. Ирон æмбисонд куыд зæгъы, иунагæй, дам, хæрын дæр не ’нтысы, зæгъгæ. — Цъиу йæ ахстоны лæппынтæ куы рауадзы æмæ куы бахъомыл вæййынц, уæд сæ ахстонæй атæхынц æмæ та уыдон дæр сæхицæн ног ахстонтæ скæнынц. Фæстæдæр Леуан дæр Козиан æмæ йæ цотимæ сæ «ахстон» раивтой Октябры хъæумæ. Ам 1947 азы домбай лæг ахицæн йæ цардæй, йæ цардæмбал Козиан та — 1991 азы.

Леуаны цот æстдæс уыдысты, фæлæ уыдоны байзæддаг та, цыппæрæм фæлтæры онг нымайгæйæ (хæрæфыртты цот дæр), баисты дыууæ сæдæ дыууын дыууæ. Цæрынц фылдæр Ирыстоны æмæ Уæрæсейы алы къуымты, стæй фæсарæнты дæр.

Ныр сын Хуыцау ахæм хорз арфæ раканд Леуаны байзæддагæн, æмæ сæ иу æртæ куыд кæна, æртæ та — фынддæс. Кæстæрты фарн та хистæрты фарнæй фылдæр æмæ рæсугъддæрмæ куыд цæуа.

Абоны кæстæр фæлтæр цот кæнынмæ зивæг кæнын байдыдтой, царды уæззау уавæрты æфсонæй. Æмæ, уæдæ, нæ фыдæлтæ хæххон зын уавæрты, кадавар зæххы гæбæзтимæ «авдæны» нысаниуæг куыд æххæст кодтой?! Авд-æн, ома авд сывæллонай къаддæр ничи уагъта, кæннод та Леуаны хуызæн — æстдæс. Кæд уæды рæстæг æмæ абоны царды барæнтæ бынтон хицæн кæнынц кæрæдзийæ мæй æмæ хурау, кæд Леуанмæ бирæ мулк æмæ фаллой нæ уыди, уæддæр йæ цот уыдысты йе стырдæр хъæздыгдзинад. Уæдæ гуыбыны æфсæстæй, зæрдæйы рæсугъддзинадæй æфсæст — Хуыцауы лæвар.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ раудысты —
Басаты Оледжы куыстытæ

Басаты Олег каст фæци Дзæуджыхъæуы нывгæнынады ахуыргæнæндон æмæ Мæскуыйы Суриковы номыл нывгæнынады институт. Йе сфæлдыстад ын зонынц канд Ирыстоны нæ, фæлæ Уæрæсейы æмæ фæсарæнты дæр. Йæ куыстытæ сты АИШ-ы, Кипры, Голландийы, Германы, Францы, Испанийы æмæ æндæр бæстæты музейты æмæ хицæн коллекциты. 2006 азы йын саккаг кодтой Уæрæсейы нывгæнынады академийы Æвзист майдан.

Олег кусы ЦИПУ-йы аивæдты факультеты, у доцент.

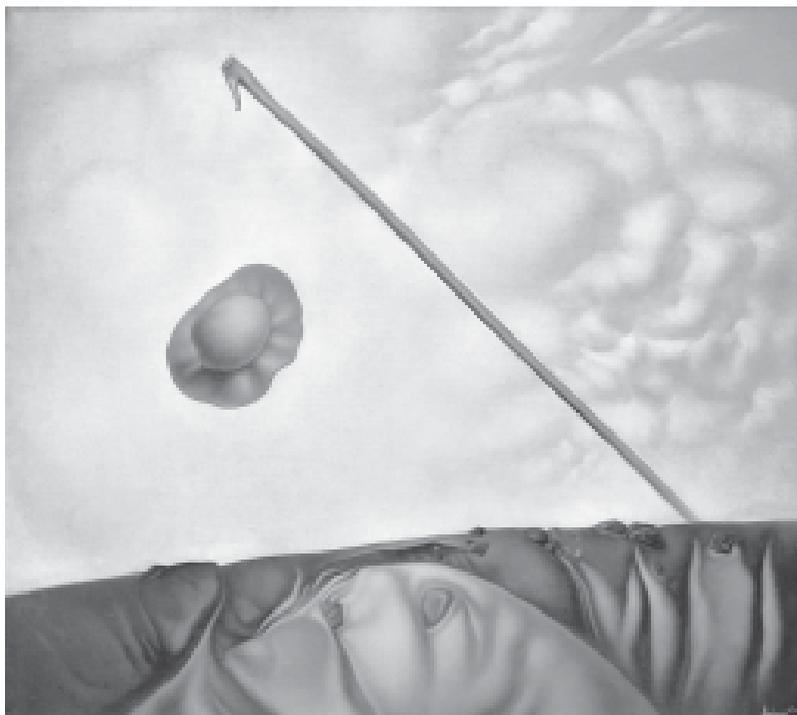
Ирыстон.

Æмуæз.

Ныхæй-ныхмæ.

Аэра фыййау.

Анахуыр ахсæв.

Дыууæ айнæджы.

Стыр æврагъ — Кипр.

Хөхбэстү.

Төхын фынэйә әмә хьлэй.

Фæззыгон иллюзи.

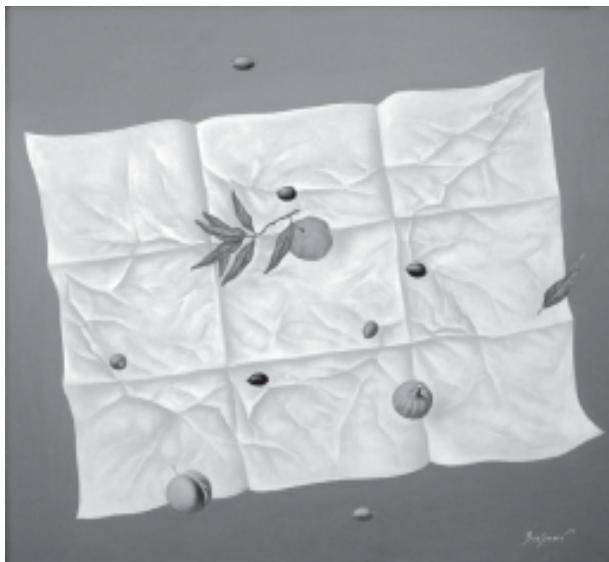

Арка.

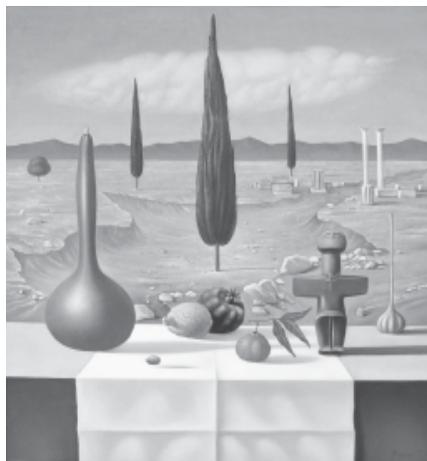

Ѕвгтѧ.

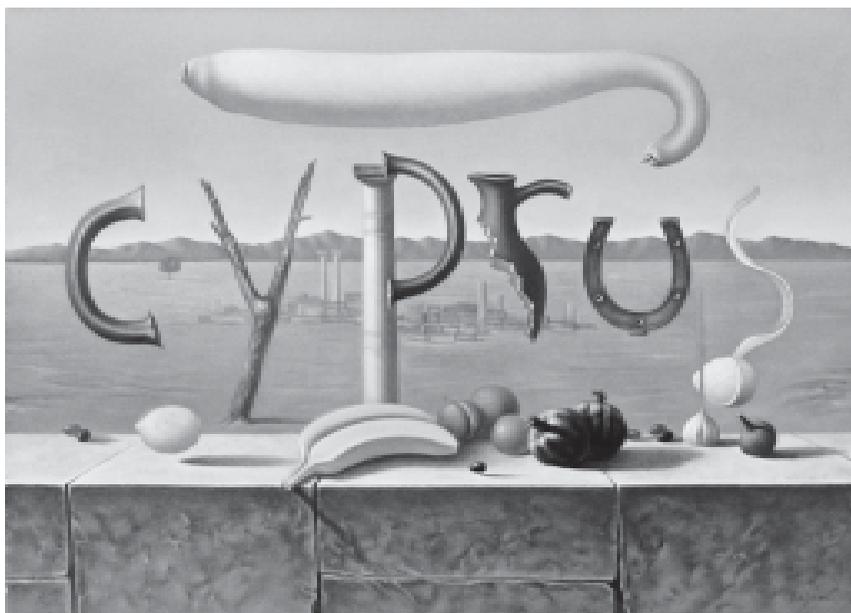
Кипры аллегор.

Бонрафты Кипры.

Кипраг нывтæ.

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ТЪЕХТЫ Тамерлан

ПОЭТ — РЕДАКТОР

Цæрукъаты Алыксандры сфæлдыстадон бынтæй иукъорд æрмæджы райстам йæ хо Дзерассæйæ.

Нæ нырыккон поэттæ сæ ахуыргæнæг кæй хонынц, уыцы Алыксандр бирæ азты дæргъы фæкуыста чиныгуадзæн «Ир»-ы редакторæй, у прозаикон уацмысты автор, тæлмацгæнæг дæр, фæлæ ирон литературæйы баззад поэтæй.

Зонадон уац «Къубалты Алыксандр — ирон стыр поэт» бакæстгæйæ, бамбардзыстæм: Цæрукъаты Алыксандр «Æфхардты Хасанæ»-йы авторæн канд стыр аргъ нæ кодта, фæлæ уацмыс цалдæр хатты бæстон равзæрста. Бæрæг у — ногæй йæм кæсын райдыдта, Джусойты Нафийы арæзт чиныгæн («Къубалты Алыксандр. Уацмыстæ». Орджоникидзе, Ир, 1978) редактор куы уыд, уый фæстæ. Йæ хъуыдытæ ныффыста, биографион æрмæгæй сæ фæхъæздыг кодта, авторы сæйраг уацмыстæ равзæрста, фæлæ æрмæг йæ архивы бафснайдта. Чи зоны, Нафи чиныгæн цы разыхас ныффыста, уый æнгæс мидис ын кæй уыд, уый тыххæй, чи зоны та йæ баххæст кæныныл зæрдæ даргæйæ.

Цæрукъайы-фырт йæхи нæ бахызта идеализацийæ: «Къубалты Алыксандр уыд стыр ирон поэт, эмоционалон дзырды дæсны, романтикон комулæфт кæмæ уыд, аив ныхасæй нывæфтыд фæлгонцтæ аразæг. Ие сфæлдыстадон фæндаг зыны «Æрфæны фæдау». Дард нæ ацыд, 1934 азы Байаты Гаппо цы хъуыдытæ загъта, уыдонæй: «Поэма Кубалова «Афхардты Хасана» является абсолютно свободным творением его поэтического гения. Но она наполнена духом народных героических сказаний. <...> Темой героических песен служила, с

одной стороны, борьба осетинских богатырей с кавказскими племенами, какими они были до покорения страны русскими, а с другой — кровная месть со всеми ее трагическими завязками и героическими ситуациями. Особенно любим был герой, одержавший победу в неравном бою» (Георг-Гаппо Баев, Вольфганг Ленц. Героическая поэма осетинского поэта Александра Кубалова (Берлин, 1934 г.) // Дарьял, 1996, №1, с. 244).

Къубалы-фырты архайды вазыгджын нысаниуæг æххæстдæрæй равдисыны тыххæй Цæрукъаты Алыксандр загъы: «Нæ поэт ныр дæр, рæстæгæй-рæстæгмæ, куыста историон æмæ фольклорон æрмæгыл, рагон таурæгъты сюжеттыл. Æмбырд кодта Нарты эпос дарддæр æмæ сæ æвæрдта æмдзæвгæты бындурыл. <...> Поэт ныр райста æндæр бæрцбарст, революцийы агъоммæ фыст Нарты кадджытимæ абаргæйæ; арфдæрæй æмæ сæм барджындæрæй хаста йæхи поэтикон комулæфт, йæхи поэтикон къухдзæф сыл бæрæг у». Уый хорз, фæлæ адæмон сфæлдыстад, куыд у, афтæмæй фысс, уый растдæр нæ уыдаид? Цæрукъайы-фырт ацы фарст не 'вæры... Æниу «Æфхæрдты Хæсанæ»-йыл дæр поэт йæхæдæг бакуыста æмæ йæ номимæ æнгом бастæй дæр уый тыххæй баззад. Критик Цæрукъаты Алыксандр уым хорздзинадæй дарддæр ницы уыны.

Драмæ «Фæтæг Алгъуызы мæлæт» æвзаргæйæ, Цæрукъайы-фырт бафиппайдта: «Ацы ран Алгъуыз æвдыст цæуы стыр мидхъуырдухæн, мидконфликт хæссæг адæймагæй, стыр психологон фæлгонцæй... <...> Алгъуызы фæлгонц ацы хаххыл нæ драматург дарддæр куы ахастайд, уæд дзы рауадаид стыр трагикон хъайтар. Фæлæ Къубалы-фырт йæ рæстæг фылдæр схардз кодта Гамрекъелийы фыдмитæ, фыднысæнттæ æмæ фæндтæ æвдисыныл, Алгъуызы характеры логикон цыд, диалектикон змæлд иуварс фæуадзгæйæ». Ацы домæнтæм гæсгæ Цæрукъаты Алыксандр йæхæдæг сфæлыста Ос-Бæгъатыры фæлгонц æмæ райгуырæд философон хъуыдытæй йемыдзаг «Ос-Бæгъатыры æхсæв». Йæ зæрдæмæ ма хæстæг айста, Алгъуыз йæ ивгъуыды, паддзах куы нæма уыд, хуымæтæг адæмы 'хсæн куы хъомыл кодта, уыцы бонтæ кæм мысы, уымæ баст нывтæ. Цæрукъайы-фырт дæр уыйау тырныдта фæстæмæ райгуырæн хæхты

хъабысмæ фæцæуынмæ, æмæ уый сси йæ хуыздæр æмдзæвгæтæй бирæты лейтмотив. Фæлæ уымæ сси «быдираг поэзийы» бындурæвæрæг нырыккон ирон литературæйы.

Уац «Къубалты Алыксандр — ирон стыр поэт»-æй раздæр фыст æрцыд Къубалты Алыксандры уацмысты æмбырдгонд саразæг Джусойты Нафимæ фыстæг. Цæмæдæр гæсгæ поэтæн йæхи къухæй нысангонд 1/X/75 у хахх, фæлæ уæддæр афтæ зыны, цыма уац ныфффыссын Цæрукъайы-фырты бафæндыд, Нафийæн йæ хъуыдытæ, йæ фиппайнæгтæ куы загъта, уый фæстæ. Редакторы алцыуынаг цæстæнгас, ирон литературæ тынг хорз зонæг адæймаджы къухвæд... Йæ фиппайнæгтæ иууылдæр хынцинаг уыдысты, уæлдайдæр, чиныгмæ поэты хуызистытæ кæм хæссын кæны, уый. Фæлæ бæлвырд аххосæгтæм гæсгæ чыныгаразæгæн ахæм стыр ивдзинад бахæссын йæ бон нал уыд. Уый нæ, фæлæ ма аххосджынай баззадаид... Цæрукъаты Алыксандр! Мæнæ нын куыд радзырдта Нафи йæхæдæг:

— Чиныг, цы 'мбæлд, уымæй дыууæ мыхуырон сыфы фылдæр рауад. Цы фиппайнæгтæ йæм ныфффыстон, уыдон хъуамæ аппæрстайккой. Æз сыл бирæ фæжуыстон, суанг ма Ленинградмæ, фольклоры специалистæм дæр фæцыдтæн. Уымæ гæсгæ загътон: «Фæлтау разныхас сисæм. Уый æндæр искæм дæр нымыхуыргæнæн ис, фиппайнæгтæ та ма хъуамæ кæм рауадзон?!». Уæд мын Цæрукъайы-фырты «хæрзгæнджытæй» иу афтæ бакодта: «Куыд дæ фæнды, афтæ. Æрмæст уæд алцыдæр ногæй кæнинаг у æмæ чыныджы редакторы мыздæй 270 сомы бауромдзыстæм». Цы аххосджын фæци уый, йæ мæйы мызд 250 сомæй фылдæр куы нæ уыд, уæд? Æниу æй, йæ юбилеймæ цы чиныг рацыд, уым пъланæй уæлæмæ 220 рæнхъы кæй уыд, уый тыххæй йæ куыстæй куы систой (æхсæз мæйы фæстæ йæ фæстæмæ райстой), уæд ма ацы 'фхæрæн цас диссаг уыд!.. Кæй зæгъын æй хъæуы, не сразы дæн, æмæ ма фиппайнæгтæ абоны онг дæр ма архивы баззадысты...

Зынаргъ у махæн поэты алы рæнхъ дæр, æмæ нæ хæс у йæ курдиатæн ын аккаг аргъ скæнын. Уымæ гæсгæ бацæттæ кодтам мыхуырмаæ ацы æрмæджытæ дæр.

ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр

КЪУБАЛТЫ АЛЫКСАНДР — ИРОН СТЫР ПОЭТ

I

Ирыстоны ахæм къуым, ахæм рындз нæй, æмæ легендарон Æфхæрдты Хæсанæйы цард æмæ хъысмæты кадæг кæцæй нæ райхъуыст; нæ хæхбæсты, нæ быдырты цæрджытæй та ахæм чи разындзæн, æмæ Хæсанæйы хабæрттæ чи нæ зоны? Адæм ивгъуыд бонты, стырæй-чысылæй, зæрондæй-ногæй хъуыстой Æфхæрдты Солæманы цæхæрцæст фырт Хæсанæйы æхсар æмæ æвирхъау хъысмæты таурæгъмæ, йæ мад — саударæг ус — Госæмайы хъайтардзинад æмæ трагикон царды уацмæ æмæ сын сæ маст æхсидын кодта мæгуыр адæймаджы æфхæрджыты ныхмæ.

Уыцы рæсугъд, нывæфтыд кадæг сфæлдыста поэт Къубалты Захары фырт Алыксандр. Уыцы кадæгмæ хъуыста, стæй йæ хицæн чиныгæй бакаст суанг ма Хетæгкаты Къоста дæр! Æмæ канд поэмæ «Æфхæрдты Хæсанæ»-йæ зындгонд не сси Къубалты Алыксандр — адæм ын хорз зыдтой йе 'ннæ поэтикон фыстытæ дæр — «Æмбазыг», «Хосдзау», «Косер» æмæ æнд.

Рæстæг цæуы, цард размæ згъоры йе стыр фæндагыл. Уыцы фæндаджы былтыл зынынц, нæ адæмæн хорздзинадæй чи цы сарæзта, уыдоны хъуыддæгтæ, фыдæбæттæ. Афтæ бæрæг дары, æргъæу мæсыгау, Къубалты Алыксандры литературон фæллой дæр. Уый поэтикæ нуарджын, фыд-зыкъуыр тулдз бæласау, лæууы царды хохы фахсыл, йæ къабæзтæ фæйнæрдæм айтыгъта, йæ уидæгтæ къæдзæхы зыхъхъырты арф ацыдысты æмæ никацы уаддымгæйæн бакомдзæн уый йæ сæрмагонд бынатæй фезмæлын.

II

Къубалты Алыксандр райгуырди 1871 азы Зæронд Бæтæхъойыхъæуы. Йæ фыд уыди ахуыргæнæг. Алыксандр райдиан скъола æмæ Дзæуджыхъæуы гимназ каст фæуыны

фæстæ бацыд Киевы университетмæ. Уым каст фæци юридикон факультет 1899 азы. Революцийы агъоммæ æмæ йæ фæстæ дæр куыста адвокатæй. Уымæй уæлдай йæ хъус тынг дардта æхсæнадон иннæ куыстытæм дæр — архайдта Терчы бæстæйы хохаг адæмты 'хсæн ахуырдынад æмæ техникон зонындзинæдтæ хæлиугæнæг æхсæнады. Алыксандр уыд тынг ахуыргонд лæг йæ рæстæджы. Хорз зыдта канд уырыссаг нæ, фæлæ æппæт дунеон литературæйы бынтæ æмæ традицитæ, фыста ирон æмæ уырыссаг æвзагыл дæр айдагъ аивадон уацмыстæ нæ, фæлæ наукон-иртасæн куыстытæ дæр, фылдæр лингвистикон фарстатæ æмæ ноджы ирон адæмы рагон историйыл.

Революцийы агъоммæ, 1894 азы, ныфффыста кадæг «Æфхæрдты Хæсанæ», мыхуыр та йæ ныккодта хицæн чиныгæй 1897 азы; фæстæдæр, 1905 азы, рауагъта Нарты кадджытæ æмдзæвгæтыл арæзтæй, стæй та сæ 1906 азы ныммыхуыр кодта уырыссагау — «Герои-нарты»; 1915 азы хицæн чиныгæй фæзынд кадæг «Хосдзау».

Ныфффыста ма «Косер», «Хъарæг», «Изæр», «Цагъар». Адон се 'ппæт иумæ мыхуыргонд æрцыдысты 1900 азы иумæйаг æмбырдгонд «Гæлæбу»-йы.

Къубалты Алыксандрæн революцийы агъоммæ фадат нæ уыд йæ поэतिकон хъарутæ рапарахат кæнынæн: фаг баст нæ уыд автор йæхæдæг дæр уæды дуджы раззагдæр, сæрибармæ сидæг змæлдимæ. Уый тынгдæр лæууыд иумæйаг демократон идейæтыл, æмæ йе сфæлдыстады бон уымæ гæстæ фаг сабухын не сси революци æмæ контрреволюцийы 'хсæн карз тохы рæстæджы. Революцийы фæуæлахизы фæстæ йын фадат æрцыд йе 'цæг хъарутæ рагдисынæн.

III

Кадæг «Æфхæрдты Хæсанæ» у Къубалы-фырты сфæлдыстады тæккæ зынгæдæр уацмыс. Уый нымайын хъæуы ирон аивады мидæг литературон цыртдзæвæнтæй иуыл. Амад у адæмон сфæлдыстады бындурыл. Йæ ныфффыссыны аивадон фæрæзтæ æмæ мадзæлттæ, йæ геройты характертæ æмæ сæ фæлгонц сныв кæнын, ирон нывæфтыд ныхасы алыхуызон гæнæнтæ, чиныгкæсæджы кæнæ кадæгмæ хъусæджы зæрдæ фæцагайæн фæзилæнтæ æмæ интонаци — уыдæттæ се 'ппæт

дәр сты хицән әркаст әмә равзәрсты аккаг. Ивгъуыд заманты Ирыстоны уымәй зындгонддәр уацмыс зын ссарән уыд. Бәрәгбонты кәнә әндәр ахәм адәмон әмбырдты уыцы кадәгән әнә райхъуысгә нә уыд, Хәсанәйы зарәгән нә уыд әнә азаргә! Ацы кадәг Хетәгкаты Къоста нымадта йәхицән уарзон уацмысыл, кәд әм фиппаинәгтә дәр хаста, уәддәр. Йә писмотәй иуы афтә фыссы, зәгъгә, Дзәуджихъәумә куы бафтон, уәд-иу мә размә рацәут әмә мын декламаци кәнүт Әфхәрдты Хәсанәйы кадәг. Къостайы хуызән гениалон поэт ахәм ныхәстә хуымәтәджы уацмысәй нә зәгъдзән!

Иуәй-иу критиктә бынтон раст нә фәлгъаудтой кадәджы идея, әмә авторы әгәр азымджын кодтой ивгъуыд дуг, рагон царды уаг әмә әгъдәуттә идеализаци кәнүнәй, уәлдайдәр та тугисындзинадәй. Фәлә кадәджы мидис у бирә вазыгджындәр. Уым бафиппайын хъәуы авторы протест рагон дуджы цардыуаджы ныхмә. Поэт ләууы рәстдзинады фарс, аудән кәны әфхәрд адәмыл, сә цәстытәй сә кәсын кәны мәгуыры әфхәрджытәм әмә сә цырын кәны маст райсынмә се знәгтәй. Мулдарты Хъуыдайнат — хәл, бонджын, уый амардта мәгуыр ләг Әфхәрдты Соләманы, стәй йын йә бинойнаг Госәмайә хъавыд фәхынджыләг кәнүнмә, фәлә уый йә къухы нә бафтыд. Госәма уыцы стыр маст әмә әфхәрд йә зәрдыл бадардта. Йә сывәллон Хәсанә куы рахъомыл, уәд ын радзырдта әцәгдзинад йә фыды марджыты тыххәй. Әмә Хәсанә райста йә фыд, йә мады 'фхәрд — амардта Хъуыдайнаты ләгәй-ләгмә фембәлды. Фәлә ууыл нә фәци хъуыддаг: Хъуыдайнаты мыггаг ләбурынц Хәсанәмә, марынмә йә агурынц. Бацайдагъ Хәсанәйән семә хәст... Амардта уыдонәй цалдәры, йәхәдәг дәр фәмард... Соләманы бинонты трагеди, стәй әшпәт уыцы бәлләхтә саразыны аххосджын у Хъуыдайнат. Хъуыдайнаты хуызән фыдләгты та хъомыл кодта уәдыккон дуг, феодалон-патриархалон цардыуаг. Фыссәг мах ләмбынәг әркәсын кодта уыцы хъуыддагмә — әмә уый у йә протест.

Кадәг вазыгджын куыд у, уымә гәсгә дзы гуыры цалдәр идеяйы. Уыдонәй иу у: зәххыл иу фыдракәнд дәр хъуамә әнәбәрәгәй ма баззайа. Иу иннәйы тәригъәды бацыд иугәр, уәлдайдәр та рәстәй, уәд уымәй хәлы царды рәстдзинад, әмә цалынмә фыдгәнәг әфхәрд әрцәуа, уәдмә уыцы

рæстдзинадæн йæ гаччы сбадæн нæй. Мулдарты Хъуыдайнат амардта Æфхæрдты Солæманы, ницы йæ хъыгдардта, афтæмæй. Уыцы фыдракæндæн нæ уыд батайæн адæмы зонд æмæ зæрдыуаджы, уымæ гæсгæ абон уа, райсом уа — йæ тæрхон æй æйæфтаид. Æмæ йын адæм сæ фантазийы, сæ рæсугъд таурæгъы стæрхон кодтой мæлæт. Уыцы мæлæт уыди карз: Хъуыдайнат канд Æфхæрдты знаг не сси, фæлæ ма разынди знаг йæхи мыггагæн дæр, уымæн æмæ уый аххосæй мард æрцыдысты сæ хуыздæртæ фарастæй, суанг ма йæ азар басыгъта сæ кæвдæсæрдты дæр. Ацы ран кадæджы философи цæуы дардыл æмæ арф: фыдракæнд иу хъуыддагыл нæ фæвæййы, — уый ма йæ фæдыл расайы ноджы фыддæр бæллæхтæ. Хæсанæ амардта йæ фыды хæсмæ цалдæры — æндæр гæнæн ын нал уыд, цы уавæры бахауд, уым. Æмæ афтæмæй йæхæдæг дæр æнæ тæригъæдæй нæ баззад, уал адæймаджы амаргæйæ. Уыйадыл ахицæн йæ рух дунейæ йæ бирæ цæфты азарæй. Кадæг у рагон сау заман æвдисæг — трагеди, уыцы трагеди та райгуырды феодалон-патриархалон цардыуаджы хуылфæй, æмæ йын æнæ райгуыргæ дæр нæ уыд ахæм æхсæнады цардарæзты. Уымæ гæсгæ махæн нæ бон у ахæм хатдзæгмæ æрцæуын: поэт критикæ кæны ивгъуыд дуг. Хæсанæ хуымæтæджы тугисæг нæу — уый у рæстады охыл мæлæтмæ цæуæг: фыдгæнæг амардта раст лæджы, фехæлд рæстад, æмæ цæмæй уыцы рæстад фæстæмæ сног уа, уый тыххæй хъуамæ мард æрцæуа фыдгæнæг йæхæдæг. Хæсанæйæн та уыцы зондахаст рахæсгæ у уæдыккон адæмы психологи æмæ дунемæцæстæнгасы уавæрæй: маст райсын нымæдтой рæстдзинад фæстæмæ йæ бынаты сæвæрыны фæткыл.

Кадæг адæймаджы зæрдæ агайы йæ романтикон, йæ героикон пафос æмæ йæ лирикон интонацийæ. Поэт у рæстыл архайæг хъайтарты фарс — цин кæны сæ циныл, хъыг кæны сæ хъыгыл, — уый афтæ куы нæ уайд, уæд йæ аив ныхас уыйас тынг нæ хъарид адæймагмæ зæрдæ халыны онг. Уæды заманы цæстæй кæсгæйæ, идеализацигонд цæуынц Хæсанæ æмæ Госæма. Автор кадæджы цаутæм куыдфæндыйы цæстæй нæ кæсы. Уый архайы, цæмæй фыдбылыз къаддæр æрцæуа, хъавы йæ бауромынмæ, дзуры Хæсанæимæ, æрвиты йæ йæ хæдзармæ, йæ мады размæ:

*Æфхæрдты Хæсанæ! Æгъгъæд цæгъд Мулдарты,
Цыппар сæ ку' амардтай дæ фыды сау тугмæ,*

*Дæ фыды сау тугмæ, дæ мады æфхæрдмæ.
Дæ хæдзар бацагур: фыдбылыз æмхиц у, —
Фыдбылыз фæзыны хи къахы бынæй.*

Фæлæ Хæсанæйæн раздæхæн нал уыд, уый — сыгъдæгзæрдæ, маст æрæгмæ кæмæ хъардта, ахæм, фæлæ дзы иугæр маст бацыд, уæд та йæ туджы фыцын æрæгмæ æнцади. Ноджы йæ йæ мады фæдзæхст дæр размæ схуыста:

*Ма ныуадз Мулдартæн ацы хæрамдзинад!
Райс-иу Хъуыдайнатæй саударæг мады 'фхæрд.*

Æмæ канд ууыл дæр нæ уыди хъуыддаг: знæгтæ йæ фæдыл зылдысты марынмæ, æмæ бамбæхсын, алидзын йæ сæрма нæ хаста, афтæмæй йæ къухæй мæрдтæм бацыдысты фарастæй. Афтæ анывæсти кадæджы логикон фæндаг æмæ фæци стыр трагедийыл.

Къубалы-фырт у дæсны нывгæнæг, психолог, алкæй дæр æвдисы йæхи индивидуалон миниуджытимæ, йæ миддуне, йæ 'ддаг бакаст дæр. Хæсанæ у æнæлаз, хъæбатыр, сыгъдæгзæрдæ, удыхæдæй — уæздан, хиуылхæцгæ, цардбæллон. Хъуыдайнат — æдзæсгом, устыты фæдыл зилæг; кæйдæр сылгоймаг цæмæй йæ къухы бафта фæхындылæг кæнынмæ, уый тыххæй йын йæ лæджы чи амардзæн, ахæм. Фæлæ уыцы æвзæр миниуджыты хицау æгуыдзæг, æнæныфс, æдых лæг нæ уыд. Хæсанæйы цæфыл куыд сæмбæлд, уый поэт æвдисы афтæ:

*Фæлæ йæ фæстаг бон æрхæццæ сахъ лæгæн,
Уæлгоммæ рахауди тулдз бæласы хуызæн.*

Иннæ ахæм — Мулдарты Къæбутдзæф: уый дæр — фыдлæг, сусæгæй марæг, къæрных, стуртæ, бæхтæ давæг, æнæуи та — сæрæн лæг, хъæбатыр уды хицау; уый дæр куы фæцæф, уæд:

*Тынг фидар лæг уыди Мулдарты Къæбутдзæф,
Иу дзæвгар фæлæууыд æнæ ахаугæйæ,
Стæй ныггуыпп ласта цъæх уымæл кæрдæгыл.*

IV

Иумæйаг æмбырдгонд «Гæлæбу»-йы Къубалы-фырт ныммухуыр кодта цалдæр æмдзæвгæйы — «Косер», «Хъарæг», «Изæр», «Цагъар». Адон фыст сты адæмон поэतिकон традицитыл нæ, фæлæ уырыссаг классикон поэзийы формæтыл. Ам дæр автор хæст у гуманистон идейæтыл — раст зæгъгæйæ,

иуцасдәр сәм иппәрддзинад ис: сты абстрактон, поэт тыхсы адәймаджи зындзинәдтыл, фәлә уыцы адәймаг фаг конкретон нәу, — цавәр кълассәй рацыд, кәй фарс ләууәг у, уый бәрәг нәй. Уыцы иппәрд гуманизм авторы позици кәны ләмәгъгомау, нәй йәм, Хәсанәйы кадәджы цы конкретондзинад уыдис, уый ацы әмдзәвгәты.

Поэт уый фәстә йе 'ргом фылдәр здәхта Нарты эпос әмбырд кәнынмә әмә йә әмдзәвгәты уагыл арәзта — иронау дәр әмә уырыссагау дәр. Ацы ран йә уырыссаг фыстытә рауадысты тыхджындәр, аивдәр. Әрмәст ацы куыст кәронмә нал ахәццә кодта. Фәлә уәддәр хорз хъуыддаг сарәзта уымәй, әмә базонгә кодта Нарты кадджытимә иннә адәмты, суанг әгас дунейы дәр!

Уыдоны тәккә хәд фәдыл ныммыхуыр кодта балладә «Нарсау-ләбурәг». Ам әвдыст цәуы, тыхгәнәджы фәндаг цыбыр кәй у: Нарсау ацыд рәгъәуттә давынмә әмә фәмард. Йә ус, йә бинонтә йыл әрдиаг кәнынц. Автор разы нәу ахәм балцытимә. Уыцы ләбурән балцытә дәр гуырыдысты уәды заманы цардыуагәй.

1915 азы ныффыста кадәг «Хосдзау». Ам дәр ис абырәджы философи: Хосдзау араст рәгъәуттә исынмә, цәмәй Иры уәзәгыл йәхицән цәсгом скәна, цәмәй Иры чызджытә фәндырәй сцәгъдой йә ләгдзинад... Хосдзау у тыхгәнәг, йе 'мбәлттә амардтой кәсгон рәгъәутгәс Бәтһойы, әмә Хосдзау йәхәдәг дәр мард фәци. Уый уыд фыдыбылызы фәндаг, сәфты фәндаг, әгады мард... Әмә йын чыныгкәсәг тәрхон хәссы авторимә иумә.

V

Октябры революцийы фәуәлахицы фәстә Советон цардыуаг Къубалы-фыртән сарәзта сфәлдыстадон ног фадәттә, хорз уавәртә. 1920 азы ныммыхуыр кодта нә поэт, раздәр кәй ныффыста, уыцы уацмыс «Әмбазыг» — кадәг рагон хәтән-балцыты сайд әмә мәнг хъуыддәгтыл. Уый у йә фәстаг романтикон кадәг тыхгәнәг стәрты мәнгкәх героикәйы тыххәй. Ам автормә разынд стыр поэतिकон культура. Йе 'взәдджы рәсугъддзинад, йә фәлгонцты аһахуыр арәзт әмә ахорәнты әрттивдәй бәрәг дары нә литературәйы. Ам дәр Хәсанәйы кадәгау тынг тыхджынай рабәрәг Къубалы-фырты дәснийад. «Әмбазыдджы» ис диссаджы поэतिकон интуици. Ахәм интуицийә

хайджын ваййынц æрмæстдæр æцæг поэттæ. Уый у æцæг курдиатджынты миниуæг. Ныхæстæй йын бамбарынгæнæн æнцонтæй нæй, æнкъарын æй хъæуы æрмæстдæр зæрдæйæ...

Къубалы-фырты балцытыл фыст поэмæтæ нæ литературæйы сæ хъуыдыты æнæбæрæгдзинадмæ гæсгæ фæзминаг не систы се 'ппæт, уымæн æмæ ахæм балцытæ нæ адæмон сфæлдыстады, стæй нæ литературæйы размæцыды ницы уыйас ахадыдтой. Уыдон нæ уыдысты зарæджы сæйраг, стæй, æвæццæгæн, зарæджы аккаг дæр. Царды, историйы æцæгдзинад куыд амонь, уымæ гæсгæ адæм зарджытæ кодтой уыдоныл нæ, фæлæ ахæмтæн сæхи ныхмæ чи тох кодта, уыцы хъæбатыртыл.

Къубалы-фырт Советон дуджы йæ хъус зæрдиагæй æрдардта царды ног фæзындтæм, ногдзинæдтæм. 1923 азы газет «Рæстдзинад»-ы ныммыхуыр кодта æмдзæвгæ, йæ ном хуынд «Зарæг». Поэт цин кæны, хæхбæсты цы ног цард æрфидар, ууыл. Чысыл фæстæдæр, Октябры революцийы 10 азы бæрæгбонмæ, ныффыста æндæр æмдзæвгæ, — уым зары ног цардыуаджы стыр уæлахизтыл:

*Дæс азмæ сарæзтам ныр ног æгъдæуттæ мах...
Дæс азмæ сфидар ныр Советон Цæдис фæг,
Æмæ йæм бавналын нæ бауæнддзæн ызна!*

Поэт активонæй бавнæлдта царды фарстатыл фыссынмæ. Фæлæ ма хаттæй-хатт йæ хъус адары ивгъуыд дуджы темæтæм, æрмæст ныр лæбураг балцыты тыххæй нал, фæлæ фыссы адæмы барты сæрыл, рæстдзинады охыл тохгæнджыты тыххæй, фæллойдæнæг адæм сæ зарджыты кæй скадджын кодтой, уыдоны тыххæй.

Ахæм кадджытæ ныффыста дыууæ — «Чермен» æмæ «Зæронд Есæ».

Чермены кадæджы тох цæуы магуыр, æнæзæхх, æнæбар адæм æмæ феодалты 'хсæн. Кадæджы сæйраг герой — Чермены — поэт хоны «сæ фидиуæг — бартæн, магуырæн — гæнах!».

Кадæг «Зæронд Есæ»-йы дæр тох цæуы тыхгæнæг, лæбураг æлдар æмæ æфхæрд адæмы 'хсæн. Зæронд лæг Есæ хъаруйæ, зондæй, ныфсæй, уæздандзинадæй, дзыхы ныхасæй уæлахиз кæны кæсгон æлдар Сар-Аслæнбегыл. Есæ æлдары фæсырдта Дыгуры хæхтæй; уый æууæнды æфхæрд адæмы фидæныл, магуырты бæллиц царды кæй баххæст уыдзæн, ууыл, æмæ зæгъы: «...зоньн: магуыртæн сæ фæндон кæй нал уыдзæн фын!».

Нæ поэт ныр дæр, рæстæгæй-рæстæгмæ, куыста историон æмæ фольклорон æрмæгыл, рагон таурæгъты сюжеттыл. Æмбырд кодта Нарты эпос дарддæр æмæ сæ æвæрдта æмдзæвгæты бындурыл. Æрмæст йæ куыст кæронмæ нæ ахæцца кодта, мыхуыры дæр дзы ницы рауагъта, кадæг «Фæстаг куывд»-æй фæстæмæ. Поэт ныр райста æмдзæвгæты æндæр бæрцбарст, революцийы агъоммæ фыст Нарты каджытимæ абаргæйæ; арфдæрæй æмæ сæм барджындæрæй хаста йæхи поэतिकон комулафт, йæхи поэतिकон къухдзæф сыл бæрæг у.

Йæ поэतिकон куысты зынгæ бынат ахсынц, Æгъуызаты Иуанейы кадæг «Алгъузиани»-йы иуæй-иу цаутыл, сценæтыл цы сæрмагонд, оригиналон уацмыстæ ныффыста, уыдон: «Алгъуызы куывд», стæй драмæ «Фæтæг Алгъуызы мæлæт».

Драмæ «Фæтæг Алгъуызы мæлæт» — уым сæйраг хъуыды у ахæм: паддзах цыфæнды гуманистæй йæхи куы ‘вдиса, уæддæр рæстаг никуы уыздæн, уымæн æмæ рагон кълассон æхсæнады йæ митæ баст цауынц, бонджынты æмæ цагъарты ‘хсæн цы ахастдзинæдтæ ис, уыдоны бындурыл. Уыцы бындур та паддзах халгæ нæ кæны, æмæ уæд афтæмæй рæстдзинадæн нæй царды æрфидаргæнæн. Ацы хъуыддаг æмбары Алгъуыз йæхæдæг дæр, фæлæ йæ бон цардыуаджы системæ фехалын нæу, фæндгæ дæр æй нæ кæны, æвæццæгæн, — æмæ йæ мæлæты аххосаг дæр ис уый мидæг. Ацы ран, Алгъуыз кæддæр кæй фервæзын кодта мæлæтæй, ахæмы — Гамрекъелийы — дæлбар бакодта æнæхъæн бæстæ. Гамрекъелийæ йæ адæм тынг хъаст кæнынц: æфхæры сæ. Уый тыххæй йын Алгъуыз йæхимидæг карз тæрхон скодта, фæлæ йæм Гамрекъели йæхæдæг фæраздæр: æхсæвы йын йæ хъахъхъæнджыты бафынæй кодта цæмæйдæр хъæстæ сæнæй æмæ йæ амардта фынайæ.

Йæ мæлæты размæ иу æхсæвы тары иунагæй сагъæс кæны Алгъуыз йæ цард, йæ паддзахдзинадыл, ныхæй-ныхмæ æвæры хуымæтæг лæг æмæ паддзахи митæ, раст хаты паддзахиуæджы фыддзинæдтæ æмæ йæ къух сисынмæ хъавы йæ паддзахиуæгыл... Уый азымы дары йæхи цæрæнбоны хæстыты, марыны æмæ хъæусыгъдтыты тыххæй. «Нæ кæнæм мах магуыры тугæн аргъ», — зæгъты уый, стæй азымгæнæгау афтæ: «Рæстад нæй паддзæхтæм, ис адæммæ æрмæст». Алгъуыз æлгъиты хъысмæты, зæгъты дзы афтæ: «Ис махыл тых, æмæ нæ хъазы уый, — куыд

хъазынц ихыл адæм хъултæй...». Алгъуыз мысы йæ ивгъуыд бонтæ, хуымæтæг адæмы 'хсæн куыд хъомыл кодта, паддзах куы нæма сси, уыцы замантæ:

*Сызгъæрин уæд рæстæг,
Куы цардтæн æз нæ хæхбæсты лæппуйæ
Æмæ нæ уыдтæн æз паддзах..
Хуымгæнæг, йе фыййау, хъæздыг кæнæ магуыр,
Æмхуызон цин мæнæн мæ фендыл кодтой,
Мæ худтыл худгæйæ, мæ мастыл та кæугæ..
Æмæ цæуын нæхимæ райсом æз..*

Ацы ран Алгъуыз æвдыст цæуы стыр мидхъуырдухæн, мидконфликт хæссæг адæймагæй, стыр психологон фæлгонцæй... Зæрдыл æрлæууы Шекспиры къарол Лиры утæхсæн быдыры астæу уаддымгæйы хъæбысы.. Алгъуызы фæлгонц ацы хаххыл нæ драматург дарддæр куы ахастайд, уæд дзы рауадаид стыр трагикон хъайтар. Фæлæ Къубалы-фырт йæ рæстæг фылдæр схардз кодта Гамрекъелийы фыдмитæ, фыднысæнтгæ æмæ фæндтæ æвдисыныл, Алгъуызы характеры логикон цыд, диалектикон змæлд иуварс фæуадзгæйæ.

Къубалы-фырт ма ныффыста иуцалдæр драмон уацмысы. Уыдонæй мах онг æрхæццæ сты опереттæ «Хадизæт», оперæйы либретто «Рæмонаты Хадзымæт».

«Рæмонаты Хадзымæт» фыст у мидхæсты хъæбатыртыл, æвдисы керменистты тох советон хицаудзинады фæуæлахизы сæрыл. Ам бæрæг у, нæ авторы сфæлдыстад цы рæствæндагыл ранывæст, уый, ома — йæ эволюци: уый — тыхгæнæг балцыты цæуæг романтикæйы хицæн удты рыст æмæ тыхстытæй революцион тохы романтикæмæ, ууыл намысы зарæг скæныны онг.

Афтæмæй Къубалы-фырт йæ поэтикон сфæлдыстад райдыдта патриархалон талынг дунейыл фыссынæй, уымæ фау хæссынæй æмæ æрхæццæ социалистон революцийы хъæбатыртыл кады зарæг саразынмæ..

VI

Къубалы-фырты сфæлдыстады миниуджытæй иу у: героикон мæлæт æмæ уый трагедийыл адæймаджы хъыг æмæ уды рыст равдисын. Ацы хъуыддаджы поэт уыд, бафæзмæн кæмæн нæй, ахæм тыхджын æмæ арæхстджын. Ацы миниуæгыл баст сты йæ

романтикон метод æмæ йæ поэтикайы сæйраг æууæлтæ дæр: уый арæх пайда кæны хъарджытæй, æвдисы мæлæг адæймаджы фæстаг ныхæстæ, æрдз æмæ стъæлд адæймаджы æмуд бастдзинад.

Цард æмæ мæлæты сагъæс дæр æм фылдæр баст у адæймаджы уды рис, адæймаджы эмоцитæ бацагайыны уагыл, — ома мæлæтæн æнæ 'рцæугæ нæй, нæй дзы фæивгъуыйæн æмæ ууыл нæ мæт кæны, уымæй нæ тæрсы; фæлæ хъыгаг у, адæймагмæ цы рæсугъд сæнттæ, сагъæстæ, хъуыдытæ вæййы, уыдонæй кæй фæцух вæййы; уæлæуыл царды йын се 'ппæт æххæстгонд кæй не 'рцæуынц, уый йыл æрхæндæгдзинад æфтауы:

*Тыхсын, кæй уадзут сидзæр мæн,
Сымах, мæ сæнттæ 'мæ мæ фынтæ.
Рог дардтат-иу сымах мæ зынтæ
Мæ царды уалдзæджы мæнæн.*

Къубалты Алыксандр уыд стыр ирон поэт, эмоционалон дзырды дæсны, романтикон комулæфт кæмæ уыд, аив ныхасæй нывæфтыд фæлгонцтæ аразæг. Йе сфæлдыстадон фæндаг зыны Æрфæны фæдау.

17.IX.76

* * *

Нафи, дæ бонтæ хорз æмæ дзæбæх-æнæниз у!

Бакастæн лæмбынæг Къубалты Алыксандры Уацмысты æмбырдгонды къухфыст. Ис мæм иукъорд фиппаинаджы; чи зоны, искæцытæм дзы хъус æрдарæн уа, бахынцынмæ сбæззой.

1. Авторы уацмыстæ дыууæ дихгонды цæуынц; советон дуджы агъоммæ фыст уацмыстæ æмæ советон дуджы фыст уацмыстæ. Цымæ æнæ дихгондæй куыд уаиккой? Уæд дзы æмхæццæдзинадтæ къаддæр уайд. Уацмыстæй йæ фыссыны аз бæлвырд бæрæг кæмæн у, уый йын йæ бынмæ фæнысан кæн, бæрæг кæмæн нæу, уый тыххæй та загъд уыдзæн комментариты лæмбынæгдæр.

2. Нарты каджыты тыххæй фыццаг хайы ис дыууæ «заметкайы». Сæ иу (дыккаг) фæстæмæ хаст куы 'рцæуид (уæлæмхасæнтæм кæнæ комментаритæм). Иу ран нæ фидæуынц (кæцы фæрстыл æмбæлынц, уый мæ бон зæгъын нæу — къухфыстыл сæрæй бынмæ фæрстæ æгъдауыл нысангонд не сты).

Фыццаг хайы ис авторы фиппаинæгтæ уырыссагау æмдзæвгæтæй фыст Нарты таурæгъты иугай бынæтты тыххæй. Цымæ чиныджы астæу афтæ хорз фидауы?

3. Уацмыстæм бирæ рæтты къухæй æвнæлд ис (растгонд цауынц, æвæццæгæн редакцигонд), уыдонæй иуæй-иуты фæдыл комментариты загъд цауы, фæлæ иннæтæ та? Бирæ сты тынг. «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы ивддзинæдтæ се 'ппæт комментариты амынд не сты. «Рихи» «зачъейæ» ивд æрцыд; автормæ: «Фæлæ нæ уарзон Ир æгъдауыл тынг хæцы æмæ дыл æркалдзæн иу-дыууæ цæссыджы» (ам тынг бæлвырд у алцы дæр), растгонд æрцыд къухæй: «Фæлæ нæ уарзон Ир æгъдауыл тынг хæцынц æмæ дыл æркалдзæн иу-дыууæ цæссыджы» (æркалдзæн æркалдзæны бæсты?) æмæ æнд.

«Косер»-ы фыццаг строфа хахгонд у, уый тыххæй комментариты дæр ис ныхас, фæлæ фæстаг строфа дæр æппæрт куы у! Цæмæн? Ацы ран дзырд «уæн» растгонд æрцыд къухæй — «он», фæлæ кæмдæр та фæстæдæр «он» растгонд цауы — «уæн». Кæцы растдæр уыдзæн? Ахæм лыстæг растгондтытæ къухфысты дзæвгар ис. Фæбæрæг сæ кодтон кърандасæй цæст æрдарыны тыххæй.

4. Къухфысты æрмæг лæвæрд цауы æмхæццæтæй кæм иронау, кæм та — уырыссагау. Цымæ сæ фæхицæн кæн, алкæй дæр сæ хибарæй æрæвæр дыууæ 'взагыл, уæд куыд уайд? Ныр куыд у, афтæмæй чиныг æвидауц куы рауайа!

5. Къухфыст сыгъдæгæй лæвæрд не 'рцыд чиныгуадзæнмæ — къухæй тагъд февнæлдтытæ, пъеройæ растгондтытæ, хæххытæ, уымæ гæсгæ тынг чъизи зыны рафæлдахгæйæ (уый фиппаинаг дæр нæу æмæ уайдзæф дæр, фæлæ редакторæн æхсызгон вайы сыгъдæг гæххæттыл рæсугъд, бæлвырд шрифтæй мыхуыргонд æмæ къухæй бæстон, лæмбынæг растгондтытæм æркасын).

6. Къубалты Алыксандры къамтæй дзы иу дæр нæй. Хорз уайд фыссæджы къамтæй уæлдай ма йæ рагон чингуыты æддаг цъæртты, стæй титулты, ноджы йæхи къухдзæфы (автографы) фотонывтæ æрбахæссын. Уый æнæмæнг хъæуы.

7. Къухфысты нæдæр фæрстæ бæрæггонд сты сæрæй бынмæ, нæдæр дзы кæронæй сæргæндтæ ис.

8. Разныхас хорз, лæмбынæг, парахат, арф фыст у, фæлæ

цымæ уацмысты æмбырдгонды æдзух фæхъæуы ахæм? Авторæн йæхицæй хуыздæр йæхи тыххæй чи радзурдзæн? Уый — йе сфæлдыстады. Æнæуи, цыбыр биографи радтын æндæр хъуыддаг у, уый хъæуы. Ацы ран ма æнæзæгъгæ нæй, «Æфхæрдты Хæсанæ» кæй фыст у, уый тыххæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, Къубалты Алыксандры. Уый у, мæнмæ гæсгæ, профессионалон поэты сфæлдыст. Чи зоны, раздæр æй фехъуыста Куырм Бибойæ, æмæ уый бындурыл самадта ахæм уацмыс; чи зоны, æмæ уыцы Бибо ацы таурæгъæн æппындæр ницы зыдта, нæ поэт æй, мыййаг, кæд æндæр искæмæй фехъуыста? Фæлæ йæ Куырм Бибойы номæй кæй зæгъы, уый та у литературон-аивадон фæрæз (прием). Афгæ уæвæн ис, стæй иу æмæ дыууæ хатты не 'рцыд ахæм хъуыддаг литературон историйы! Диссаг та куыд нæу, Къубалы-фырт Куырм Бибойы мысгæйæ «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы кой не скодта! Ау, рох дзы фæуыдаид, Бибойæ ахæм кадæг фехъуыстон, зæгъгæ? Мæнмæ гæсгæ, нæ ферох уыдаид. Уый дæр истæуыл дзурæг у.

Ацы чыныг мыхуыры рауадзын у стыр хорз цау. Ууыл ды зæрдиагæй фыдæбон кæныс æмæ дын чидæриддæр бузныг зæгъдзæн ирон аив литературæ уарзджытæй æмæ чыныгкæсджытæй. Уый раздæр бакæнинаг хъуыддаг уыд!

Уæлдæр цы фиппаинагты кой скодтон, уыдонæй кæд мыййаг искæцытæ бахынцинаг сты, зæгъгæ, ууыл хъуыды кæнгæйæ, нырма нывгæнджытæн дæр нæма бахæс кодтам чыныг рагацау сфæлындын — æрмæджытæ кæрæдзийы фæдыл равæрдмæ ма кæд дæ зæрды æркæсын ис, цæмæй макет райхал-байхал кæнын ма бахъæуа. Иннæ æндæр фиппаинагтæ (ам æппæты кой не скодтон), чи зоны, тынг ахсджиаг дæр не сты, фæлæ автор æгас кæй нал у, уымæ гæсгæ сæм цæст æнæмæнг æрдарын хъæуы, сбæлвырд сæ хъæуы, хъуамæ нын дзы дызæрдыггаг, гуырысхойаг мацы уа.

Æрбауай нæм, ам, цæгаты уæвгæйæ, æмæ сæм иумæ лæмбынæг æркæсæм. Цы гæнæн ис, уымæй — тагъддæр!

Саламтимæ (дарддæр йæ къухфыст).

Фыстæджы бынмæ нысангонд: 1/X/75, фæлæ у хахх.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

ГÆБÆРАТЫ Никъала

ИРОН ÆВЗАДЖЫ НЫРЫККОН УАВÆР

Не 'взаджы дзæвгар ис проблемæтæ. Сæ сæйрагдæр у æвзаджы уавæр бæлвырдæй равдисын æмæ, цы чындæуа, уымæн исты мадзал бацагурын. Ай тынг уæззау фарста у, нæй йын рог дзырдтæй алыггæнæн. Нæу нæ бон не 'взагыл нæ къух ауигъын, фæлæ йын куыд баххуыс кæнæм, уый дæр нæ зонæм. Æмæ цыма истæмæ æнхъæлмæ кæсæм, уый бадт кæнæм. Кæдæм фæцæуы ирон æвзаг, уый алы ирон адæймаг дæр уыны. Кæдмæ бадæм æвæрæз æмæ æнæбонæй? Мыст дæр ма, дам, цъыззытт фæкæны, куы йыл фæлæууай, уæд. Цасфæнды хъæр кæнæм фæдис — ничи нæм фæзындзæн æххуысмæ. Нæхицæй аразгæ у æппæт дæр.

Адæмы зонд бирæ у. Чи зоны, мæ ныхæсты фæстæ искæмæты разына исты аккаг хъуыдытæ, Уастырджыйы аккаг фæндтæ.

Дыккаг проблемæ хуымæтæг у — æвзаджы сыгъдæгдзинад. Царды гуылфæнтæй, стæй æндæр æвзæгтæй не 'взагмæ кæлы алыхуызон æнæхъæугæ элементтæ. Халынц ын йæ рагон цардхъом æгъдæуттæ.

Кæрæдзийæ (æмæ æвзагæй дæр) куы æфсармы кæниккам, уæд нын æнцонæй бантысид архайын ацы магуырдынады ныхмæ.

* * *

Нæ мыхуыры а фæстаг рæстæджыты сарæх сты ахæм уацтæ, ирон æвзаджы уавæр фæхуыздæр кæныныл кæм дзырдæуы. Бирæ автортæ адзæгъæл веййынц сæ эмоциты фæдыл, хъуыддаджы бæсты аскъæрынц алыхуызон иумæйаг ныхæстæ æмæ цы нæ рахонынц не 'вза! Чи йæ мад хоны, чи йæ йæ фыд хоны, кæмæн йæ зæрдæ у, кæмæн — стыр хæзна! Нæй сын фæнымайæн.

Алчи йæ нæ хаты, нæй æвзагæн сфидаргæнæн иумæйаг ныхæстæй кæнæ æрмæст патриотизмы руаджы. Æвзаг æнахуыр диссаг у, абарæн ын ницæймæ ис. Алы кусæнгарз дæр ихсийы, сфæлахс веййы. Æвзаг та ахæм иунæг кусæнгарз у, ихсийын

чи нæ зоны. Цас дзы фылдæр кусой, архайой адæм, уыйас тых-джындæр кæны.

Мах афæдзы бонтæй равзæрстам иунæг бон не 'взагæн бæрæгбон кæнынæн. Уыцы иу бон бæстæ нæ сæрыл сисæм, хъæрхыллист сисæм... иронау. Йæ дыккаг бон та не уæнгтæ æрызгъæлынц, æркалæм нæ хотыхтæ, фæсвæд ассонæм не 'взаг æмæ та æнхъæлмæ кæсæм фидæны бæрæгбонмæ. Адæм æнæ уæлдæфæй куыд хуыдуг кæнынц, афтæ хъуамæ хуыдуг кæниккой æнæ **ацы** æвзаг дæр. Уæд æвзаг хъомысджын кæны. Йæ бæсты адæм æндæр æвзагыл куы дзурой, уæд хи æвзаг мæлгæ кæны. Афтæ у æвзаджы цæхгæр закъон.

Йæ рæстæджы комхæлиуæй чи хъæр кодта, дыууæ 'взагыл дзурын, дам, мадæлон æвзагæн æвдадзы хос у, æмæ афтæмæй йæхицæн наукон карьерæтæ чи кодта, уыдонæн се 'взæгтæ ралыг кæнын хъуыди. Дыууæ 'взагыл дзурынæн сæрмагонд зондджын политикæ хъуыди. Махмæ уыцы политикæ нæ разындис æмæ иу дарæны æнæмбаргæ тард бакодтам тæрхъус æмæ домбайы.

Ирон æвзаг иунæг нæу. Иу дыууæ-æртæ азы размæ газет «Аргументы и факты» фыста, дунейы æвзæгтæн, дам, сæ æрдæджы бæрц (æртæ минмæ æввахс) мæлæты къахыл лæууынц. Цæмæн æмæ куыд амæлы æвзаг? Йæхи низæй нæ амæлы. Куы ничиуал ыл дзуры, уæд мард у. Æвзаджы амард уый нæ нысан кæны, адæм иу райсом райхъал сты æмæ сын æвзаг нал ис, æгомьджы хуызæн баисты, дзурын нал зонынц. Æвзаг амæлы цадаггай, æндæр æвзаг æй уæззаугай раддæмæ кæны, никæйуал фæхъæуы æмæ ферох вæййы.

Адæймаг, æцæгæлон адæмы æхсæн цæргæйæ, дзуры æцæгæлон æвзагыл. Фæлæ хи райгуырæн зæххыл цæргæйæ та цæмæн сугæлох вæййы йæхи æвзагыл? Кæд ын мыййаг патриотизм нæ фаг кæны? Нæ, уый аххос нæу. Не 'взаджы хъысмæтыл иууылдæр тыхсæм, фæлæ царды цалх афтæ разылд, æмæ нын кæйдæр æвзагыл дзурын æнцондæр у. Æмæ нæ никацы патриотизм раздахдзæн фæстæмæ. Цасфæнды хъæр кæнæм фæдис «Дзурут иронау!» — ницы ахадынц уыдæттæ.

Чи у æвзаджы хицау? Кæй бæрны ис? Чи дæтты дзуапп Хуыцауы раз, æрдзы раз, бонифæстагмæ — искæй раз? Хицау ис алцæмæн дæр — быдыртæн, хъæдтæн, хæхтæн.. Æцæг у, хицау нæй уæлдæфæн, фæлæ, чи зоны, æркæна ахæм рæстæг дæр, æмæ йæ нæмой дзæкъулты æмæ йæ уæй кæной. Фæлæ абон никæй у. Афтæ æвзаг дæр. Никæй у. Зæгъынц, адæмы, дам, у.

Ирон æмбисонд та афтæ зæгъы, æхсæны мард, дам, æнæныгæд.

Æвзаг нацийы бындур у, адæмы национ миниуæг у. Йе 'взаг чи сафы, уый сафы йæ адæмон, йæ национ дзинад дæр. Ай-гъай, тынг стыр у æвзаджы æхсæнадон нысаниуæг. Уыдæттæ алчи дæр зоны, æмæ сæ бæлвырд кæнын нал хъæуы. Кæй зæгъын æй хъæуы, йæ мадæлон æвзагмæ знаджы цæстæй ничи кæсы, фæлæ кæрцæй хæдон æввахсдæр у. Тынг нæ куы фæнда, уæддæр алы хатт иронау дзурын нæ къухы не 'фты. Царды домæнтæ нæ нæ аразынц. Царды уавæрты ныхмæ риуы æмбæрц лæгæрдын та тох у. Тохæн та кæддæриддæр сæрмагонд хъарутæ, æхсар, ныфс æмæ бирæ цыдæртæ хъæуы. Чи бакæндзæн йæхицæн ахæм зынтæ, иугай фанатиктæй дарддæр? Иугай адæймæгтæн та сæ бон æвзаг аразын нæу. Уымæн адæмы æмвæнд æмæ æмдыхæй архайд хъæуы.

Кæмæй риссы ирон æвзаджы абоны уавæр? Æвæццæгæн, ыл алы ирон адæймаг дæр бамæт кæны. Фæлæ уыцы мæт уыйбæрц нæу, цæмæй адæймаг (æви адæм?) йæхицæн базын кæна æмæ уавæр фæива. Иронау чи нал зоны, уыдоныл цымæ хуыссæг нал хæцы æвзаджы мæтæй? Кæмæндæр йæ дзыппы счъилы иу сом фæфидар, агуры йæ, нал æй ары. Иу сом кæд ницы у, уæддæр æм зæрдæ æхсайы, зæрдæ дзуры йемæ. Цал ирон дзырды фесæфти нæ историйы талынг счъилты! Чи сыл фæрысти, чи сыл бамæт кодта?

Æрдзы, царды магуырдындæтæ фагæй фылдæр ис. Уыдонæй алкæмæн йæхи ном ис. Æмæ искæцы магуырдындад куы ахауы, куы нал вæйы, уæд ферох вæйы йæ ном дæр. Ахæмтæ сты, зæгъæм, *уайсадын, туджджын, хæлын кæрц* æмæ бирæ æндæртæ. Адон кæд æппæрццæг цыдæртæ амонынц, уæддæр нæ цард æмæ не 'взаджы цыдæр мисхалтæ сты, æмæ нæм, чи зоны, сæ арæцугъын æвгъау кæсы.

Уыдон ма цыфæнды фæуæнт, фæлæ *зæнгой, уæрдæх, æрчы, къогъодзи, æрцындз, духъ, зытгы* æмæ сæдæгай æндæр дзырдтæ знон дæр ма ахсджиаг уыдысты, ирон лæгæн æнæ уыцы предметтæ царæн нæ уыд. Фæцæуынц уыцы предметтæ, фæцæуынц сæ нæмттæ дæр. Чи зоны, æвгъау сты рох кæнынæн, фæлæ предмет куы нал уа, уæд ма йын йæ номæй цы кæнæм?

Ис ма рох дзырдты (предметты) æндæр тип дæр. Цымьдисаг тип. Предметтæ царынц æмæ цардзысты æнустæм. Кæддæр сыл ирон адæм сæвæрдтой нæмттæ, фæлæ уыцы нæмттæ абон ничиуал зоны стæм адæймæгты йеддæмæ. Цæвиттонæн бæззынц авд стъалыйы — *Авд Хойы*. Цæмæн бахъуыд ирон адæмы уыдоныл нæмттæ сæвæрын? Æви сын фæндагамонæг уыдысты сæ кæддæры цæугæцарды?

Зæгъынц, æвзаг, дам, зынаргъ хæзна у. Æвзаг дзырдтæй у. Æмæ иугæр æвзаг зынаргъ у, уæд йæ дзырдтæ дæр хъуамæ зынаргъ уаиккой. Стæй дзырдтæ дæр цыма æмсæр не сты, æмæ сæ аргъ дæр æмхуызон хъуамæ ма уайд. Кæуылты сты *фарн, ном, зоньн, кæсын, хорз, мæгуыр, ныфс, фондз, дæс, æз, уый* æмæ уыдон хуызæн мингай дзырдты мидис æмæ ахадындына! Уыдонимæ абаргæйæ, хъуамæ асламдæр уаиккой *къуындзих, хъышы, æрдзæ, хъыргъы, æнцъухын, нывдзæг* æмæ бирæ æндæртæ.

Уæдæ кæцы дзырдтæ сæфынц æнцондæрæй, «дзæбæх» дзырдтæ æви «æвзæртæ»? Æниу дзы æвзæртæ кæцытæ сты? Дзырдтæй æвзæр хъуамæ ма уа, уымæн æмæ дзырд нысан йеддæмæ ницы у, мидисы сигнал у æрмæст. Фæлæ дзырд мидисимæ баст у æмæ нын йæ зæгъын уымæн ваййы æхсызгон кæнæ зын. Царды тымыгъты дæрзæг дзырдтæ разындысты фидардæр. Алыхуызон æлгыстытæ æмæ æфсæрмаг дзырдтæ æнцонæй нæ комынц æвзагæй сурын. Цымæ уыдонæн та цы аргъ счындæуид? Нæй дзырдæн аргъгæнæн, кæд зынаргъ хæзна у, уæддæр. Нæй йын балхæнæн, тыхæй байсæн, балæваргæнæн. Уымæн æмæ никæй у кæнæ алкæй дæр у. Æмæ йын уæд цæй уæйгæнæн ис?

— Тедо, æмбисонды дзырдтæ мæм ис уæййаг. Уæлæ арвыл авд стъалыйы, Авд Хойы кæй хонынц, уыдонæй алкæмæн хицæн ном ис. Ды сæ нæ зоныс. Балхæн сæ, аслам дын сæ ратдзынæн.

— Симон, æмбаргæ лæг дæ куы хонынц, уæд цытæ дзурыс! Мæнæн сæ куы рауæй кæнай, уæд дæу нал уыдзысты, нал сæ зондзынæ. Æмæ сæ æз демæ куы нæ дзурон, уæд мæ цæмæн хъæуынц, цы сæ кæнын? Æниу мын сæ цасыл рауæй кæндзынæ?

Æцæгдæр, цал сомы аргъ у дзырд *арв* йæхæдæг? Æмæ *хур, стъалы* та?

Дзырд фæззыгон сыфтæрæй хъауджыдæр нæу, ницы у куыд базайраг. Уæдæ ма ныл, алы дзырд сафгæйæ, зиан цæуид иу сомы аргъ. Иу сом ницы у, фæлæ дæндагæй ныххæциккам алы алидзинаг дзырдыл дæр æмæ йæ уæгъд нал суадзиккам. Дзырд *фад* алидзинаг у не 'взагæй? Алидзæд, фæндараст фæуæд. Ис нæм уый бæсты *къах*. Ис нæм *бæх* нæхи *бар*-ы бæсты, ис нæм *дзых* нæхи *ком*-ы бæсты.

Сæфынц сæдæгæйттæй нæ рагон дзырдтæ. Сæ бынатмæ хъуызынц æцæгæлон хæддзутæ æмæ æвидыц гибридтæ. Никамæ фæкæсдзæн дисау *байрæджы кæнын*-ы бæсты фехъусын *фæапъаздат кæнын*. Цæмæн рох кæнæм нæ фыдæлты дзырдтæ? Æвæцæгæн, никæй хъæуынц. Куы хъæуиккой, уæд нæ сæфиккой,

æмæ съл *риссиккам*. Чи зоны, бирæтæ ахъуыды кæнынц; цы ма уæлфад гал лæууы мæнæн, уæртæ съл Тедо кæнæ Симон бамæт кæнæнт. Афтæ у æвзаджы хъысмæт.

Хъыгагæн, æшпæт ацы ныхæстæ раст сты кæмдæр, фæлæ ма ис æндæр хъуыддаг дæр. Мах адæм стæм. Адæмæн та сæхи æвзаг вæййы. Цалынмæ нын ирон æвзаг уа, уæдмæ уыдзыстæм ирон адæм. Æнæ ирон æвзаг нал уыдзыстæм ирон адæм. Æвзаг адæмы, нацийы сæйраг миниуæг у, æвзагæй бæрæг вæййы нацийы дзинад. Гъе уымæн у æвзаг стыр æмæ зынаргъ хæзна.

Уæрæсейы Федерацийы æшпæт адæмтæ халарæй цæрынц, Æмæ уыцы халардзинад цæмæй фидарæй-фидардæр кæна, уый тыххæй алы адæм дæр, стыр уа æви чысыл, хъуамæ уына, паддзахады хицæуттæ йын йæ национ æвзагыл кæй аудынц, кæй йæ хъахъхъæнынц, уый. Уæд нæ адæмты æхсæн уыдзæн æцæг æфсымæрон ахастытæ. Федерацийы субъектты разамонджытæ арæх рацæуынц ныхасы сæ национ æвзæгты сæрыл. Айразмæ газет «Аргументы и факты» ныммыхуыр кодта Татарстаны президенты интервью. Президент фидарæй загъта, зæгъгæ, конституцимæ гæсгæ тæтæйраг æмæ уырыссаг æвзæгтæн æмхуызон бартæ ис, сæ дыууæ дæр паддзахадон æвзæгтæ сты æмæ, куыд скъолаты, афтæ æндæр уагдæтты дæр, æмткæй систæйæ, республикæйы царды, æмхуызон аудинаг сты. Президенты ныхæстæй бæрæг у, уый йæ адæмы æвзаджы сæрыл тохмæ цæттæ кæй у. Уый бафæзминаг цæвиттон у. Æниу адæм сæхæдæг куы нæ архайой, уæд сын Уæрæсейы хицауад сæ мадæлон æвзаг куыд бауарзын кæндзæн?

Адæмтæ архайынц се 'взæгтæ бахъахъхъæныныл, сæ хъару сын фæтынгдæр кæныныл. Æгæрыстæмæй стыр адæмтæ дæр. Зæгъæм, стыр уырыссаг адæм аразынц алыхуызон конкурстæ, наукон-популярон мадзæлттæ уырыссаг æвзагæй. Махмæ дæр уыдис ахæм бафæзминаг цæвиттон. Хуссар Ирыстоны телеуынæн йæ разамонæг Хъуылымбегты Роберты хъæппæрисæй дыууæ-æртæ азы дæргъы дыууæ къуырийы иу хатт лæвæрдта наукон-популярон беседæтæ не 'взаджы темæтыл. Адæм райгонд æмæ бузныг уыдысты Робертæй дæр. Фæлæ фæстаг рæстæджыты уыцы хъуыддаг дæр цыма рох кæнын райдыдта.

Æмуд æмæ æмзонд адæм сæрыстыр вæййынц се 'взагæй. Чысыл адæмтæ дæр. Æмæ иугæр афтæ куы уа, уæд æй хъуамæ ма æруадзиккой мæгуырау уавæрмæ. Уый худинаг у, уый æгады нысан у. Адæмæн дæр æмæ æвзагæн дæр. Фæлæ иумæйаг худинаг, æвæццæгæн, иугай адæймæгты нæ рæхойы: иумæйаг у

æмæ никæй у, мæнмæ нæ хауы. Чи зоны, дзырдмæ куы 'рцæуиккам, уæд зæгъиккам: иумæйаг худинаг не 'шпæтыл куы байуарæм, уæд мæм дзы цы 'рхаудзæн? Йæ койы аргъ дæр нæу.

Æппæт ацы ныхæстæ уый тыххæй нæ кæнын, æмæ мæ дзырдæй исчи йе 'ргом цæхгæр фездаха ирон æвзагмæ æмæ райдайа иронау дзурын алы ран, сæр æй кæм нæ хъæуа, суанг уым дæр. Нæ, ууыл мæ зæрдæ нæ дарын. Куы йæ загътон, нæ мыхуыры алы бон уымæ сидæм: **дзурут иронау!** Æмæ цы? Мур дæр ницы. Хъодзаты Æхсар æнæхъæн чиныг куы рауагъта. Цас зæрдæбын æмæ дзы зæрдæрисгæ ныхæстæ ис! Æмæ цы? Цал адæймаджы балæууыд йæ фарсмæ, чи йæм бадардта йæ уæхск? Фæдис бæргæ хъæр кæнæм, фæлæ хъуыддагæн цæмæй баххуыс кæнæм, уый тыххæй ницы зæгъын фæразæм.

Хъуыддаг афтæ у, æмæ не 'взаджы абоны хъысмæт хицæуттæй кæнгæ дæр у. Йæ бон кæмæн у, фаг хъæру кæмæ ис, уыцы хицау хъуамæ тымбыл къухæй стъол æрхоид æмæ зæгъид: «Мæнæ афтæ бакæнæм!» Æмæ куыд бакæнын хъæуы, уыцы фæндæттæ та хъуамæ бацæттæ кæниккой æндæртæ, кусджытæ. Цалдæрæй. Иу фондз-авд адæймагæй конд инициативон къорд йæхи хъæппæрисæй хъуамæ сахуыр кæнид уавæры æппæт фарстатæ, равзарид фадæттæ æмæ бацагурид, развæлгъау райсыны аккаг кæй нымайы, уыцы мадзæлтæ. Уыцы къорд йæ фæндæттæ хъуамæ рахæссид иумæйаг стыр æмбырдмæ, тæрхонмæ. Æмбырд цы тæрхæттæ скæнид, уыдон æвдыст æрцæуиккой хицæуттæм, æмæ сæ уыдон, банывыл кæныны фæстæ, хъуамæ сфидар кæниккой æппæт адæмæн закъоны хуызы. Хъуамæ сырæзид ахæм ситуаци, иронау нæ зонын алкæмæ дæр худинаг куыд кæса.

Адон æрмæстдæр иумæйаг абстрактон схемæтæ сты. Сæ лыстæг муртыл сын бæстон хъуамæ хъæппæрисон къорд бакуса. Бакуысты фæстиуджытæ хъуамæ бæззой, хъуамæ уой хицæуттæм бавдисыны аккаг. Сфидаргонд закъон куыд æххæст цæудзæн, уый та бæрæг кæниккой хицауады минæвæрттæ æмæ (кæнæ) сæрмагондæй равзаргæ адæймагтæ.

Бафарстæуыдзæн: кæмæ сиды автор, кæимæ дзуры? Чи зоны, мæ ныхæстæ байхъуысой искæцы лæгау-лæгмæ, чи зоны, разына йæм уыйбæрц дзинад æмæ бафæлвара цалдæр йæхи æмсæр лæджды бацагурын æмæ уыдонимæ скæна къорд. Æмæ мæ дзымандытæ мыййаг куы разыной æдзæрæг быдыры фæдис хъæргæнагау, уæд та?

Не 'взаг кæдæм фæцæуы, уый алчи дæр уыны. Куы ницы бакæнæм, уæд ирон æвзаг нал раздæхдзæн адзалаы фæндагæй.

* * *

Уый не 'взаджы фыццаг проблемæ у, нæ рриссаг проблемæ. Дыккаг проблемæ — не 'взаджы сыгъдæгдзинад. Уый рогадæр у, нæхицæй кæнгæ у. Кæрæдзи хъæр куы 'мбариккам, уæд ыл æнцонæй фæтых уаиккам.

Ам дзæвгар фарстатæ ис, иу уацы се 'пшæтыл дзурыны фадат нæй. Ракæндзынæн дзы æрмæст цалдæры кой. Æниу, чи зоны, исчи зæгъа, ома не 'взаджы абоны тыхст уавæры нæ цæмæн бахъуыд æвзаджы цавæрдæр дызгъуынты кой кæнын. Иу æмбисонды куыд загъдæуы, уыйау: иу лæджы, дам, ауындзæнмæ фæцæйкодтой, æмæ йæ ус пъæлицæйæгтæн балæгъстæ кодта, йæ бæрзæйыл, дам, бызычъи ис æмæ йын æй, уæ хорзæхæй, ма бафхæрут.

Не 'взаг цалынмæ удæгас у, уæдмæ нын æвæринаг у, сыгъдæгæй нын у даринаг.

Æвзаджы сыгъдæгдзинад хъахъхъæнынц чингуытæ, радио, сцена, ахуыргæнæндæттæ, телеуынаг, журналтæ, газеттæ... Ацы хъуыддаджы нæ газеттæн тынг ахсджиаг бынат ис. Æрвылбон нæ къухы сты, сæ гуырахст бирæ у, сæ æрмæджы мидис — дардыл æмæ алыхуызон. Газет цæттæ кæныны специфика та ахæм у, æмæ дзы фауццаг дызгъуынтæ фылдæр аирвæзы. Ахæм дызгъуынтæ фаг ис, куыд нæ мыхуыры, афтæ дзургæ æвзаджы дæр. Нæ литературон æвзаджы норматæ нæма ныффидар сты, æмæ нæ алчи сæрибарæй дзуры йæхи диалектыл. Хуссар Ирыстоны телеуынагны арæх ис фехъусæн ахæм ирон ныхас. Бирæтæ барæй дзурынц «къуыдайрагау», мах, дам, кæмæй цауддæр стæм?

Уый сæрмагонд темæ у, хицæнæй йыл дзырдæуыдзæн. Абон уал зæгъдзынæн газет «Рæстдзинад»-ы æвзаджы иуæй-иу дæнцæгтыл. Ацы газет нæ мыхуыры сæйрагдæр оргæнтæй у æмæ йæ æхсæнадон æндæвдад дæр ахадгæдæр у. Газеты алы номыр бацæттæ кæнын фæдисон куыст у, æйтг-æйттæй йæ аразынц, æмæ уый хынцинаг у. Ахæм уавæры газетмæ исты рæдыдтæ баирвæздзæн, уым диссагæй ницы ис. Æмæ мæ уац критикайы охыл нæу, уæлдайдæр «ирон» критикайы охыл. «Ирон» критика сохъхъыры аипп афтæ скарз кæнид, æмæ магуыр сохъхъырæн йæ иннæ цæст дæр бакуырм уайд. Мæ уацы нысан у хъуыдагæн, газетæн, æвзагæн исты феххуыс уын. Бонифæстагмæ банымаинаг у уый дæр, æмæ цæмæй газетæн исты аргъ кæнай, уый тыххæй йæ кæсын хъæуы. Цал æнувыд кæсæджы ис нæ газетæн? Бирæ сты? Цасфæнды уой — уыдонæй иу æз дæн.

Æркæсут-ма ацы ныхæстæм: *Иры æрдз, ирон æрдз, Ирыстоны æрдз, ирыстойнаг æрдз*. Æмæ ноджы: *Уырыссаг президент, Уырысы президент, Уæрæсейы президент, уæрæсейаг президент*. Æмæ ма: *ногираг лæг, Ногиры лæг*. Ацы æртæ кьордæй алкæм дæр раст у иу дзырдбаст. Иннæтæ нæ фидауынц. Ахъуыды сыл кæнут æмæ равзарут уыцы раст дзырдбастытæ, æз та уал мæ ныхас кæнон дарддæр.

Ам дзырддаг у **-аг**. Уый фæсæфтуан у, фæсарæйнагау — суффикс. Æддейæ бакæстæйæ ницы уыйбæрц у, æдæппæт дыууæ дамгъæйы. Фæлæ... Æртæ хуызы, æртæ хицæн суффиксæй æмбæлы не 'взаджы. Мæнæ дзырд *сис* куыд æмбæлы цалдæр нысаниуæджы, афтæ (уырыссагау: перо, стена, подними). Абарту кæрæдзийыл:

1. **къабай-аг**, ома къабайæн чи хъæуы, ахæм;
2. **дзур-аг**, ома бирæ чи дзуры, ахæм;
3. **хох-аг**, хохы чи цæры, ахæм.

Фæсæфтуан **-аг** ам аразы дзырдты бынтон хицæн типтæ. Фыццаг типмæ хауынц, зæгъæм, *хæдойнаг, кæрдзинаг, æрчъиаг, цъындайаг*... Дыккагмæ: *кусаг, хæраг, кæуаг, лидзаг*. Æртыккагмæ: *алагираг, рукъаг, быдираг, мæскуыйаг*. Нæй сын ивддзаггæнæн. Алкæмæн сæ йæхи фарста ис: цæмæн (хъæуы)? Цахæм у? Кæцон у? Ноджы дæр æй зæгъын: **-аг** æртæ типы дæр хицæн фæсæфтуан у. Ныртæккæ нæ ныхасы сæр у дзырдты æртыккаг тип, фарста *кæцон у, кæцæй у?*-йæн дзуапп чи дæтты, уыцы тип.

Ныр та, уæлдæр цы цæвиттонтæ ранымадтон (*ирыстойнаг æрдз* æмæ иннæтæ), уыдон æхсæн кæд æмбæлон дзырдбæстытæ нæма равзæрстат, уæд сæ мæхæдæг зæгъдзынæн: *Ирыстоны æрдз, Уæрæсейы президент, ногираг лæг*. Иннæтæ ахæм рæтты нæ фидауынц. Афтæ домынц æвзаджы æгъдæуттæ, афтæ сæ хъуамæ дзурам æмæ фыссæм.

Нæ журналтæ «Мах дуг» æмæ «Фидиуæг» арæхстгай архайынц ахæм «лыстæг муртимæ», фæлæ «Рæстдзинад»-ы арæх разыны ахæм бынæттæ, адæймаг йæ къах кæм скъуыра. Афтæмæй та ацы газет Ирыстоны информацийы фæрæзтæн сæ ахсджиагдæртæй у, уый у не 'взаджы тырысахæссæг, уымæй хъуамæ исæм нæ ныхасы культурæ аразыны цæвиттон дæр.

Æркæсæм цыппар дзырдбастмæ: *Ирыстоны æрдз, ирыстойнаг æрдз, ирон æрдз, Иры æрдз*. Иронау дзæбæх чи зоны, уый æвзары фыццаг вариант: æрдз Ирыстоны у, ирыстойнаг нæу,

ирон дәр нәу. Зәгъән ис *Иры җрдз*, фәлә ам дзырд *Иры* синоним у *Ирыстонән*. Ацы цәвитонтә газетәй ист не сты, дзургә әвзагәй сә равзәрстон хуыздәр бамбарыны тыххәй.

Ракәсәм ныр газеты әрмәджытәм, фәсәфтуан **-аг** (әртык-каг тип) цы дзырдтә аразы, уыдонмә.

Уәрәсейы архайд гуырдыстойнаг территорияы хайы... (2008, 222).

Ам *гуырдыстойнаг территория* иу әмбарынад амонь. Искә-цы паддзахады территорияән нәй кәцондәр уәвән. Уый әрмәстдәр кәйдәр у. *Ирыстонән* дәр ис *территори*, фәлә уый *ирыстойнаг* нәу, *Ирыстоны* у. Нәй бафәрсән: кәцон у нә *территори*?

Мәскуыйы әвдыст концерт... банымайән ис уәрәсейаг әмә ирыстойнаг адәмы бәрәгбоныл (08, 231). Хуыздәр уыдаид *Уәрәсейы әмә Ирыстоны адәмты...* Бәстәйы әппәт адәмәй нәй зәгъән: кәцон у?

Иу уацы мидәг әмбәлынц дыууә хицән варианты дәр: *гуырдыстойнаг сәрмагонд службәтә әмә Гуырдыстоны сәрмагонд службәтә*. Кәй зәгъын әй хъәуы, хуыздәр уыдаид дыккаг вариант.

Мәнә бирә дәнцәгтәй цалдәр әнә комментаритәй:

Уәрәсейаг конституцийы кадән... (08, 233).

Уәрәсейаг-Хуссарирыстойнаг ахастдзинәдты... (08, 236).

Цәгатирыстойнаг спортсментә райстой... (08, 235).

Хуссарирыстойнаг делегацийы сәргъы... (08, 236)

Дунейон ахастдзинәдты мәскуыйаг паддзахадон институт. Әмә йә цуры: Мәскуыйы әмә Петербурджы паддзахадон университеттә (08, 235).

Ирон әвзаджы фәткойтә ам домьнц гуырынон хауән: *Уәрәсейы конституци (уәрәсейаг нә фәлә), Хуссар Ирыстоны делегаци (хуссарирыстойнаг нә фәлә)...* Цымыдисаг уый у, әмә газеты фәрстыл дыууә варианты дәр (гуырынон хауән дәр әмә **-аг** дәр) әмбәлынц... әзфәраздәронәй: зын зәгъән у, кәцы сә баирвәзы арәхдәр, стәй цы фәткы бындурьл. Әмә уәд ис ахъуыдыгәнән, цыма редакцийы кусәгән уәлдай нәу, кәцыфәнды бафысса. Фәлә дзәбәх әркәсгәйә, бәрәгәй зыны: **-аг** «әнәзакъонәй» цы дзырдты ис, уыдон арәхдәр вәййынц уырыссагәй тәлмац әрмәджыты, гуырынон хауән та — оригиналон ирон тексть. Әмә уәд куыд ахъуыды чындәуә? Тәлмацгәнәг рәстмә не 'взари ирон әвзаджы спецификон

фæзилæнтæ, æви сæ ницæмæ дары, æви йын бæстон бакусынæн рæстæг нæ фæфаг кæны?

Ацы -аг (æртыккаг тип) ирон æвзаджы фыццаджыдæр аразы мæнæ ахæм дзырdbæстытæ: *мæскуыйаг уазæг, фæсарæйнаг делегаци, дæргъæфсаг лæг, хохаг стур...* Ахæм нысаниуæджы баиу вæййы сыхты, хъæуты, горæтты, бæстæты, территорияты, паддзахæдты сæрмагонд нæмттæм (*дæлæсыхаг, елхотаг, алагираг, ирыстойнаг... дæсны*). Дзуапп дæттынц фарстæн: *кæцон?* Ацы фарстæн дзуаппæн нæ бæззынц, зæгъæм, *Уæрæсейаг конституци* (уый уæрæсейаг нæу, Уæрæсейы у), *рукъаг тъунел, джимарайаг хох, цæгатирыстойнаг университет, дзомагъаг æфцæг*. Ам гуырынон хауæн хъæуы. Ахæм форматæй æнæгуырысхойæ чи пайда кæны, уый ирон æвзаг рæстмæ нæ зоны. Алыхуызон лыстæджытæ æвзарынæн та æвзаг дзæбæх зонин хъæуы. Зæгъæм, куы абариккам кæрæдзийыл варианттæ дзауаг *дæсны* æмæ *Дзауы дæсны*, уæд æнцонæй фениккам, дыууæ дæр кæй бæззынц, уый. Фæлæ — алчи йæхи бынаты. Фыццаджы дæсны æбæрæг чидæр у (*иу дзауаг дæсны йæм æрбакодтой*), дыккаджы та бæрæг у, зонинц æй адæм (*дзауаг дæснийы йæм æрбакодтой*).

Ам ныхас цы дзырдтыл цæуы, уыдонæн бынаты нысаниуæг ис (уырыссагау «пространственное значение»). Фæсæфтуан -аг (3-аг тип) æфты, бынат чи амонь, æрмæст уыцы дзырдтæм (*хох-аг, елхот-аг, быдир-аг, уæлæсых-аг...*). Уымæ гæстæ дисы æфтауы, цавæр фæткойы бындурыл баирвæзт газетмæ «дзырд» (схонæм æй дзырд) **августаг** (08, 236), Хуссар Ирыстоны августы цаутыл дзургæйæ. Дзырд *август* рæстæг амонь иннæ мæйты нæмттæу, рæстæджы дзырдтæм та -аг нукуы æмæ ницы хуызы æфты.

Ацы «ногдзинад» нæ газетмæ уырыссаг æвзагæй цæуы. Уырыссаджы стыр парахат у фæсæфтуан -ск-ий. Уый æфты алыхуызон дзырдтæм, суанг мæйты нæмттæм дæр: *май-ск-ий, август-ов-ск-ий, март-ов-ск-ий*.

Газеты тæлмацгæнджытæ уырыссаг -ск- ы бынаты механикон æгъдауæй (æнæ уæлдай фыдæбонæй) æварынц ирон -аг, æмæ сæ уæд хъуамæ бафæзмæм: *январаг, мартаг, сентябраг...* Æмæ уæд нæхи дзырдтæй дæр хъуамæ райдайæм аразын *дыууæбойнаг куыст, зианы афæдзаг бон, æрдæбойнаг ныхас...* Уый тыхми у æвзагæн.

Уырыссаг æвзагæн, алчи дæр æй зоны, йæхи æгъдауттæ ис.

Ам, куды бынаты, афтæ афоны дзырдтæ дæр рæзынц æрмæст - **ск**-ы руаджы нæ, фæлæ æндæр фæрæзты руаджы дæр. Æмæ уыдонæн сæ ахъазгадæр у фæсæфтуан -**н**: *верх-н-ий, веч-н-ий, прошлогод-н-ий...* Ирон æвзагмæ та тæлмац цæуынц нæхи спецификон фæрæзты фæрцы: *уæлл-аг, æнус-он, фарон-ы*. Уыцы фæрæзтæ зонын хъæуы æмæ дзы алы хатт равзарын хъæуы æппæты хуыздæр вариант.

Чи зоны, исчи зæгъа: ныхас кæуылты ныддаргъ! Цы уæлдай у, фæнды зæгъ *дысоны хабар*, фæнды *дысойнаг хабар*. Ирон лæг бамбардзæн сæ дыууæйы дæр. Чи зоны, бамбара, фæлæ æгъдау халын боныфæстагмæ æвзаг халы. Балцы ничи цæуы, хæрæгыл зыгъуыммæ бадгæйæ, фæлæ Сатана Уырызмæджы хæрæгыл зыгъуыммæ бабадын кодта æмæ йæ арвыста Нарты уынгты. Уырызмæг саргъæй нæ рахауд. Ацыд уыцырдæм, æрбацыд ацырдæм. Фæлæ уый нæ амонь, Уырызмæг бафæзминаг у.

Газеты дзæвгар разыны дызгъуынтæ, хъуыдыйады дзырдтæ кæрæдзи фæдыл рæстмæ равæрд кæй нæ вæййынц, уый аххосæй. Тæлмацгæнæг уырыссаг тексттæ фæдыл куы адзæгъæл вæййы, уæд газетмæ баирвæзы дзырдты равæрды цавæрдæр æнахуыр фæтк:

Кæй скъæрæг фæмард, цæгатирыстойнаг ирвæзын-гæнджытæ Ручъы æфцæджы фæндагыл уыцы хæдтулгæ ссардтой (08, 235). Дзырд ирыстойнаджы кой нал кæнын, фæлæ хъуыдыйадæн цалæрдæм ис бамбарæн? Иронау ын зæгъæн уыдис дыууæ хуызы:

Цæгат Ирыстоны ирвæзын-гæнджытæ ссардтой, йе скъæрæг Ручъы æфцæджы фæндагыл кæмæн фæмард, уыцы хæдтулгæ.

Иннæ вариант:

Цæгат Ирыстоны ирвæзын-гæнджытæ Ручъы æфцæджы фæндагыл ссардтой, йе скъæрæг кæмæн фæмард, уыцы хæдтулгæ.

Газеты фæстаг номырты сарæх ис мæнæ ахæм «ногдзинад» дæр:

Сæрдары ныхасмæ гæсгæ, уæвæн ис, æмæ парламент (ацы) фарстайыл æрныхас кæндзæн (08, 236).

Ам æрныхас кæндзæн-ы бæсты хъуамæ уайд æрныхас кæна (*гæнæн ис, æрныхас кæна*), фæлæ уырыссаджы ацы мивдисæг суинаг афоны ис, æмæ иронау афтæ зæгъæн кæд нæй, уæддæр æй тæлмацгæнæг, уырыссаг æвзаг фæзмгæйæ, ирон текстмæ бахаста.

Газеты хъуыдыйæдтæй бирæтæ вайыиыц зынаембарæн. Арæх фаг вайыиы искæцы дзырдæн йæ бынат фæивын, æмæ уæд алцы дæр абады йæ гаччы. Фæлæ кæцы газеткæсæг фæараздзæн ахæм фæлварæнтæ! Бакæсæм ацы хъуыдыйад:

Уæрæсейы энергетикайы министри номæй ГАÆ»Севкавказ-энерго»йы хайады инженер Цхуырбаты Алан æмæ техникон райрæзты службæйы раззаг инженер Æрсойты Андрейæн бузныг загътой (08, 240).

Хъуыдыйады стиль æнæхъæнæй стыр сирæгтæй нæу, фæлæ дзырдтæ *бузныг загътой* дзырд *номæй-ы* фæстæ куы уыдаиккой, уæд газеткæсæг уый уæддæр бамбæрстаид, бузныг кæмæн загъдæуыд.

Нæ газеты арæхæй-арæхдæр кæны дзырдты кæрæдзи фæдыл равæрды æнахуыр фæтк.

Америкайы Иугонд Штатты разамынд тамако дымыны миниуæгимæ æнтыстджынæй тох кæны (08, 235)

Афтæ зыны, цыма газет загъынмæ хъавы: бауырнад уæ! Стæй ма дзы миниуæгимæ та цы амоны? Хъуамæ уыдаид: *Америкайы Иугонд Штатты разамынд æнтыстджынæй тох кæны тамако дымыны ныхмæ.*

Кæнæ мæнæ уый:

УФ-йы иумæйаг политикаимæ æмдзу кæнæм (08, 240).

Сабыр, æнæуæлдай претензийæ уыдаид:

Æмдзу кæнæм Уæрæсейы иумæйаг политикаимæ.

Дзырдты равæрды ацы фæстаг типыл «Мах дуг» фаронæндæраз ныммыхуыр кодта сæрмагонд уац, фæлæ хъуыддаг нæ фендæр ис. Чи зоны, йæ газеты редакци ницæмæ æрдардта, нæ йæ банымадта аккагыл. Йе та ничи федта, ничи бакаст уац. Чи фæтых уыздæн ныры дуджы æнæкæрон информацийыл — уый дæр хынцинаг у. Фæлæ газеты кусджыты сæ куыст домы, цæмæй фылдæр зоной æхсæнады царды алыхуызон цаутæ. Абон актуалон у фарст: чи кæсы ирон мыхуыр, ирон чиныг? Бирæ сты ирон чыныгкæсджытæ?

Телеуынæн, интернет аздæхтой сæхирдæм адæмты. Ирон адæмы дæр. Ирон чыныджы уавæр уæлдай хъуыдыйаг у, уый комкоммæ баст у æвзаджы иумæйаг уавæрыл: нæхи хибар кæнæм не 'взагæй æмæ не 'ргом здахæм уырыссаг чынджырæм. Дзырд æрмæст нæ мыхуыры кусджытыл нæ цæуы, ирон адæм æмткæй нал кæсынц ирон чыныг. Афтæмæй та нæ аив литературæйы хуыздæр хай дунеон стандартты æмвæзадмæ

хæццæ кæны. Кæуылты сты нæ æмбисонды адæмон сфæлдыстад, Секъа æмæ Арсени æнæмæлгæ прозæйы ирон æвзаг, Елбыздыхъо æмæ Цомахъы, Чермен æмæ Куыдзæджы, Созырыхъо æмæ иннæты диссаджы уацмыстæ! Къостайы кой нал кæнын. Æмæ нæхи афтæ дарæм, цыма никæйуал хъæуынц утæппæт шедевртæ.

Уый бæрæг у нæ периодикон мыхуыры тиражтæй дæр. Хатгай нæ журналтæ «Мах дуг» æмæ «Фидиуæджы» тиражтæ банцайынц миныл. Ирон газетты тираж бирæ къаддæр у нæ уырыссаг газеттимæ абаргæйæ. Афтæмæй ирон адæмы нымæц та æххæссы авдсæдæ мины онг. Нæ интеллигенцийы нымæц сæдæгай минтæй нымадæуы. Алы авдсæдæ иронæй «Мах дуг» кæнæ «Фидиуæг» исы æрмæст иу ирон.

Сæдæгай наукон, ахуырадон, литературон, административон кусæгæй, фыссæгæй, инженерæй æмæ нæ интеллигенцийы æндæр минæвæрттæй бирæтæ нæ рафыссынц нæ газеттæ æмæ журналтæ. Уый уæззау уавæр у, æмæ зын у йæ ныхмæ тох кæнын, никæмæ ис тых бахæссæн. Ахæм уавæры нæ редакциты фылдæр кусын хъæуы, цæмæй се 'рмæг уа рæсугъд, куыд мидисæй, афтæ æвзагæй дæр. Газет кæнæ журналы текст куыдфæндыйæ фыст куы уа, адæймаг дзы алы уысм йæ къах алыхуызон дызгъуынтыл скъуыр-скъуыр куы кæна, уæд æй чи бауарздзæн? Чи йæ рафысдзæн цингæнгæ?

Иннæрдыгæй та нæ журналтæ æмæ газетты, зæгъæм, «Рæстдзинад»-ы дæр ваййы хæрзхъæд æрмæг, æвзагæй дæр æмæ мидисæй дæр цæвиттойнаг, æмæ йæ лæг кæсынæй не 'фсæды. Уый та ууыл дзурæг у, æмæ нæ редакцитæн сæ бон у æвзагæй дæр æмæ мидисæй дæр рæсугъд æрмæг цæттæ кæнын.

Ноджы дæр æй зæгъын: æппæт дæр нæхицæй кæнгæ у, фæлæ ирон лæг цæрæнбонты синысæртыл хæцы: **«Ау! Æмæ ды мæнæй лæгдæр дæ?!»**

НÆ РАНЫ СТÆМ, АЛАНТЫ БЫНДАРТÆ

ЮНЕСКО джиппы рауагъта, мæлыны къахыл чи ныллæуыд, уыцы æвзæгты атласы ног верси. Уым фыстæуы, зæгъгæ, дунейы 6900 æвзагæй дыууæ мины æмæ æрдæгæн тас у фесæфынæй. Раздæры уагъд атласы (2001 азы) 900 æвзаджы нымæд уыдысты, сæфтмæ чи цыд, ахæмтыл. Ныртæккæ 199 æвзаджы дæсгай адæймæгтæй фылдæр нæ зонынц. Уыдонимæ — караимаг, дзурынц ма йыл æрмæст 6 адæймаджы (цæрынц Украинæйы), ленгилу, зонынц ма йæ 4 индонезиаджы, вичита, зонынц ма йæ 10 адæймаджы (Оклахомæйы штат). Фарон Аляскæйы амарди Мэри Смит Джонс — эйакаг æвзаг чи зыдта, уыцы иунæг адæймаг. Астрахайнаг ногъай-карагашты æвзагæй ма пайда кæнынц æрмæст 55 адæймаджы. ЮНЕСКО æвзæгтæ дих кæны фараст критеримæ гæсгæ. Ранымайдзыстæм дзы цыппар: æвзаг цал адæймаджы зонынц, фæлтæрæй фæлтæрмæ куыд лæвæрд цæуы, ахуыргæнæн æрмæгæй цасы бон у, æвзагмæ æхсæнад цы цæстæй кæсы. Дарддæр æвзаг дих чындæуы æхсæз къордыл: «тас ын ницæмæй у», «тæссаг уавæры ис», «сæфынæй йын тас у», «æвзаг бахауди тынг тæссаг уавæры», «æвзаг ис критикон уавæры», «æвзаг фесæфти».

Сæфынæй тас кæмæн у, ахæмтæ Уæрæсейы ис 136. Чи фесæфт, уыцы æвзæгты нымæц у 20, уыдонимæ — айнаг, югаг, убыхаг. Уæрæсейы ма 22 æвзаджы сты критикон уавæры (зæгъæм алеутаг, теркаг-саамаг, ительменаг). Тынг тæссаг уавæры сты 29 æвзаджы (нивхаг, чукотаг, карелаг). Сæфынæй тас кæмæн у, уыцы 49 æвзагимæ сты хъалмышъхъаг, удмуртаг æмæ идиш. Тæссаг цы 20 æвзагæн у, уыдонмæ хауынц белоруссаг, якутаг, тувайаг. Хохаг дзутгыты æвзаг джухури, адыгейаг, кæсгон-черкесаг, хъæрæсе-балхъайраг, мæхъхъæлон, цæцæйнаг,

абхазаг æмæ ирон æвзæгтæ сты, мæлыны къахыл чи 'рлæууыд, уыдоны номхыгъды.

Æвзаджы цардхъомæн аргъ кæнгæйæ, нымадæуы, паддза-хад æмæ йæм æхсæнад йæхæдæг цы цæстæй кæсынц, уый дæр. Паддзахад ын кæнæ æххуыс кæны, кæнæ йæ рохуаты ныууа-дзы, йæ ахуыр кæнынæн ахъаз у кæнæ та нæу, йæ бон у, æмæ йæ ассимиляцийырдæм здаха, тыхмийы фæрцы архайа уыцы хъуыддагыл, йе та чысыл адæмты æвзæгтæй пайда кæнын æппындæр ма уадза.

ИА «Регнум».

«Пульс Осетии», 2009, №7.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

ДЗУЦЦАТЫ Зæлинæ,
ЦИПУ-йы 3-аг курсы студенткæ

ЕЛБЫЗДЫХЪОЙЫ ЭПИСТОЛЯРОН БЫНТЫ ТЫХХÆЙ

«Къостайы фæстæ Елбыздыхъо у ирон аив литературæйы тæккæ курдиатджындæр минæвар», — фыста Нигер.

Елбыздыхъойы трагеди «Хазби», драмæтæ «Дыууæ хойы», «Амыран», хъæлдзæг ныв «Уæрæседзау» ирон адæм хорз зонныц, Ис сын ахадгæ бынат нæ литературæйы. Фæлæ ма Елбыздыхъомæ ис аив прозæ æмæ драмон этюдтæ, публицистон уацтæ æмæ фыстæджытæ — эпистолярон бынтæ дæр.

Эпистолярон уацмыстæ (бердзенаг дзырд *epistolë* амоны арвыстаг, фыстæг) антикон рæстæджы нымад уыдысты сæрмагонд литературон уацмыстыл. Сæ стиль æмæ сæ арæзт бæрæггонд цыдысты риторикон мадзæлттæй. Ахæм хуызы фысты Эпикур, Цицерон, Сенека æмæ æндæр куырыхон лæгты фыстæджытæ.

Джыккайты Шамил фыссы: «Фыстæг зонд æмæ зæрдæйы арвайдæн у, уым алцыдæр зыны бæлвырд æмæ æцæг хуызы. Елбыздыхъойы фыстæджытæ сты бæрзонд аивад, дзаг сты арф лиризмæй, уыдоны уарзты мотив зæлы ирд мелодитæй, зæлы тыхджын, фæлæ имонау. Ахæм рæсугъд æнкъарæн адæймаджы уæлмонц кæны сфæлдыстадмæ, йæ зондæн дæтты гуманистон ахаст, æмæ удгоймаг цæттæ вайы тохмæ бæрзонд идеалты сæраппонд».

Елбыздыхъо сæйрагдæр фыста, фæстæдæр йæ бинойнаг чисси, уыцы чызг Ольгæ Казбеги æмæ йæ хæлар, ирон культурæйы зынгæ архайæг, рухстауæг, тæлмацгæнæг Æмбалты Цоцкомæ. Йæ фыстæджыты драматург пайда кодта куыд уырыссаг, афтæ ирон æвзагæй дæр. Уæвгæ сæ-иу арæх кодта æмхæццæ. Гæнæн ис, æмæ йын ахæм мадзал æххуыс уыдаид фыстæджытæн хъæлдзæг фæлыст радтынæн.

Елбыздыхойы фыстæджытæ адих кæнæн ис хицæн темæтыл. Уыдонæй иу у уарзондзинад (Ольгæмæ фыстæджыты). Ам нæ фыссæджы уынæм дæсны психолог æмæ, сылгоймаджы удыхъæд арф чи æнкъары, ахæм адæймагæй. Йæ хъуыдытæ, йæ бæллицтæ сты сыгъдæг. Фæнды йæ зонин, цардмæ цавæр цæстæнгас дары йæ уарзон. Зын ын ваййынц Ольгæйы ныхæстæ æмæ йæм фыссы: «Как вы можете сравнивать свое страдание с моим!.. Вы даже не имеете права на это... И это меня глубоко оскорбляет!»

Ольгæмæ фыстæджыты бæрæгæй зыны Елбыздыхойы зæрдæйы рыст адæмыл. Уый фыссы: «Что значат наши с вами страдания... в сравнении с горем всего человечества. ...Для меня нищета и убожество людское — больные места, о них я и говорю...» Уыдон сты, æцæгæй йæ райгуырæн бæстæйыл йæ зæрдæ кæмæн риссы, йæ уд чи нæ бавгъау кæндзæн Фыдыбæстæйы сæрвæлтау, ахæм лæджы ныхæстæ. Арæх ам Елбыздыхо йæхи фæхоны æнæуæндон адæймаг. Фæлæ уыцы хабар æмбарын кæны афтæ: «...жизнь заставила меня, как улитку, уйти в себя и создать себе раковину... Я недоверчив, и это мой крупный недостаток». Йæ сыгъдæг æнкъарæнтæ фыссæг æргом кæны хиуылхæцгæйæ, арф зондима: «Уарзондзинад мын мæ риу судзы, ууыл басæттон? Æмæ мæ уæд цы фæхондзынæ?» — зæгъы уый йæ хъайтар Асиаты ныхæстæй. Елбыздыхойы нæ фæнды, цæмæй йæ уарзон чызг æмæ йе хсæн слæууой мулк æмæ æхцайы хъуыддæгтæ: «Деньги — самое грязное в мире, и если их между нами не будет, то это будет лучше. Чище будет и легче нам будет».

Уарзондзинады темæ Елбыздыхомæ арæх райвы маделон æвзагмæ уарзондзинадæй: «Уырыссагау — дæлæмæ дæр милый, уæлæмæ дæр дорогой. Уый æмæ иронау: мæ уды гага, мæ зæрдæдарæн, мæ хур, мæ цæсты гагуы. Чи у мæ дуне? Мæ уд кæуыл лæууы? Дуне мын талынг æнæ кæй у? Дзаг кæмæй дæн, урс уæрыкк дын уон!» Ацы темæ йæхи дарддæр кæны Елбыздыхойы хæлар Цоцкомæ фыстæджы дæр: «Я мечтаю о богатой осетинской литературе. Поэтому намерен издавать литературный сборник наподобие издаваемого т-ом «Знание». Цоцкомæ нæ фыссæг кæсы æфсымæры цæстæй. Йæ бон дзы нæу басусæг кæнын йæ уды рыст рæзгæ фæлтæрыл: «Мой старший брат, мой горящий, пламенный Цоцко!.. Благодарен за откровенность,

с которою ты всплакнул над бедной нашей молодёжью. ...Язв и болячек, как ты говоришь, так много, что на теле Осетии нет ни одного живого места». Фыссæг æнкъары йæхимæ æмæ йе 'мбæлтæм Фыдыуæзæг сдзæбæх кæныны хъару æмæ дзы хайджын кæны йæ хæлары дæр: «Так вот, Цоцко, надо всю свою мощь направить на то, чтобы красивым нравственно и физически журнальчиком ежемесячным поднять погружающийся в тину дух».

Уыцы хъуыддаг Елбыздыхъойæн бантыст фæстæдæр, ирон дзыллæ куы банызтой Амыраны цæссыгтæй, уæд. Йæ фыстæджыты драматург нæ рох кæны йæ хъайтарты: Амыраны, Ныфсы, Хазбийы. Йæ хъайтар Ныфсы Елбыздыхъо бары Ольгæимæ, йæхи та Хазбиимæ. Чи зоны, æрмæст æцæг уарзондзинады фæрцы бантыст Елбыздыхъойæн зæрдæагайгæ фæлгонцтæ сфæлдисын. Ам нæ зæрдыл æрлæууынц Хетæгкаты Къостайы, Гæдиаты Секъайы, Къубалты Алыксандры сылгоймаг-хъайтартæ, уымæн æмæ уыдон дæр райгуырдысты риссаг æмæ уарзæрдæтæй æмæ сын нæй амæлæн.

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

ДЗАМПАТЫ Ларисæ

РÆЗГÆ ТЕХНОЛОГИТÆЙ ПАЙДА КÆНЫН ИРОН ÆВЗАДЖЫ УРОКТЫ

Фæстаг азты скъолаты ахуыр кæнынц алыхуызон системæтæм гæстæ арæст чингуйтæй.

Рæзгæ ахуырады системæйы нысанта сты:

— скъоладзауты ахуырмæ фæцалх кæнын — æрмæг сын цæттæйæ дæтгæ нæу, фæлæ саразын хъæуы ахæм уавæртæ, цæмæй зонындзинæдтæ райсынмæ сæхæдæг тырной;

— кусын æппæт скъоладзауты рæзтыл, куыд тыхджын, афтæ лæмæгъты дæр — алкæмæн дæр хъуамæ лæвæрд цæуа, йæ бон цас у, уыйас, йæхи цæстдарæнтæ, йæ зонындзинæдтæ равдисын йæ бон куыд уа, йæхи хатдзæгтæ скæнынмæ куыд арæхса, афтæ;

— дæттын, скъоладзауты (суанг тыхджынты дæр) бæстон ахъуыды кæнын цы хæслæвæрдтыл бахъæудзæн, ахæмтæ; сæ бон сæ сæххæст кæнын куы нæ уа, уæддæр сыл хъуыды кæндзысты, стай сæ ахуыргæнæджы æххуысæй базондзысты.

Рæзгæ ахуырады фæрæзтæй иу у алгоритм. Уый у æрмæг æнцондæр, бæстондæр, арфдæр, кæрæдзийы фæдыл раст фæткыл æвæрдæй бацамоныны мадзал.

Алгоритмы фæрцы бæлвырд æрфыссæн ис æвзаджы æппæт фæрстытæ къæпхæнгай, æнцонæй; алгоритм ахуырдауы æфтауы сфæлдыстадон хуызы хъуыды кæныныл, бæлвырд куысты хуызтæн раст дзуапп ссарыныл, хъæугæ хатдзæгтæм æрцæуыныл.

Кæстæр кълæсты скъоладзауты рæзтыл кусын амонь, цы зонындзинæдтæ райстой, уыдонæй алы уавæрты пайда кæнын зонь; бæлвырд зонындзинæдтæ хибарæй агурын; рæдыд цæмæн æрцыд, уый аххосаг ссарын æмæ йæ афтæмæй сраст кæнын; æрмæджытæ кæрæдзиуыл барынмæ арæхсын æмæ сын сæ хицæндзинæдтæ иртасын.

Рæзгæ ахуырады иннæ мадзал у инноваци. «Инноваци» амонь ногдзинад, ивддзинæдтæ.

Инновацион мадзэлттæ хуымæтæджы нæ фæзынынц, уыдонæн сæ бындуры æвæрд ваййы раззагдæр æмæ фæлтæрддæр ахуыргæнджыты куыст, наукон иртасджыты, методистты фæллæйттæ.

Нæ царды цы социалон-экономикон рацарæзтытæ цауы, уыдон фæзындысты ахуырады системæйыл дæр, домынц, цæмæй ивддзинæдтæ æрцæуа ахуырадон-хъомыладон процессы дæр. Хъуамæ ногдзинæдтæ хаст æрцæуа ахуыргæнджыты æмæ хъомылгæнджыты куыстмæ.

Ахуырады дисциплинæты ас, се сконд æппынæдзух ивгæ кæй кæны, уый домы ног организацион формæтæ агурын, ахуырады ног технологитæй пайда кæнын.

Ахуыры процессы цы ногдзинæдтæ фæзыны (ома программæтæ, чингуытæ, мадзэлттæ), уыдонæй равзарын хъæуы, скъоладзаутæн чи фæахъаз уызæн, ахæмтæ, ома гом уроктæ, сæрмагонд литературæ, докладтæ, эксперименталон куыст.

Педагогон инновацитæ ахуыргонд цауынц цалдæр этапæй:

Фыццаг этап: а) ахуыргæнджытæн лæвæрд цауы анкетæтæ; æ) анкетæты экспертизæ;

б) алкæймæ дæр хицæнæй адзургæйæ, бæрæггонд цауы анкетæты мидис;

в) анкетæты анализ.

Дыккаг этапы арæзт цауы бæлвырд пълан ахуыргæнджыты профессионалон-педагогон квалификаци фæбæрзонддæр кæнын тыххæй, уымæ æнцой кæнын хъæуы, фыццаг этапы бæрæггæнæнтыл.

Æртыккаг этапы хыгъд æрцæуынц æппæт бæрæггæнæнтæ дæр æмæ сарæзтæуы ног анкетæтæ. Ацы этапы нысан у, ахуыргæнæджы куысты фæстиуджытæ сбæрæг кæнын; сбæрæг кæнын, æппæт коллективы куысты дæр цы ивддзинæдтæ æрцыд, уый; сбæрæг кæнын æмæ аргъ скæнын методикон иугæндты æмæ къамисты куыстæн.

Ног ахуырадон технологитæм гæсгæ арæзт урок хъуамæ дзуапп дæтта бæлвырд домæнтæн:

1. Наукæйы ног æнтыстытæй пайда кæнгæйæ; урок бæлвырд ахуырадон-хъомыладон процессы бындурыл аразгæйæ.

2. Скъоладзаутæн саразын бæлвырд уавæртæ сæ курдиат æххæстæй равдисынæн, сæ хъуыдыкæнынад рæзынæн, æрмæг базонинмæ сæ сразæнгард кæнынæн.

3. Урочы æндæр предметимæ баст æрмæгæй пайда кæнын.
4. Ног æрмæг амонгæйæ æнцой кæнын рацъд æрмæгыл.
5. Урок методикон æмæ логикон æгъдауæй раст аразын.
6. Педагогон фæрæзтæй эффе́ктивонæй пайда кæнын.
7. Хынцын ахуырдауты рæзты æмвæзад æмæ психологон хицæндзинæдтæ.

8. Урочы æрмæг хъуамæ дзуапп дæтта, царды цы ногдзинæдтæ æмæ ивддзинæдтæ цæуы, уыдонæн.

Цæмæй æрмæг æнцонæмбарæн æмæ цымыдисагдæр уа, уый тыххæй ирон æвзаджы уроктæ аразæн ис тематикон принцип хынцгæйæ.

Тематикон урок у æмбарынады аналитикон системæ: грамматикон, лексикон, логикон.

Тематикон уроктæ ахъаз сты скъоладзауты хъуыдыкæнынады рæстæн, сæ ныхасы хъæд аив кæнынæн, кæрæдзиуыл баст ныхас фæд-фæдыл раст равæрынæн, æвзаджы литературон нормæтæй раст пайда кæнынæн.

Зæгъæм, 3-æм къласы æвзаджы темæ «Миногонтæ сæ æууæлтæм гæсгæ иртасын» бацамонæн ис ныхасы темæ «Денджызы цæрагойты цардæй»-мæ гæсгæ.

1-æм фæлгæрæн. Бакæс текст. Дæ цæстытыл ауайын кæн, цыма бадыс денджызы былгæрон æмæ фæлгæсыс дæ алырсты.

ЦАРД ДЕНДЖЫЗЫ БЫЛГÆРОН

Зымæг денджызы былгæрон вайы тызмæг, æнкъард æмæ сабыр.

Сæрд былгæрон бахъæлдзæг вайы. Афтæ зыны, цыма денджызы былгæрæтты цард æппындæр нæй, фæлæ лæмбынæг куы 'ркæсай, уæд змысы бафиппайдзынæ тынг бирæ алыхуызон цæрагойтæ. Иуай-иутæ дзы фæзынынц, уылæн куы æрбагуылф кæны, уæд. Уыдон рахауынц былмæ донимæ. Бирæтæ дзы сæхæдæг раленк кæнынц былгæронмæ хæринаг агураг.

Уылæнтыл кæнæ дуртыл фæбадынц кæсагдзаутæ. Уыдон æрбатахынц былгæрæттæм æмæ цуан кæнынц лыстæг бындзытыл, сасктыл, ахсынц гыццыл кæсæгты.

Фæрстытæ:

— Зымæг денджызы былгæрон сабыр цæмæн вайы?

— Цавæр цæрæгойты фенæн ис денджызы былгæрæтты сæрдыгон?

— Куыд фæзынынц уым?

— Ды искуы уыдтæ денджызы былгæрон?

— Цы дзы федтай? Дæ зæрдæмæ дзы цы фæцыд?

2-æм фæлтæрæн. Бакæс уыци-уыци. Базон ын йæ дзуап. Ныффысс æй дæ тетрады.

У зынахсæн, лæгъз йæ гуыр,

Доны ис йæ хæдзар.

Йе знаг — хыз æмæ æнгуыр,

Сур зæххыл йæ адзал.

Фæрстытæ:

— Тексты ссар миногонтæ. Бахахх сын кæн сæ быны. Бамбарын сын кæн сæ нысаниуджытæ.

— Дзырд-дзуапæн скæн мырон-дамгъон анализ.

3-æм фæлтæрæн. Номдартæй сараз миногонтæ фæсæфтуантæ -он, -аг, -джын, -гæнаг-ы руаджы æмæ сæ ныффысс дæ тетрады.

Денджыз, дон, тых, хъазын, ленк, сæрд.

— Цы дзырдтæ дæм рауад, уыдон цы æвдисынц? Куыд хуыйнынц?

4-æм фæлтæрæн. Бакæс текст.

Цавæр цæрæгой у тюлень.

Тюлень цæры ихденджызы. У даргъ æмæ уæззау цæрæгой, йæ даргъ хæцца кæны æртæ метры онг, йæ уæз ваййы 300 килæйы дæр. Йæ цармы бын ис сойы бæзджын цъар. Уый фæрцы тюлень ленк кæны ихджын доны. Йе стыр цæстыты фæрцы уыны змæст доны дæр. Фæлæ йын цуаны фылдæр æххуыс сты йæ хъусæн оргæнтæ æмæ адæвзарæн æнкъарæнтæ. Уымæ гæсгæ куырма тюленьтæ дæр æнцонæй ахсынц сæ гыццыл æмæ стыр амæддæгты.

Хæславардтæ:

— Текстæй рафысс миногонтæ номдартимæ бастæй. Бахахх сын кæн сæ быны.

— Зæгъ, миногонтæ цавæр æууæлтæ æвдисынц.

— Тексты ссар антонимтæ.

— Тексты кæцы дзырдтæн ссарæн ис синонимтæ? Цавæртæ?

— Текст цавæр у?

5-æм фæлтæрæн. Æрхъуыды кæн цыбыр радзырд доны царджыты тыххæй. Сбæрæг кæн царæгойты миниуджытæ. Радзырд ныффысс дæ тетрады.

Ирон æвзаджы чингуытæ арæзт æрцыдысты ахæм принципмæ гæстæ.

Фæлтæрæнты цы текстæ лæвæрд цауы, уыдон скъоладзауты зонгæ кæнынц сæ алыварс цардимæ. Афæдзы афонты хицæндзинæдтæ æмæ миниуджытимæ базондзысты, куыстæн, фæллоуæн цы ахадындынад ис, уый, адæймаджы хорз миниуджытæ æгъдаумæ баст кæй сты, уый, базонгæ уыдзысты хъæуккаг æмæ горæтаг царды миниуджытимæ, сæ хицæндзинæдтимæ, нæ республикæ æмæ нæ бæстæйы зынгæ бынæттимæ, сæвзæрдзæн сæм уарзондынад сæ Райгуырæн бæстæмæ, сахуыр уыдзысты хистæртæн кад æмæ æххуыс кæнын, æмбалæн аргъ кæнын.

Фæлтæрæнты æрмæг арæзт у скъоладзаутæм сæ мадæлон æвзагмæ цымыдис, уарзондынад сæвзæрын кæнынмæ.

Текстæ цауынц æнцондæрæй зындæрмæ, хуымæтæгæй вазыгджындæрмæ. Хæслæвæрдты фæрцы скъоладзаутæн æрмæг цæттæйæ амынд нæ цауы, фæлæ сæ уыдон фæлтæрынц хъуыды кæныныл; фæрстытæн дзуаппытæ дæтгæйæ, ахуырдаутæ сæхæдæг æрцæудзысты бæлвырд хатдзæгтæм. Ома базондзысты ног термин кæнæ раиртæст, фæцалх уыдзысты сæ хъуыдытæ æнцонæй дзурынмæ, рæздзæн се сфæлдыстадон хъуыдыкæнынад, хъæздыгдæр æмæ уæрæхдæр кæндзæн сæ дзырдуат.

Чингуыты лæвæрд цауы логикон-стилистикон фæлтæрæнтæ: предметæ сæ иумæйаг æууæлтæм гæстæ къордтæ кæнын; дзырдтæй тематикон æмæ лексикон-семантикон къордтæ аразын; сæ хъуыдымæ гæстæ хæстæг æмæ ныхмæвæрд дзырдтæ агурын; хъуыды загъынæн бæлвырд дзырд равзарын.

Чингуыты æрмæг афтæ лæвæрд цауы, æмæ ног темæ ахуыргæнгæйæ, уыциу урочы фæлхатгонд цауы рацыд æрмæг дæр. Загъæм, «Номдар» амонгæйæ, фæлтæрæнты хæслæвæрдтæ домынц, цæмæй скъоладзаутæ базондой, уыцы дзырд цавæр мыртæ æмæ дамгъæтæй арæзт у, цал уæнджы дзы ис, цавд кæцы уæнгыл хауы, цавæр хъуыдыйады уæнг у, йæ хъуыдымæ гæстæ йын синоним кæнæ антоним ссарæн ис æви нæ, цавæр тематикон къордмæ хауы, хæстæгдзынады ахастыты цавæр дзырдтимæ бацауы.

Афтæмæй æрмæг ахуыргонд цауы кæрæдзиуыл бастæй.

Скъоладзауты алыварсыг рæзтæн стыр ахъаз сты интеграцион уроктæ.

Интеграцийы бындуры ис алыхуызон ахуырадон предметты иумæйаг мидис.

Интеграцион урокты нысантæ сты:

- а) скъоладзауты иумæйаг уаргъ фæкъаддæр кæнын;
- æ) иусахатон предметтæ аиуварс кæнын;
- б) предметты æхсæн æнгом бастдзинæдтæ аразын.

Интеграцион урок æххуыс у дунейы æнæхъæндзинад бамбарынæн, йæ алы фæзындты æхсæн цы ахастытæ ис, уыдон сбæрæг кæнынæн. Скъолайы ацы фæзынд æмбæрстгонд цауы æвзаг æмæ литературæйы, æвзаг æмæ математикæйы, æвзаг æмæ музыкайы, нывкæнынад, историйы, географийы урокты кæрæдзиуыл бастæй.

Интеграци æххуыс у алы ахуырадон предметты тыхтæ баиу кæнынæн, цæмæй дзы иу иннæмæн æххуыс уа бæлвырд зонндзинæдтæ раттынæн. Зæгъæм, грамматикон æрмæг амынд цауы алыхуызон историон фактты — музыкалон, литературон текстты бындурыл; интеграцийы фæрцы скъоладзаутæ хуыздæр базонынц сæ алыварс дуне, цаутæ.

Интеграцион уоктæ аразæн ис суанг дыккаг къласæй райдайгæйæ, хуымæтæг абарстытæй вазыгджындæртæм хизгæйæ.

Зæгъæм, «Миногон» ахуыргæнгæйæ лæвард цауы ахæм хæслæвардтæ:

1. Сныв кæн дæ уарзон цæрæгойы. Йе 'ддаг бакаст ын æрфысс æууæлæвдисæг дзырдты фæрцы.

2. Музыкаемæ байхъус æмæ дæ цæстытыл ауайын кæн уалдзыгон цæхæрадон. Равдис æй дзырдты фæрцы. Сæ хуыз дæ цæстытыл кудæй ауад?

«Мивдисæг» ахуыргæнгæйæ лæвард цауы текст.

Фараст булæмæргъы къохы

Бацыдысты зардæй тохы.

Иу дзы дард кæдæмдæр тагъд-тагъд

Цады сæрты фатау атахт.

Зарынц иннæтæ цъæхснагæй,

Фондз ма сæм æрбатахт тагæй.

Цалæй зарынц ныр нæ къохы

Ацы мæргътæ ерыс-тохы?

Хозиты Макал

Хæслæвæрд. Бакæс æмдзæвгæ. Ссар дзы архайдæвдисæг дзырдтæ.

Ратт сæм фæрстытæ.

Дзуапп ратт авторы фарстæн.

Ахæм куысты хуызтæ æххæстгæнгæйæ, скъоладзаутæ грамматикон æрмæг дæр базондзысты, ныв дæр кæндзысты, музыкæмæ хъусгæйæ сæ цæстытыл цы ауайа, уый дæр ныфффысдзысты æмдзæвгæ æвзаргæйæ, æрмæст архайдæвдисæг дзырдтæ нæ рахицæн кæндзысты, фæлæ булæмæргъты нымайгæйæ, рæздæн сæ хъуыдыкæнынад.

Скъоладзауты алыварсыг рæзтæн, сæ дзырдует, сæ ныхасы хъæд æмæ се сфæлдыстадон хъуыдыкæнынад рæзын кæнынæн стыр ахадындзинад ис лексикон куысты рæстæг дзырдты æхсæн системон ахастытæ иртасынæн.

Ахуыргæндтæ куыд нымайынц, афтæмæй, цæмæй дзырд нæ ныхасы активон суа, уый тыххæй æрмæст йæ нысаниуæг зонын æгъгъæд нæу; зонын хъæуы, куыд дзы пайдагонд цæуы, цавæр дзырdbæстыты æмбæлы, йе спайда кæнынæн цавæр уавæртæ арæзт æрцæуы.

Дзырдты ахастдзинæдтыл хъуамæ фаг æмæ бæлвырд куыст цæуа, ома: фæлтæрæн æххæстгæнгæйæ, сбæрæг кæнын хъæуы, тексты синонимтæ, антонимтæ ис æви нæй, кæцы дзырдтæн и ссарæн синонимтæ кæнæ антонимтæ, иу кæнæ иннæ дзырды цавæр тематикон къордмæ ахæссиккам, дзырдты æхсæн хæстæгдзинад и, æви нæй. Уый куы нæ уа, уæд зæгъæн ис: æмæ райдайæн кълæсты ирон æвзаджы урокты лексикон куыст æппындæр нæ цæуы; скъоладзауты ныхасы та фæзыны, литературон æвзаджы нормæтæм гæсгæ уæвæн кæмæн нæй, ахæм дзырdbæстытæ.

Цæмæй хъуыды бæлвырд загъд æрцæуа, ома цавæрдæр контекст саразæм, уый тыххæй дзурæг хъуамæ æмдзыгуырай равзара хъæугæ дзырдтæ.

Рæзгæ ахуырады мадзæлттæй пайда кæнгæйæ ирон æвзаджы урокты ахуыргæнæджы къухы бафтдзæн фылдæр æнтыстытæ.

Цъары фæрстыл:

2. *Айнаг.*
3. *Хохаг хъæу.*
4. *Кактус.*

* * *

<i>Өехнический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

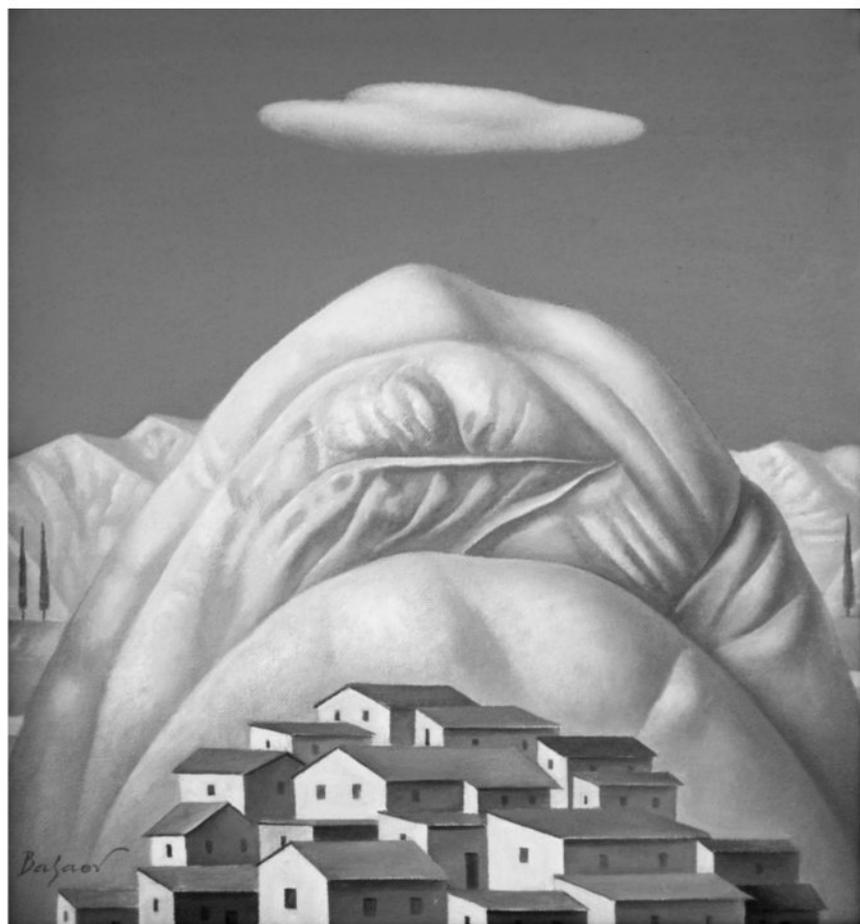
Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны, стæй сæ авортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательства, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общественно-политический журнал «Мах дуг»

Подписано к печати 28.04.09. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Музл. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,3. Учетно-изд. л. 7,6. Тираж 1600 экз. Заказ № 1217. Цена свободная.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гасиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247